

Försvinnande spår. Boken om Lotty Bruzelius.

TILL SYSTRARNA CAROLINE OCH ALICE.

Tack

Denna märkliga resa i spåren efter Lotty Bruzelius hade jag inte kunnat göra utan min syster Christina Kihls hjälp. Fem pärmar har hon under de gångna åren skickat mig med renskrivna kopior av brev, reseberättelser och almanackor. Till min sorg hann hon inte uppleva, att boken blev avslutad och jag fick aldrig riktigt tacka henne.

Mitt andra tack går till Sonja Sahlèn, bibliotekarie vid Arkenbiblioteket i Örnsköldsvik, som visat mig vägen till omyndighetsförklaring av dottern Ragna och Lotty Bruzelius` okända donation i Stockholm samt letat efter för länge sedan glömda böcker i bibliotek över hela Sverige och personuppgifter i mantalslängder och på kyrkogårdar.

Ödet hjälpte mig till ett möte med Jan Klemming här i skogen vid Görveln. Vi kände inte varandra, men våra mödrar var klasskamrater.

Jan har generöst ställt upp med informationer om släkten Bruzelius och senare introducerat mig till sina systrar och kusiner, som givit mig avgörande uppgifter.

Min bror Johan Kempff bosatte sig intet ont anande i den församling, där Ragnar Bruzelius föddes och växte upp. Med utgångspunkt från hans hem och med hans hjälp har jag besökt Gyllerups gård, Bollerups gods och Dybecks slott. Hans hustru Eva har tålmodigt rättat det jag skrivit och givit mig en professionell forskares synpunkter på många av mina problem. Varmt tack till er bägge.

Jag vill tacka mina korrespondenter inom släkten, särskilt min kusin Lotty Berg i Ronneby, min syssling Tonie Baker i Zurich, mina sysslingbarn Carola de Boullouche i Genève och Helena Hernmarck i Connecticut.

Utan hovrättsrådet Henning Isoz` påpekanden att en stiftelse i första hand skall följa donators intentioner, hade jag aldrig kommit på idén att söka bakgrunden till Kempestiftelsernas stadgar och förarbeten. Henning Isoz har pedagogiskt och konsekvent undervisat mig och många andra om den nya stiftelselagen, vilket jag är innerligt tacksam för.

Ett tack också till Harry Diedrichs, som med sin älskvärda kunnighet och sitt klara juridiska språk har varit ett riktmärke för mig vid skrivandet av boken.

Till sist vill jag tacka Carl Kempe för tekniskt support och för alla de tunga böcker, som han i årtal har burit fram och tillbaka till biblioteket.

Han har följt mig på resor över hela Sverige till Vadstorp, Ängatorp, Visjön och inte minst till Hörup-Löderups församling. Vi har tillsammans besökt Åbo, Meran, Dresden, Pirna och Petersfield. Hade jag inte skrivit boken om Lotty Bruzelius, så hade han gjort det själv.

Ett helt skåp, inköpt på Lennartsnäs, har han hjälpt mig att fylla med underlag, som skall ingå i Kempestiftelserna arkiv, så att kommande generationer kan ta vid, där jag nu slutar.

Margareta Kempe
Mars 2006 på Dikartorp

En km norr om Görveln, där förvånande mycket i boken utspelade sig.

Inledning

Den 27 juni 2005 samlades en skara personer till Kempestiftelsernas seminarium på Högberga gård utanför Stockholm.

Det var en strålande dag, första arbetsdagen efter midsommarhelgen. Lätta vindar, som farit över den kyliga Saltsjön svalkade skönt och indikerade att ännu hade sommarens riktiga semestertid inte börjat.

De flesta, som gick uppför trapporna till den ståtliga byggnaden från 1910, utgjordes av vana konferensdeltagare. Klädseln var kostym för herrarna och ljusa sommardräkter för damerna. Eftermiddagens föredrag och diskussioner skulle följas av en födelsedagsmiddag i sommarkvällen, som så här års knappast skulle mörkna, om inte åska drog in.

Inne i hallen stod ett bord uppställt, där registreringen skulle ske. Bakom bordet hängde i jätteförstoring ett fotografi av en stolt dam i svart klänning med stenkolsbroderier.

Hon blickade ner över gästerna och hälsade dem på detta sätt välkomna till sin 150 årsdag. Några undrade vem hon var och förvåningen måste ha varit ömsesidig.

De flesta av gästerna visste inte att Stiftelserna JC Kempes Minne och Seth M Kempes Minne hade en kvinnlig donator. Lotty Bruzelius hade nog heller inte å sin sida förväntat sig att se så många framgångsrika söner och döttrar från de tre nordligaste länen i Sverige böja sina huvuden framför henne och söka sina namnbrickor. Ett par av professorerna var inte bara rikskända utan hade även internationellt rykte. Sveriges näringsliv och stora stiftelser var representerade. Med särskild glädje såg Lotty Bruzelius att också svenska hovets stiftelser hade en man på plats.

Sigfrid Leijonhufvud, seminariets moderator, satt redan i husets frukostmatsal och finslipade frågor och övergångar med föredragshållarna. Han hade fått sitt dopnamn efter baron Rålamb på Granhammar. För Sigfrid Rålamb hade Lotty Bruzelius hållit bröllop 1907, då han gifte sig med hennes föräldralösa systerdotter Elisabeth von Haartman. Det var det enda bröllopet, som Lotty Bruzelius själv stod för, och hon uppskattade nog Stiftelsernas styrelses minnesgodhet att på detta sätt indirekt påminna om en av höjdpunkterna i hennes eget liv. Lotty Bruzelius hade själv ett mycket bra minne, som ibland gjorde henne mer ont än gott.

Kempestiftelsernas nuvarande styrelse och deras makar hjälpte efter bästa förmåga till att lotsa de många gästerna över till konferensbyggnaden genom Högbergas terrasserade trädgårdar med utsikt över inloppet till Stockholm. Allt var nyutslaget, som vid en skolavslutning och många frestades att stanna utomhus så länge som möjligt för att hälsa på nya och gamla bekanta. Men tidsschemat måste hållas och Sigfrid Leijonhufvud var obeveklig.

Styrelsen för Kempestiftelserna utgörs fortfarande till hälften av ledamöter, som är ättlingar till Lotty Bruzelius yngre syskon Seth Kempe och Bertha Salin i andra och tredje led.

I flera år hade Seths barnbarn Carl Kempe, stiftelsernas ordförande sedan 25 år, planerat detta födelsedagsfirande. Det kunde nu äga rum i ett hus, som står på den mark professorskan Charlotte Bruzelius sålde till konstsammlaren Klas Fåhraeus 1908. Den uppmärksamme besökaren kan se köpehandlingen uppsatt bakom glas och ram på väggen i Högbergas entré. Men här slutar inte anknytningen. Efter 1894 tillbringade Lotty Bruzelius varje år en del av sommarmånaderna på Högudden en bit nedanför Högberga.

Sommarfastigheten var från början stor nog att hysa både hästar och kor med bofast personal året om. Hit kom Oscar II med sitt fartyg Drott och hälsade på sin gamle vän och livläkare. Härifrån kunde familjen se hur fartyg vid statsbesök och kungliga bröllop seglade in och ankrade.

Kempestiftelserna hade inte tidigare firat sina högtidsdagar utanför den inre styrelsekretsen. Dess arbete hade fram till 1990 talet i över 50 år bedrivits med administrativ hjälp från Mo och Domsjö AB. Ordföranden i Kempestiftelserna har hittills alltid varit verksam i bolaget. Stiftelsernas anslag har enligt donators vilja gått tillbaka till de områden, där kapitalet en gång skapades.

Det blev naturligt att allt fler anslag gick till skogsforskning, medicin samt cellulosa- och sågverksteknik, när universitetet byggdes ut i de tre nordligaste länen. Skogsvårdschefen i Mo och Domsjö anlätades för synpunkter om skogsforskningsbehov och bolaget skulle också enligt stiftelsernas stadgar tillsätta en av två revisorer.

I slutet av 1990 skedde en generationsväxling i Mo och Domsjö i och med att ordföranden och tidigare VD:n Matts Carlgren sålde sin stora post ärvda och förvärvade MoDoaktier till SCA. Släkten Kempe var inte längre huvudägare i det gamla familjebolaget. I bokens epilög skall jag beskriva hur det gick till, när Lundbergsföretagen så småningom förvärvade aktiemajoriteten.

Denna förändring utlöste en svår och delvis smutsig maktkamp i stiftelserna mellan ordföranden, som var verksam i Mo och Domsjö och de två släktledamöter, som inte hade arbetat i företaget. Tillsammans med de av regeringen utsedda ledamöterna Hans Dau och Sven Köhler lyckades Carl Kempe avstyra alla kufförsök. Men efter nära fyra år av motsättningar måste stiftelsens majoritet, för att få lugn till att klara det ordinarie arbetet, entlediga de två släktledamöter, som trots klara domstolutslag fortsatte att ifrågasätta Kempestiftelsernas skötsel.

Som i alla kontroverser, där börsbolag är inblandade, så fick även Kempestiftelserna en del publicitet, men intresset sjönk snart. Vad som däremot inte minskade var utdelningen från Mo och Domsjö AB, stiftelserna huvudsakliga intäktskälla. Med den nye huvudägaren, Fredrik Lundberg, ökades Kempestiftelsernas möjligheter att bevilja anslag femfalt. Genom detta förändrades deras ställning till en resurs att räkna med på riksplånet för satsningar i norr. Alltfler forskningsinstitut och stiftelser sökte samråd och samarbete med Kempestiftelserna. Intresset för deras ursprung, anslagspolicy och ambitioner genererade alltfler förfrågningar även från media.

Så växte tanken fram, att vid Lotty Bruzelius 150 årsdag samla stiftelseintresserade personer för samtal om vad privata stiftelser betyder idag och fundera över utvecklingen framåt. Kempestiftelserna skulle presentera sig och bli något mindre anonyma.

Alltsedan motsättningarna uppkom i Kempestiftelsernas styrelse under 1990 talet, har argument framförts, som grundade sig på Lotty Bruzelius tankar och avsikter i olika frågor.

Men även vi, hennes närmaste levande släktingar, visste egentligen mycket lite om hennes tid, hur hon levde sitt liv och vad hon i grunden menade med de få rader, som hon lämnade efter sig. När man ingenting vet, så fyller man gärna i med slutsatser, som passar ens syften. Detta kändes inte bara irriterande och fel utan också vanvördigt mot donator, som anförtrott skötseln av ett stort kapital till en självständig styrelse.

Irritationen blev inledningen till ett långt detektivarbete, eftersom makarna Bruzelius låtit förstöra nästan alla sina personliga papper och få personer

levde kvar i släkten, som hade haft direktkontakt med dem.

Men Lotty Bruzelius yngre syskon Seth och Bertha delade hennes liv eftersom de bodde och reste tillsammans samt intresserade sig för samma saker, särskilt arvet efter fadern dvs Mo och Domsjö AB och kärleken till Norrland. Genom Seths och Berthas brev och anteckningar har jag kunnat skissa en levnadsteckning över Lotty Kempe gift Bruzelius. En del av detta har använts som underlag för 150 års jubileet. Hyllningen skulle vara värdig och lättsam samt beröra tidens problem och dess lösningar på samma sätt, som jubilarerna själva tyckte om att samtala med företrädare för olika samhällsfärer.

Härnösand och flytten till Stockholm.

Härnösand var på 1850 talet en livlig varv-och hamnstad med utskeppning av sågade varor, så länge vattnet var öppet. På tillbakavägen medförde fartygen spannmål och salt samt sådant, som gjorde den långa mörka delen av året dräglig: kaffe och socker, klänningstyger, noter och böcker. Varje vinter kom samerna ner till kusten med sina renar, sitt hantverk och annorlunda seder. Vissa år dröjde våren och isen gick inte upp förrän i juni. Då hade många familjer skrapat det sista ur mjölbingen och männen fick bidra till hushållet med skjuten fågel och hare.

Härnösand var också en lärdomstad, dit begåvade präst-och bondesöner från hela Norrland kom för att läsa vid läroverket, innan de fortsatte till Uppsala.

Kaptener och skeppsbyggare, handelsmän och skolpojkar dominerade bilden i den stad, som skulle se Lotty Kempe födas en ljus onsdagsnatt den 27 juni 1855. Hon var dotter till bruksägaren JC Kempe i hans äktenskap med Charlotte Franzén. De hade fått två döttrar tidigare Fanny och Elma. Tillsammans med sin far biskopen Frans Michael Franzén hade Charlotte och hennes syskon flyttat till Härnösand 1834. Där hade hon tillbringat tiden från sina tidiga tonår fram till faderns död 1847. Då var Charlotte den enda av systrarna, som förblivit ogift, sedan hennes närmaste syster Fanny ingått äktenskap med JC Kempe. Men Fanny överlevde bara sin far i ett halvår och dog liksom sitt tredje barn vid dess födelse. Charlotte kom för att hjälpa sin snart 50 årige svåger med de två små kvarvarande barnen, Frans och Helena, ett och tre år gamla. Den gemensamma sorgen förde dem samman och året därpå gifte sig JC för tredje gången. När Lotty föddes var modern 33 och fadern 54 år.

JC Kempe hade kommit till Härnösand, när han bara var 19 år efter att ha praktiserat hos sin morbror i Stockholm i fem år. Hans föräldrahem låg i svenska Pommern, men mycket arbete och ett tidigt giftermål med Catharina Wikner hade inte gett honom möjlighet att återvända dit annat än för korta besök. Från sitt första äktenskap hade JC tre vuxna söner, alla verksamma i Härnösand, och från sitt andra gifte hade han också en son, så glädjen över en frisk liten flicka var säkert ogrumlad.

JC:s båda första hustrur hade varit bröstlidande med inslag av TBC. Charlotte hade en kraftfullare konstitution och skulle efter Lotty föda sin man ytterligare tre barn.

Familjen Kempe hade tillbringat de senaste somrarna på sin nybyggda gård Söråker tre mil sydväst om Härnösand. De större barnen Helena, Frans och Charlottes egen äldsta dotter Fanny hade säkert redan åkt ner dit med informator, guvernante och det övriga sommarhushållet. JC hade nyligen byggt en såg och lastageplats vid Söråker och arbetade långa tider där. Men Charlotte föredrog att stanna och föda sitt barn i det stora köpmannahuset vid lilla Torget i Härnösand, även om det var mitt i vackraste midsommartid.

I 35 år hade JC Kempe bott i Härnösand och haft staden som utgångspunkt för virkesaffärer långt upp i lappmarken, skötsel av bruket vid Mo innanför

Själavad och anläggandet av sågar och lastageplatser i Domsjö och Söråker. Han hade alltid arbetat hårt, rest mycket, även under svåraste väderförhållanden och aldrig sparat sig, när det fanns en affär att göra.

Men 1855 förberedde han sig för att lämna över handelsrörelsen till två av sina söner Bernhard 25 år och Wilhelm 21 år. Självs hade JC tidigt fått förtroende av sin blivande svärfar, pojknans morfar, och nu ville han ge dem samma möjligheter. Men han skulle fortsätta att driva Mo bruk och sköta delar av trävaruförsäljningen samt behålla gården Söråker.

Hans varv och segelduksframställning i Härnösand höll på att avvecklas. Där hade JC låtit bygga 27 fartyg, en del för egen räkning. Bland hans bästa vänner fanns kaptenerna på dessa handels skepp. Ett par av dem kom liksom han från Pommern. Men nu sålde han också fartygen, när solventa köpare stod att finna. Segelfartyg i trä ersattes allt snabbare med ångfartyg av järn. Pengarna tjänades på varorna inte som tidigare på frakterna.

Detta år hade också JC:s äldstes son Carl flyttat tillbaka efter att ha arbetat några år som textilhandlare i London. Hans hustru Henriette väntade deras andra barn och lilla Lotty skulle snart få en jämnårig brorsdotter att leka med. Carl blev engelsk konsul i Härnösand och startade en egen handelsrörelse med finansiellt stöd av fadern.

Charlotte välkomnade sin mans unga svärdotter, den 21åriga Henriette, som var bördig från Riga. Carl hade mött henne, när han praktiserad hos sin farbror Johan Bernhard i St Petersburg. De tyskättade familjerna i Ryssland umgicks mycket i språklig och kyrklig gemenskap och kunde lita på varandra i affärer och i giftemål.

Henriettes situation var inte lätt, när hon nu skulle anpassa sig till ett liv i en relativt liten stad i norra Sverige, långt från sin familj i Riga och efter ett par år i en världstad. Charlotte bad henne stå fadder till Lotty bland väletablerade Härnösandsborgare och sina egna syskon från Umeå, prostinnan Helena Grafström och Major Frans Franzén samt systersonen Frithjof Grafström, som långt senare skulle konfirmera Lotty. Henriette glömde aldrig förtroendet och tog alltid kärleksfullt ansvar för den unga Lotty.

1853 hade Krimkriget brutit ut och ryska officerarer måste åter försvara, vad Potemkin erövrat drygt 50 år tidigare. I mars samma år som Lotty skulle komma till världen, dog oväntat tsar Nicolaus I. Engelsmännen härjade så sent som i augusti utefter den finska kusten. Faran fanns att Sverige skulle gå med i kriget mot Ryssland. Zacharias Topelius skrev Fältskärns berättelser för att befästa minnet av namnet Vasa i Finland och stärka banden till Sverige.

Den nye tsaren Alexander II uppfattades både hemma och utomlands som fredsvän. 1856 slöts också fred i Europa från Krim i söder till finska viken i norr mellan Ryssland och de allierade England-Frankrike. Luften gick därmed ur spekulationskonjunkturen, som drivit upp frakterna och varupriserna. Betalningsinställningarna drabbade affärsmännen i flera led. JC fullföljde sina planer att ta in sönerna i firman Johan Wikner & Co, medan han med oro såg, hur hans åtta år yngre broder Wilhelm Henrik i Stockholm tog allt större risker.

Tillsammans med W Röhs & Co i Göteborg hade han 1854 köpt Voxna järnbruk med skogar och sågverksplats i Gävleborgs län. 1857 fick Wilhelm Henrik inställa betalningarna och konkurs hotade. Med hjälp av reverslån från brodern JC kunde Wilhelm Henrik under året förhandla sig till ett 25 % accord med sina fordringsägare. Denna finansuppställning blev grundplåten till Wilhelm Henriks stora framtida förmögenhet. Man förebrådde honom senare för att han inte gottgjorde sina fordringsägare, men Wilhelm Henrik ansåg, "att affär var affär".

Antagligen påskyndade krisen JC:s planer på att bryta upp från Härnösand. Lotty fick under detta turbulenta år ännu ett syskon, en bror.

Han döptes till Seth efter Charlottes älsklingbror, som bodde på gården Balingsta utanför Stockholm.

1858 tog de två sönerna i Härnösand slutgiltigt över Johan Wikner & Co. JC sade i april upp sitt burskap, som han haft i över trettio år, startade en firma i eget namn och flyttade med fru och sex barn till en våning på Västra trädgårdsgatan 4 nära Jakobs kyrka i Stockholm, där han också hade sitt kontor. Charlotte hade som tolvåring lämnat Stockholm, där hennes far varit kyrkoherde i Klara församling och ständig sekreterare i svenska akademien i tio år. Men det var en förändrad huvudstad, som hon återvände till.

Fortfarande levde 90 % av Sveriges befolkning utanför städerna. Det var aldrig långt från stadskärnan till trädgårdstäppor och plankomgärdade fastigheter med höns och mindre husdjur. Stockholm hade stora problem med sin dricksvattenförsörjning trots allt rinnande vatten runt gamla stan. Broarna var få och bristen på trottoarer och renhållning på gatorna gjorde det tidvis omöjlig att ta sig fram. Sopor och avskräde hamnade på gatorna, som sällan snöröjdes. På våren tinade denna sörja. Det stank och gjorde våren till infektionernas tid. Men 1853 hade Katthavet fyllts igen och gjorts om till Berzelii park. Kungsträdgården förvandlades därefter från exercisplats till park för promenader och fashionabelt umgängesliv. Teatrar och restauranter växte upp runt Kungsträdgården. Vattenledning för rent vatten från Årsta projekterades. Sakta flyttade tyngdpunkten både för företag och privatpersoner från gamla stan via Gustaf Adolfstorg och Drottninggatan mot Kungsträdgården först till den västra och sedan till den östra sidan. Även Blasieholmen snyggades upp och bebyggdes ytterligare. Nuvarande bro över till Skeppsholmen ersatte 1862 en tidigare bro på pontoner och det blev lättare att ställa söndagspromenaden ända ut till Kastellholmen.

Normalt tog man en ny bostad i besittning omkring den första oktober. Sonen Frans var elva år och måste börja skolan, medan flickorna fortsatte att undervisas av guvernante. JC hade många kontakter att knyta och vidmakthålla förutom det förnyade samarbetet med brodern Wilhelm Henrik.

Charlotte kände flera personer, som hon längtade till i Stockholm. Den första var Fredrika Bremer, men hon var på långresa till Palestina och skulle inte komma hem förrän 1861.

Den andra var Fredrika Svedbom, som gått som barn i huset på biskopsgården i Härnösand och delat sorger och glädjeämnen med Charlotte och hennes två systrar. Skvallret förtalte att änkemannen Anders Grafström först friade till Helena Franzén, men fick nej. Sedan frågade han Fredrika, som redan var kär i sin kusin Per Svedbom, och till sist ve knade Helena och gav Grafström sitt ja och senare många vackra barn.

Den 6 mars 1855 skrev Charlotte, när hon väntade Lotty till Fredrika Svedbom från Härnösand. *"Hvad du är lycklig, Fredrique som får umgås med sådana människor som Fredrique Bremer -- Du förstår dig på de kloke och lärde, men kan äfven sjunga med de enfaldiga, sådana stackare som undertecknad. Du kan sköta om ditt stora hushåll och dina barn och med detsamma bilda dig och andra, du kan allt hvad du vill. Och därtill är du bland de få, kanske den enda här i världen, som erkänner att du är lycklig, som tacksamt vänder sig till gifvaren af allt godt och tillstår det. Människan är annars aldrig nöjd med sin lott, och ändå har hvar och en så mycket att tacka Gud för. Det du skref om min pappa gjorde mig stolt och tacksam. Han höll mycket av dig, Frigga; du förkortade mången dag, fördref mången plåga för honom. Ack, det är ljufligt att minnas den tiden! Allt är nu förändradt! Jag*

känner en ryslig tomhet efter förr och det kostar mig att ingen förstår mig i detta fall. Man kan nästan icke göra sig ett begrepp om de olikheter som är emellan ett sådant hus som detta och edert, föräldrarnas och Grafströms t ex. Själens näres där jämt, då hos oss jag tycker att allt kväfves af de välsignade träplankorna, af det jämna bråket både inom och utom hus. Jag som är gammal lär ej kunna bli något bättre, men de stackars barnen hade jag unnat en mer poetisk omgifning. Då jag kommer till Grafströms lifvas jag litet. Bara luften där i huset tycker jag är hälsosam. Grafström är så älskelig. Jämt är där något att lära för de unga."

Per Svedbom var en framgångsrik skolman och blev 1856 chefredaktör för Aftonbladet. Han överansträngde sig efter ett år, fick kolera och dog hastigt. Hans änka stod ensam med två pojkar, av vilka de ene var utvecklingsstörd. Men efter att ha rådfrågat Fredrika Bremer, så gifte hon om sig med pojkarnas unge informator, Carl Limnell. De fortsatte att hålla litterär och musikalisk salong liksom på Svedboms tid med besök av den musikintresserade arvprinsen Oscar. Men just 1858 var en svår tid för Fredrika.

Kanske hade inte Charlotte då utrymme för umgängesliv utanför släkten.

I Stockholmstrakten hade hon sin bror änkemannen Seth med en son i dottern Fannys ålder och svågern Wilhelm Henrik Kempe med familj. Inflyttningen tog sin tid och dessutom väntade Charlotte sitt femte barn till våren. Så hon reste tidigt med småbarnen upp till Härnösand, där Bertha föddes i juni 1859. Lotty var fyra år och tyckte nog liksom alla storsystrar att Bertha också var hennes baby. Lotty, Seth och Bertha, alla junibarn, skulle komma att hålla ihop och stödja varandra hela livet.

Barndomen i Stockholm.

Under de första åren i Stockholm fick Lotty och hennes syskon se Nationalmuseum och Berns byggas, men också många ståtliga privathus, där man kunde hyra våningar. JC letade en större ljusare bostad för sin växande familj och för sitt gästfria hem. Familjen kunde 1861 flytta tvärs över Kungsträdgården till ett alldeles nybyggt hus på Arsenalsgatan 3 A (nuv nr 9). På ena sidan om huset låg Stora sällskapet och på andra sidan i sydväst utgjordes bebyggelsen av låga hus mot Strömmen. Flickorna fick tidigt hjälpa sin mamma att ta hand om gäster och äldsta dottern Fanny skrev att de fått möta en del av Stockholms kulturpersonligheter i hemmet. Charlotte var ju dotter till biskop Franzén och hans minne levde starkt i huvudstaden.

Dessutom passerades Stockholm regelbundet av Charlottes finska kusiner och deras barn på väg ut i Europa, alla ättlingar till Franzén. De var visserligen ryska medborgare i Storfurstendömet och många innehade höga tjänster både i Finland och Ryssland, men de talade svenska och reste gärna både till Riviéran och Italien. När de sökte sig blivande makar fanns dessa nästan lika ofta i Sverige som i hemlandet, precis som när Carl Daniel von Haartman 1816 fann Rosina Franzén i Kumlaprästgård. Hon var Charlottes äldsta syster och hade redan fem år före Charlottes födelse gift sig och flyttat till Finland.

Fredrika Bremer, även hon född i Finland, återvände från sin långa resa och till henne fick de små Kempebarnen gå på visit. Hon visade dem bland annat uppstoppade kolibrifåglar och en torr Jerikoros, som återblomstrade, när man vattnade den. Fredrika Bremer hade skrivit om Charlotte, när hon som maka efterträtt sin syster Fanny.

"Charlotte är ännu så vacker och ungdomligt blomstrande, har samma stjärna i sitt ögonpar, som då hon var flicka. Dessa rosor från Norrland blommar längre tror jag än andra."

Året innan 1860 hade JC sålt en fjärdedel av järnbruket i Mo till sin svåger Seth Franzén. Partnerskapet varade i tio år och Seth gick ur affären med

insatsen fördubblad. Med hjälp av en ny förvaltare, som tidigare arbetat för JC på Söråker, investerade de i järnhanteringen i Mo för att förse den lokala marknaden med jordbruksredskap av järn. Nya skogsfastigheter blä Brattsjöskogarna köptes och JC planerade också för en såg i Domsjö.

Under dessa år var äldste sonen Carl sjuklig och hans affärsverksamhet gick dåligt. När han på hösten 1862 dog, sattes hans sterbhus i konkurs, men fadern gick in och täckte upp för skulderna. Den unga änkan Henriette stod ensam med tre små barn. Hon blev dock kvar i Härnösand och fick hjälp av sin jämnåriga ogifte svåger Wilhelm. Alla glädde sig, när sorgeåret passerat och de två började planera för bröllop, som även denna gång ägde rum i Henriettes föräldrahem på Menkenhof i Kurland.

Charlotte samlade under somrarna på Söråker många av släktens barn omkring sig, som behövde kusiner att leka med såsom Frans Franzén och JC:s faderlösa barnbarn, Jenny, Alice och Carl. Men utbytet av barn var ömsesidigt. 1861 fick Helena och Fanny följa med sin morbror Seth Franzén på hälsoresa till Strömstad. Societetslivet på kurorten var spännande för flickorna. Naturligtvis kom kusinerna Grafström från Umeå ner till Söråker. Fanny och Lotty hade bland dem jämnåriga flickor, Henny och Agnes, att umgås med både där och i Stockholm.

Barnen upplevde förberedelserna inför 1866 års industriutställning, av vilken Molins fontän i Kungsträdgården återstår, men märkte väl inte att Sverige fick två kamrar i Riksdagen i stället för de fyra stånden 1863. Riksdagsmännen höll ju till på Riddarholmen. Syskonen såg hur deras lekplatser och promenadvägar i omgivningen fylldes igen med nya hus.

Genom ateljefoton av barnen 1860 och 1864 ser vi Fanny tillsammans med Helena och Frans, medan de fyra yngre barnen avbildas vid annat tillfälle. Fanny verkar ha haft mera gemensamt med sin äldre halvbroder Frans än med de yngre syskonen.

Farbror Wilhelm Henrik och faster Johanna bodde liksom tidigare med sin enda dotter Wilhelmina på Kornhamnstorg 2. Kusinerna Wilhelmina och Helena hade nått konfirmationsåldern och kunde därefter delta i sällskapslivet utanför hemmet. Wilhelms affärer förbättrades snabbt, även om förtroendet för honom som affärsman var försvagat. Men brödernas hem och bekantskapskrets var ganska olika. Båda arbetade hårt. Wilhelm kunde nästan betecknas som arbetsnarkoman, men han var svagare till hälsan än brodern. Redan 1846 började han fara på hälsoresor till kurorter i Sverige och senare i Europa. Han hade gift sig med sin kusin Johanna. Hon var en duktig pianist och hade under ungdomsåren umgåtts i familjekretsen kring Frans Berwald. På operan hade makarna abonnerade platser, men i övrigt levde de ett reglerat och strängt liv. De tillhörde S:t Gertruds tyska församling och umgicks med dess kyrkoherde Johannes Rohtlieb, som var utbildad i Greifswald. Han hade konfirmerat Wilhelmina, då hon ännu led av sviterna efter medicineringen för rödsot (dysenteri). Detta hade gett henne en snedhet i ryggen.

Den tyska församlingen var en social mötesplats, där nyanlända tyskar togs om hand och kontakter förmedlades. Det kunde gälla anställningar och bostäder eller resesällskap för ungdomar, som skulle hälsa på släkt i de tysktalande länderna runt Östersjön. Även JC och Charlotte kom att bo på gångvägs avstånd till S:t Gertrud och besökte högmässan där.

Fredrika Bremer tog initiativet till ett lärarinneseminarium 1863, som inrymdes i Louis de Geers hus i hörnet av Mäster Samuelsg/Sergelsg. Där gick Lotty och senare Bertha i skolan i motsats till de äldre systrarna, som bara undervisades av guvernanter.

När Lotty var 9 år fick föräldrarna ännu en dotter Naema Maria, som dog 14 mån gammal på julafton 1865 av diffteri. Äldsta systern Fanny skrev i sina minnesanteckningar, att hon fortfarande hade dåligt samvete för att hon en gång av otålighet knuffat sin lilla syster. Sjukdomsförloppet gick snabbt och Charlotte förlorade för första gången ett barn. Fadrdarna vid Naemas dop nov 1864 visar en del av familjens Stockholmsumgänge. Där fanns bland andra JC:s kusin och hennes man, dr och fru Hök, Arthur och Sofi Hazelius, den senare systerdotter till Charlotte, kusinbarnen Gösta och Hilda Westberg samt rektor Kihlberg. På sommaren efter Naemas bortgång for Charlotte med barnen och deras lärare till Strömstad för att de på bästa sätt skulle stärka sin motståndskraft mot infektioner inför den kommande vintern. Hon bröt nu traditionen att tillbringa hela sommaren i Norrland. Detta skedde sedan Frans tagit studenten. Han skulle börja studera i Uppsala till hösten, vilket underlättades av att järnvägförbindelsen dit just hade öppnats.

1869 åkte JC själv med den övriga familjen till Strömstad och kombinerade bad med möjligheter för döttrarna att liksom kusin Wilhelmina finna passande uppvaktande kavaljerer i societetslivet, som utvecklades på kurorterna. Fanny skrev att de fick dansa mycket, även om hon klagade på att deras klänningar var de enklaste.

De första bröllopen.

Den 10 juni 1864 förmäldes kusin Wilhelmina med greve Walter von Hallwyl, en schweizisk officer, som var änkeman efter att ha förlorat en ung hustru. Helena Kempe var en av de sex tärnorna vid bröllopet. Alla gifte sig snart med framgångsrika män, vilket Wilhelmina noga antecknade. JC och Charlotte Kempe gav brudparet två 60 cm höga fruktskålar i silver (Möllenborg) till lysningen. Det gällde att visa för omvärlden, att Wilhelmina hade en välbärgad släkt.

Själv har Wilhelmina i sin årskrönika skrivit om, hur hon mötte sin man på en kurort genom förmedling av sin schweiziska väninna Fanny von Wendt och hur bröllopet gick till. Det hölls i stora salongen hemma hos Wilhelminas föräldrar på Kornhamnstorg 2, sedan bruden själv fått rensa merparten av jordgubbarna till bröllopsmiddagen, för att inte tjänstefolket skulle äta upp dem.

Förberedelserna till detta bröllop kunde de små kusinerna följa på nära håll. Det blev kontakt med en annan del av den stora världen och barnen fick anledning att förbättra sina tyska språkkunskaper.

Även familjen JC Kempes sommarvistelse på västkusten 1869 gav resultat. I december förlovade sig den 19 åriga Fanny och förlovningsfotografier av henne spreds både i Stockholm och Härnösand. Bernhard Kempe efterfrågade i januari även ett foto av fästmannen expeditionchefen och blivande justitierådet Carl Gustaf Hernmarck. Han var änkeman med två små barn och dubbelt så gammal som fästmön. Däremot var han jämngammal med Bernhard, som gillade hans karaktärsfasta utseende och uttalade med fotografiet i hand: *" Han ser ut, som om han visste hvad han vill och som om han hade hvad han tänker klart och redigt framför sig."* JC Kempe behövde verkligen en jurist i familjen. Han hade fått informationer om, att förvaltare Bagge i Domsjö stoppade virkeslikvider i egen ficka. JC hade hejdats av de äldre sönerna från att agera brådstörtat och eventuellt förstöra bevis, i väntan på bokslut och revision.

Det var en gedigen familj med många förbindelser, som Fanny skulle förena sig med. Carl Gustaf var son till borgmästaren i Riga Gustav Daniel, och sonson till lärftekramhandlaren på Österlånggatan, Gustav Hernmarck och hans hustru Ebba Charlotta Westberg. Carl Gustaf hade som nioåring sänts till farföräldrarna för att få sin skolutbildning i Stockholm och senare försätta till

Uppsala.

JC skänkte Fanny en hemgift på 10 000 kr, efter att ha samrått med sina äldre söner i Härnösand, som tyckte att summan var rättvis och motsvarade de kostnader, som lagts ner på deras utbildning.

Fannys bröllop stod den 4 maj 1870 i hemmet och betecknades som *"en storm i familjelivet, även om det var en lycklig storm"*. Bernhard och Julie var där, men inte Wilhelm, eftersom Henriette väntade barn. Charlotte insjuknade kort efter bröllopet i lunginflammation av all ansträngning men repade sig inom en månad. Borgmästare Gustaf Daniel Hernmarck från Riga kom till festligheterna med sin fru Natalie och ogifta dotter Wendela (Ella). De hade också sommaren 1866 varit en längre tid i Stockholm efter svärdottern Annas död. Kyrkoherde Johannes Rohtlieb var bland dem som kommit den sörjande unge barnafadern till hjälp med att bli en lämplig husföreståndarinna åt honom.

När Fanny lärde känna sin blivande man i Strömstad, hade hon varit mycket uppvaktad. Själv antecknade hon att den jämnåriga Hilda Smith från Ystad var den unga flicka, som bar de elegantaste toaletterna. Hon var där och besökte sin farbror, grosshandlare och rysk vice konsul. Hilda var systerdotter till överläkaren vid Serafimerlasarettet Ragnar Bruzelius.

Under hösten 1869 reste Fanny med sin mamma Charlotte till Berlin för att söka en öronspecialist och vistades sedan några månader i södra Europa. Där mottog hon C G Hernmarcks friarbrev. Fanny kände sig snart bättre och kunde komma hem och förlova sig. I väntan på giftermålet fick hon under våren lektioner i måleri hos flera konstnärer.

Sedan var det Helenas tur. Hon var 26 år gammal och meddelade i mars 1871 sin hemliga förlovning med docenten Ragnar Bruzelius, som var 13 år äldre än hon. Deras förlovning skedde officiellt i midsommartid samma år och farbror Wilhelm Henrik inkluderade för första gången i juli hälsningar till familjen och till Bruzelius, som han var imponerad av.

Bröllopet stod i Stockholm den 14 okt. Denna gång reste Wilhelm och Henriette ner, medan Bernhard stannade kvar i Härnösand och skötte affärerna.

Även Helena var tidvis mycket sjuk i TBC, antagligen smittad av sin mor. Enligt familjetraditionen var det Helena, som i sin kärlek till småsyskonen smittade de yngre systrarna. Men pojkarna klarade sig. Dem fick hon kanske inte krama, även om de höll mycket av henne. Alla syskonen sade, att Helena liksom sin mor var änglalik och en sann kristen.

Så hade JC äntligen fått svärsöner, som kunde vara honom till nytta. Han konsulterade Hernmarck i frågor om fastighetsöverlåtelser, särskilt vid upprättande av flottningsled i Moälven och kunde få kontakter med de bästa läkarna genom Bruzelius. Bernhard skrev den 7 april 1871 *"Då, såsom jag förmodar och antager, en läkare numera går i huset i huset hvarje dag, så förstår jag icke idén deraf, att Pappa ej bryr sig om att tala ens med honom om sjukdomen!"* JC plågades av dålig mage.

Våren 1872, när de äldsta döttrarna var bortgifta och Frans fortfarande studerade i Uppsala förändrades gradvis familjelivet hos Kempes på Arsenalsgatan. Nu var den söta, charmiga Elma och den ordentliga, stilsamma Lotty storasystrar i syskonskaran och kunde deltaga i sällskapslivet och gå sin mor till handa. De hade båda konfirmerats av kusinen Fritiof Grafström, som återvänt till Sverige efter flera år vid svenska legationerna i Paris och London. Han tillträdde som kyrkoherde i Klara församling 1867 och kunde slå sig ner på expeditionen bakom sin älskade morfars gamla

skrivbord. För Charlotte blev det en stor glädje att lyssna på systersonen om söndagarna i den från barndomen välkända Klara kyrka. Fritjofs fru Heloise född Hazelius, dotter till generalen, blev också ett välkommet tillskott i Charlottes bekantskapskrets av chosefria, praktiska kvinnor. Till denna slöt sig även hennes syster Helena, då prosten Grafström vid fyllda 80 år hade avlidit i Umeå.

JC:s död

Den 17 okt 1872 dog JC Kempe av en hjärtattack ombord på båten Ångermanland på resa mellan Härnösand och Stockholm. Man har beskrivit händelsen som oväntad, men han själv var nog inte helt oförberedd. Han hade passerat sin 70 årsdag, men han lyssnade föga till de äldre sönerns maningar att spara sig och låta andra resa i sitt ställe. Vintern 1869 hade sonen Wilhelm avrått sin far från att i det rådande företaget företaga en färd med släde upp till Mo. *"Om väglaget och vädret är tråkigt, så kommer Pappa otvivelaktigt att slita ondt och, med Pappas lynne, troligen äfven att begå någon oförsigtighet, som möjligen kan ådraga Pappa en förkylning, helst som Pappas mage varit i olag under hösten. Skulle ej möjligen någon af oss kunna fungera i Pappas ställe?"* Fadern lät sig inte övertalas utan åkte ändå.

JC Kempes hälsoproblem förvärrades av att han hade flera svårlösta bekymmer. Dottern från första giftet Clara von Kahlens situation oroade både JC och hans äldsta söner, som drev firman i Härnösand. Bernhard bad JC skicka 100 kr till julklappar till stackars Claras barn 1871. *"Även om pengarna inte kommer fram i tid, så blir det nog till glädje senare"*.

Då hade JC redan ställt upp med allt han kunde med hänsyn till att pengarna skulle räcka rättvist till alla syskonen.

Clara hade varit en söt och bortskämd flicka, som tidigt blivit moderlös. Med sin styvmor Fanny hade hon några vintrar vistats i Stockholm hos farbror Wilhelm Henrik och Faster Johanna. 1851 skickades hon till sin farbror Elias, kyrkoherde på Rugen, för att i deras hushåll tänka mindre på dans och mera på livets allvar. Men i stället träffade hon och gifte hon med en officer Carl von Kahliden. De nygifta köpte ett gods Maltzien, som aldrig bar sig och där arrendatorn till och med gick i konkurs.

Clara reste upp till Söråker och Härnösand på brodern Bernhards bekostnad 1872 för att än en gång få råka sin far och sina syskon. Hennes man kom till Stockholm för att hämta henne hem. JC och Charlotte hade redan 1867 skrivit sitt testamente med särskilda bestämmelser för Clara.

Efter ett par års förhandlingar hade JC Kempe 1869 återköpt Seth Franzéns fjärdedel i Mo järnbruk. JC:s söner i Härnösand blev lättade över, att Mo återigen var helägt och skrev i brev, att detta gjorde bruket enklare att sälja i framtiden. JC hade haft nytta av den finansiering, som delägarskapet inneburit. Svågarna sade sig bägge vara nöjda med affärsupplösningen. Den hade dock föregåtts av ett häftigt utbrott från Franzéns sida, som han bad om ursäkt för, men som sönerna i Härnösand tyckte var ovärdigt, när fadern gjort allt arbetet i Mo.

Därefter övergick JC till att även söka köpare till skogsmarken och sågarna, för att underlätta ett kommande arvskifte. Han hade långt framskridna planer att sälja 1872.

Orsaken till att JC stannat i Norrland så länge denna höst, sedan familjen återvänt till skolorna i Stockholm, var dock en annan. Det hade förekommit oegentligheter i flera år vid sågarna. Han ansåg, att han själv bäst kunde ordna saken med förvaltare Bagge i Domsjö, vilket ledde till att han avskedade honom och gjorde en uppgörelse med Karl Hedberg att komma i hans ställe. Detta frestade på JC:s humör och var säkert inget upplyftande

arbete på en liten ort som Domsjö, där Bagge hade stöd av sina bekanta.

Vid återresan var förutom läkare från Härnösand även döttrarna Elma och Lotty med honom. Dessa timmar på Bottenhavet förblev ett svårt minne för de unga flickorna, som knappt hunnit bli vuxna. Det dramatiska var just att dödsfallet inträffade ombord på ett fartyg och att hans hustru inte fick vara hos honom under hans sista stunder. JC Kempe hade många gånger gjort resan utefter kusten mot Stockholm och Charlotte, som väntade på kajen fick mottaga hans lik. Den förmögenhet, som han lämnade efter sig, var till stor del uppbyggd på skeppsvarv, andelsrederier och befraktning.

Livet går vidare, utan JC.

Hösten 1872 drabbades Sverige av landssorg. Den 19 september avled plötsligt Carl XV. Han hade långt gångna planer på att gifta om sig med en ung polsk adelsdam. Hela landet och huvudstaden sörjde. Kungen hade varit mycket populär. Alla vinterns nöjen dämpades av den påbjudna hovsorgen. Hela stämningen underströk för ungdomarna Kempe att allt var förändrat. Visst hade fadern varit gammal, men han hade aldrig varit rådlös och alltid skapat nya lösningar. Nu måste de på allvar reda sig själva och stödja modern.

Svärsonen Ragnar Bruzelius inköpte en gravplats på Haga norra kyrkogård och ställde den till familjen Kempes förfogande. Det var självklart att JC skulle begravas i Stockholm, där Charlotte med familjen nu bodde.

Alla runt Charlotte var oroliga över att hon, som tidigare alltid varit så livlig och handlingskraftig, nu under många veckors sorg varken sysselsatte sig eller tog emot besök. Fredrika Linnell hörde av sig och Elma gick med Lotty på soiré hos henne, men kontakten från förr återknöts inte. Det tog lång tid, innan hon ens kunde skriva om dödsfallet till JC:s bror Elias, som hon kände väl sedan 1836/37, då han tillbringat vintern hos sin bror i Härnösand.

Charlotte hade säkert hoppats, att JC skulle genomföra planerna att sälja delar av sin stora affärsverksamhet, så att man hade kunnat fördela reverser i stället för svårvärderade tillgångar. Hur skulle de gå med de ogifta döttrarnas hemgifter och med Clara, som alltid behövde pengar? Hon mindes sin egen barndom, där alltid kostnaderna varit större än intäkterna i det gästfria franzéniska hemmet. I förtvivlan avskedade hon nu allt husfolk utom några äldre personer, som hade svårt att finna ny anställning och letade förgäves efter en mindre våning.

Den som kom henne till hjälp var systemen Helena Grafström och systerdottern Helena Bruzelius. Den förra tog med Charlotte och barnen till brodern Seth på Balingsta. Hans son Frans var förlovad och skulle gifta sig i januari, så kusinerna fick lite annat än sorg att tänka på.

Till makarna Bruzelius kunde Charlotte gå på middag. De äldre barnen Hernmarck fick ta med sig syskonen Seth och Bertha på söndagspromenader med kälkåkning. Men Charlotte urskuldade sig på våren och ville inte ställa upp, när Maria Ekman bad henne bli fadder till sin lille son. Charlotte, som var nära vän och moster till gossens mormor, tyckte nu att hon inte hörde hemma i konsul Ekmans krets.

Dottern Fanny, som sedan september på grund av klenhet vistades i Meran hos sina pensionerade svärföräldrar, oroade sig trots allt för att småsystern i Stockholm inte i tillräcklig grad avhöll sig från nöjen efter faderns död. Hennes make svarade med att ange hur många bjudningar, som de avstått från under vintern.

Elma och Lotty fortsatte med en del studier och umgicks i hemmet med Henny och Agnes Grafström. Elma mottog ett frieri från Sven Palme, redan

månaden efter faderns begravning. Ragnar Bruzelius konsulterades om den unge mannen och avrådde, varpå Elma tackade nej. Hela våren oroade sig CG Hernmarck i brev till sin maka över att Elma eventuellt ångrade beslutet. Vad han inte visste var, att Elma redan före faderns död i samband med Maria Ekmans bröllop i maj träffat sin 30 årige kusin Michael von Haartman, Marias morbror. Lotty kanske var den enda som kände orsaken till systemens suckar.

Arvskiftet efter fadern.

Den 7 dec 1872 förordnades grosshandlare Knut August Rosén till förmyndare för Elma, Lotty, Seth, och Bertha. Han hade länge arbetat på JC:s kontor i Stockholm, innan han blev sin egen. Denne förmyndare var mycket uppskattad i familjen. Han gav Lotty och Bertha var sitt skrivbord vid deras myndighetsdagar. Dessa skrivbord intog sedan alltid en hedersplats i salongen i deras hem. Han tyckte, att även flickor skulle kunna sköta sina räkenskaper och förmögenheter, vilket Bertha lyssnade till mer än vad Lotty gjorde. Rosén blev senare aktieägare och revisor i Mo och Domsjö AB.

Arvskiftet tog tid för att döttrarna, den gifta Clara von Kahlden, Nanna Kempe, som av hälsoskäl bodde i Tyskland och Fanny, som vistades i Tyrolen, inte kunde resa till Stockholm utan måste företrädas med fullmakter, vidimerade från svenskt konsulat.

Först 19 maj 1873 förrättades huvuddelen av arvskiftet, efter att Mo och Domsjö AB hade bildats den 25 april för att kunna skifta lotterna. Förrättningen skedde samtidigt som kröningsveckan för Oscar II och Sofia ägde rum den 12-17 maj. Vädret var vidrigt med snöstorm och många galakläder förstördes i snömodden. CG Hernmarck ordnade biljetter till festföreställningar på teatern åt bröderna från Härnösand. Själv var han som hög jurist närvarande vid själva kröningen.

Boutredningen efter JC Kempe komplicerades av att tre av hans barn i första äktenskapet redan hade fått ut betydande belopp mot reverser, som skulle räknas av i arvskiftet. Detta gällde den äldste sonen, som avlidit före fadern, samt döttrarna som vistades i Tyskland.

I testamente från 30 dec 1867 ägnades stort utrymme åt behandlingen av dessa reverser. I arvskiftet stipuleras t ex att det ärvda kapitalet skulle gå till von Kahldens barn, medan modern Clara skulle uppbära avkastningen av kapitalet under sin livstid. Det gällde att kapitalet inte skulle kunna utmätas för fadern majorens skulder.

När testamentet öppnades berättade CG Hernmarck *"blev alla de närvarande högst förvånade, ja nedslagna över att Charlotte ej tillagts mera och det var verkligen rörande att höra vilket innerligt deltagande och tillgivenhet bröderna (fr H-sand), Ragnar och Frans uttalade för henne."*

Under boutredningen övertalade de övriga arvingarna Charlotte att begära att hennes del av boet, enligt testamentet 100 000 kr, skulle ökas till 200 000 kr med anledning av stora omställningskostnader och ökningen av boets behållning, som skett sedan testamentet skrevs. Boet uppgick nu till 2 574 413 kr. Charlotte förklarade sig vilja, att de extra 100 000 kr skulle avdragas från boet efter henne, innan det skiftades på hennes barn och att dessa 100 000 kr sedan skulle delas lika mellan alla hennes makes barn.

Vid fördelning av arvslotterna tog sönerna inte någon del i fordringarna på farbror Wilhelm Henrik, utan dessa fördelades på de gifta döttrarna i Sverige och Elma, som tog emot huvuddelen 38 745 Rd. Att äga aktier i det nybildade Mo och Domsjö AB innebar ju högre risk, även om de underliggande värdena var försiktigt beräknade.

Det hade inte varit en enkel fördelning av ett arv till 12 barn från tre

äktenskap. Nanna var 32 år äldre än den yngsta Bertha. Fastställandet av värdena på de i boet ingående affärsverksamheterna vållade svårigheter. JC Kempe hade gjort en del skriftliga förordnanden bl a *"att hans fordran på brodern Elias Kempe uppgående till 14 784 Rd icke finge lagligen utsökas"*. Fordran avskrevs av arvingarna efter ett år. Wilhelm Kempe tog på sig 9 546 Rd av skulden för brodern Carls omyndiga barn. Dessa var ju hans hustrus barn i första äktenskapet. Mera förvånande var han att även tog en del av Claras barns skuld, 5 783 Rd. Bernhard kanske föredrog att skicka pengar direkt, när det behövdes.

Under 1873 tog Frans sin medicine kandidatexamen efter mer än sex års brett upplagda studier. Han lämnade Uppsala, tog sitt arv och började göra affärer. Svågern C G Hernmarck, som var av gammal köpmanna-släkt, tyckte att Frans underskattade behovet av handelsutbildning inför sin affärskarriär.

När arvskiftet var över reste Charlotte i juni via Strahlsund med sina hemmavarande barn till kurorten Ems, dit äldsta dottern Fanny tidigare sökt sig. Men varken svågern Elias eller Fanny kunde trösta henne och ge henne framtidstro. Till Söråker ville hon inte återvända och det älskade sommarhemmet fick gå till försäljning.

Charlottes död

Den chock, som Charlotte upplevde vid sin mans förtidiga död bidrog till att, när hon skulle klara allt ensam, överansträngde sig. Hon måste dock ha känt en stor glädje över att hennes dotter Elma skulle gifta sig, bosätta sig till Finland och återknyta banden med hennes släkt. Hon dog i lunginflammation 1874 på dottern Elmas planerade bröllopsdag med Michael.

De till bröllopet tillresta släktingarna fick först vara med på Charlottes begravningen den 16 juni och två dagar senare vigdes Elma och Michael i Ulriksdal slottskapell. I Lottys och Berthas förmyndarredovisning blandades kostnader för buketter och bröllopskransbindning med kostnader för svarta kläder.

Fritjof Grafström som förrättade både begravningen och senare vigseln skrev följande verser:

Vårt hopp vi knöto, som menskor knyta,
vid ljus av strålande sommarsol;
vi rosor bröto, som menskor bryta,
att ymnigt strö kring en bröllopsstol.
Med fröjd i öga, med sol i hjerta
vi kommo samman från land och haf;
nu stå vi, höljda i moln av smärta
med våra rosor vid denna grav.

De äro Brustna, de ögon tvenne,
som skulle lysa vår bröllopsfröjd;
Och lifvets vemod vi bittert känne
när solen sjönk från sin middagshöjd,
när modern hulda, när vännen kära
till dödens avsked oss samlat här.
Vid grafvens portar vi åter lära
att allt förgängligt på jorden är.

Men i dess mörker en minnets stjärna
nu vänligt skiner på gångna år.-
Jag minns en dotter, som skänkte gärna
sin gamle fader sin ungdoms vår.
Till sömns hon vaggade plågor många

och blev hans sjunkande dagars tröst.
Från sänkta läppar hon visste fånga
hvad skalden qvad med en bruten röst.

Vi minnas mycket; ty djupt hon ristat
Sin kärlek in uti våra bröst.-
Oss törnet stinger; vi mycket mistat
Och svårt är finna i sorgen tröst.-
Men lyften ögat till ljusa skyar,
Der korset segrande ständigt står!
Sitt löfte herren ännu förnyar
Från grafven vägen till lifvet går.

Hur sorgliga förhållande vid Elmas och Michaels bröllop än var, så träffade Lotty i alla fall hans tvillingbror Rafael. Bröderna var så lika att de som barn fått bära var sin medaljon för att kunna skilja dem åt. Samtidigt möttes kusinerna Henny Grafström och Jerome von Haartman, vilket ledde till hemlig förlovning.

Av förmyndareredogörelserna, som sammanställdes gemensamt för Lotty och Bertha fram till det att Lotty blev myndig (25 år) framgår att flickorna 1873/74 bodde hos modern på Arsenalsgatan och betalade till henne kvartalsvis för sitt uppehälle.

1874 förberedde de tillsammans Elmas bröllop, som skulle samla många gäster. Charlotte hyrde ett stor hus längst in vid Brunnsviken för sommaren. Denna trakt hade varit mycket populär, eftersom Carl XV på somrarna hade flyttat sitt hov till Ulriksdal. Närheten till staden och nöjet att få möta hovfolket på promenad bidrog till attraktionen, så stora bekväma hus hade byggts och fanns nu efter tronskiftet att hyra. Dessutom gick en ny ångbåt från Brunnsviken till Stallmästaregården, så man kunde bekvämt ta sig in till staden.

De föräldralösa flickorna.

I arvskiftet efter modern den 27 november ärvde varje barn c:a 30 000 kr varav hälften av värdet utgjordes av 3 aktier i Mo och Domsjö AB. Samtidigt avsattes avkastningen på 15 000 kr till Moster Helena Grafström så länge hon levde och detta

åtagande delades av Charlottes fem egna barn.

Vid moderns bortgång var Lotty och Bertha 19 respektive 15 år. Genom Elmas bröllop var de omgivna av släktingar från flera länder. Tre kvinnliga släktingar skyndade genast till deras hjälp.

De fick först bo under nära ett år på Drottninggatan 50 hos systemen Helena och hennes man, som inte hade några barn men en stor bostad. På sensommaren gjorde de alla fyra åter en resa till Strömstad, där de hade så många lyckliga minnen. Västkustens kurorter växte upp baserat på balneologin, som förespråkade bad i uppvärmt havsvatten och vistelse i havsluft. Problemet för Helena var att hon, trots vård enligt senaste rön, fortfarande stundtals blev mycket sjuk i tuberkulos.

Mamma Charlotte hade också förberett sina döttrar på att hon hade stort förtroende för sin syster Helena Grafström. Det framgår av Charlottes testamente, att hon ville knyta sina barn till moster Helena, som dock inte levde under sådana omständigheter i Stockholm, att hon kunde ha sina systerdöttrar boende hos sig. Hon skulle hålla bröllop den 30 sept 1875 för sin dotter Henny och hade dessutom ytterligare två ogifta barn hemma. Därför hyrde flickorna en egen bostad på Regeringsgatan 59. De var inackorderade i maten hos moster Helena, trots att de anställt en egen hushållerska, Fru Bergman.

Den tredje kvinnan var svägerskan Henriette Kempe. Hon tog genast ansvar för de föräldralösa flickorna och bjöd dem upp till sig så ofta som möjligt. Men båda flickorna hade skolgång och kurser i Stockholm, så det var mest under somrarna, som de kunde fara upp till Härnösand.

Som tidigare nämnts hade Wilhelm Kempe gift sig med sin broders änka Henriette och moster Helena hade gift sig med änkemannen efter sin äldre syster. Båda dessa hem välkomnade systrarna och vägledde dem med sina erfarenheter.

Sommarresorna till Härnösand kombinerades med färder till Åbo, där deras nygifta syster Elma bodde på Tuorla. Det var en gammal biskopsgård, som hade ägts av familjen Bremer, innan den såldes till Michaels farfar. Fredrika Bremer var född på Tuorla. 1875 gjorde systrarna därifrån en utflykt ända till Imatra. Redan denna sommar hyrde de också sommarstället Emmylund och kunde hysa släktingar från Finland, som väntades till bröllopet i Stockholm. Turen hade kommit till kusinerna Henny och Jerome, Michaels tre år äldre bror. Även den gamle fadern, medicinalrådet och statsrådet Carl Daniel von Haartman, 85 år, kom till Stockholm som så många gånger förr och säkerligen också Michaels tvillingbror Raphael.

Följande år började systrarna beställa klänningar från Paris, där brodern Frans bedrev sina affärsstudier genom att sälja trävaror i kommission för flera sågar runt Härnösand. Elma fick i början på året en dotter i Montpellier, där hon vistades under vintern på sin tuberkulos. Lotty var antagligen själv nere hos brodern och systemen, eftersom hon lät sig fotograferas av Paul Berthier, 15 Quai Malaquais i Paris, iklädd en samedräkt med många silversmycken och pipa i handen.

Under tiden konfirmerades Bertha av Fritjof Grafström, nybliven ordensbiskop. Därefter kunde hon alltmer delta i sällskapslivet. Systrarna köpte biljetter till Norrlandsgillet och reste åter till Åbo och Härnösand. De umgicks också med morbror Seth på Balingsta herrgård.

Vintern 1877 drabbades Härnösand av difteri. Två av Wilhelms och Henriettes barn 4 och 7 år gamla avled i februari. Endast dottern Ester överlevde, men var mycket klen.

Lotty och Bertha tog i Stockholm gymnastiklektioner, vilket var ett av de få förebyggande medel man hade för att stärka lungorna och allmäntillståndet. Flickorna deltog också i en basar för att samla pengar till Skansen. Arbetet leddes av släktingen Arthur Hazelius.

I juni reste flickorna som vanligt upp till Härnösand, där bröderna Frans och Seth delade en ungarlsvåning och förberedde sin gemensamma affärsverksamhet. Lotty och Bertha planerade en långresa inför hösten-vintern till Frankrike och Italien tillsammans med brodern Wilhelms familj. Men de hann den 4-7 september vara med

om jubelfesten vid 400 års jubileet i Uppsala. Efter promotionen den 5 sept samlades 1 500 personer till bal i en för tillfället uppförd byggnad i botaniska trädgården.

I mitten av augusti hade Carl Daniel von Haartman gått bort och egendomen Radelma utanför Åbo, som också köpts av hans far från familjen Bremer, ärvdes nu av hans ogifte son Raphael. Han var 38 år och hade med majors grad tagit avsked 1870 och blivit generaldirektör vid tulln i St. Petersburg. Även detta uppdrag lämnade han efter faderns död för att rusta upp Radelma och ägna sig åt linjekustfart i finska viken.

Resan vinter 1876/78.

Om dödsbudet och arvskiftet fick Lotty och Bertha höra, när de i oktober reste med sina släktingar från Sverige och mötte sina finska släktingar på Rivièran. Omnämnda i Berthas resedagbok var svågern Michael och hans 15 år äldre syster Fanny von Born, som båda tillbringade vintern i södra Europa av hälsoskäl för sina respektive makars skull.

Bertha började föra reseanteckningar, när sällskapet bröt upp från Menton för att med tåg fara in i Italien. Detta var en bildningsresa för flickorna med besök i berömda kyrkor och på museer, klosterträdgårdar och palats. Ragnar och Helena Bruzelius var med och vinkade av dem. Vid samma tid vistades Axel Munthe, 20 år, på Rivièran för lungbesvär, innan han fortsatte sina medicinska studier i Montpellier, introducerad av sin mentor Ragnar Bruzelius.

I dagboken skrev Bertha att hon tänkte tillbaka på hur trevligt det varit, när brodern Frans kommit på besök under sina försäljningsresor i Frankrike. Vintern hade varit fylld av utflykter. *"Nästa vinter får jag tänka på alla våra partier till Berceau, Ste Agnèse, Cap Martin, Roquebrune, Valley de Menton, Rochers Rouges, Turbie etc"*

Brodern Seth var däremot kvar i Stockholm och hyrde del av flickornas våning under vintern, sedan virkesköp- och jaktsäsongen var över.

Bertha, nästan 19 år, reflekterade vid avfärden från Menton över sina bekanta pastor Schubart med fru. *"De voro bestämdt ett par riktigt goda menniskor, och jag önskar, jag liksom hon kunde vara nöjd att lugnt och stilla jemt vara i sitt hem och ej längta efter omvexling. Lifvet är ju fullt af bekymmer, hvarföre skall jag då vilja få blott nöjen på min lott, men det är nog som Helena säger att vi endast lefva för oss sjelfva och ej tänker på andra ---"*

De stannade några dagar i Genua och Bertha skrev vid avresan *"av Genua står kvar i minnet många palats, mycken prakt och rikedom, men äfven tätt invid mycket elände och nöd."*

Vädret var kallt och blåsigt så de sökte värme från solen och *"till och med Lotty brydde sig ej om att akta sin sköna hy för dess brynande strålar."* Flickorna uppvaktades av många unga herrar, mest svenskar, som också var på långresa. Men de vaktades noga av Henriette och Wilhelm. Den sistnämnde var rörande i sin omtanke och möda, när han undersökte om hotell och transportmedel var passande för de fyra damerna, som han hade ansvar för. Bara några enstaka gånger fick flickorna "gå i bodarna" ensamma och handla, men endast mitt på dagen.

Systrarna delade rum på hotellen och packningen gick ofta vilt till. I Genua lyckades de gemensamt ha sönder en säng under försöken att få ihop kofferten. Bertha brevväxlade regelbundet och ofta med Helena, som var kvar i Menton.

I Rom stannade de bara två dagar för att möta familjen von Zieten som var släktingar från norra Tyskland. Med deras dotter Else höll Lotty och Bertha kontakt hela livet och besökte henne senare vid resor till Berlin. Hon var då bara något äldre än Ester.

De for vidare till Neapel, där det var varmare. Nya sevärdheter, men också serenader under deras fönster som *"till och med Lotty i sin säng njöt med odeladt nöje."*

En vecka senare fick de fara på dagsutflykt till Capri, efter att otåligt väntat på lugnt väder. Den 3 april besteg de Vesuvius med Wilhelm. På 1 ¼ tim var de uppe vid kraterns rand i tät dimma. De gick ner i själva kratern. Sanden och askan var alldeles heta och svavelångorna kvävande. Det tog en halvtimme att klättra upp till kanten igen. Sedan var de nere vid kaglans fot på 10

min via en brantare väg, där de nästan kunde springa. De hade ju tränat i bergen kring Menton, och deras prestation tydde på att flickorna var helt friska. Den 5 april återvände de till Rom, där von Zietens introducerade dem till olika bekantskaper, både tyska och italienska, dock sällan i deras ålder. De träffade prinsessan Friedrich Carl och hennes dotter vid en gudstjänst och Bertha var lagom imponerad.

I mitten på april gick Bertha ensam till fotografen Le Lieurs och kommenterade sedan i reseberättelsen. *"Det var rätt otrefligt att gå ensam på Corson. Ehuru det var middagstiden, fick jag likväl ej vara ifred, men jag låtsades som jag ej förstod, fastän jag gjorde det, ty huru lite italienska jag än kan, conjugera verbet amare har jag hunnit lära mig."* Bertha blev inte nöjd med sitt fotografi, som inte finns bevarat, men ett av Lotty från Le Lieurs finns kvar, där hon bär svart spetsschal och stort kors.

Mot slutet av april gjorde systrarna åter en förtvivlad packning och hoppades att kofferten måtte hålla till Florence, där även sångare kom under deras fönster *"Lotty och jag sutto helt andäktiga på vår koffert och lyssnade och kommo överens om att de påminde om Upsala."*

Men Bertha var mest bekymrad över hur och när de skulle möta Helena och Ragnar. Många telegram växlades. Alla for till Milano i början på maj och dit anlände även makarna Bruzelius.

Den utökade svenska gruppen reste vidare till Lugano. Lotty följde med på utflykter, men Bertha stannade för att vara hos Helena. De hade mycket att tala om; systrarna Elma och Fannys hälsotillstånd och saknaden efter föräldrarna, men också om drömmar och framtidsplaner. Så återvände Wilhelm med familj till Sverige och flickorna stannade med Ragnar och Helena. De gjorde utflykter med Ragnar, medan Helena sällan orkade utanför hotellet. Vid en av dessa utflykter *"blev Ragnar attackerad av en patient, som ej släppte honom förrän ångbåten till Como kom."* Flickorna trivdes med sina nya följeslagare och träffade flera bekanta.

I mitten av maj for de mot Genève. En mycket påfrestande resa för Helena, som först efter flera dagar var stark nog att fara vidare till Montreux, där hon hade några vänner, som hon såg fram emot att få träffa.

I Wiesbaden skiljdes de från Ragnar och Helena för att efter självövertvinnelse förena sig med syster Fanny Hernmarck i Schwalbach, en kurort strax norr om Wiesbaden i bergen. Fanny hade med sig sin ettårige son Arvid och in i det sista sydde Lotty och Bertha på en klänning till honom. Två av C G Hernmarcks syskon hade bosatt sig i Wiesbaden. Flickorna hade sett fram emot att få återvända till våren och vännerna i Stockholm.

Hemma igen.

När de kom hem i juli hyrde de sommarställe med båt och betalade inackordering hos moster Helena.

Hösten tillbringade flickorna med olika kurser och teaterbesök. Det var en tid av väntan och oro. Ragnar och Helena hade flyttat in i ett nybyggt hus i hörnet Drottninggatan-Fredsgatan. Huset ägdes av Lifförsäkringsbolaget Nordstjernen, där Ragnar var överläkare vid sidan av sina andra uppdrag. Helena var fortfarande mycket klen.

I Åbo väntade Elma sitt andra barn vid årskiftet och kunde inte resa, så nyheterna från Finland fick komma med brev. Brodern Seth, som nu var myndig, gick ihop med Frans och satsade sina ärvda pengar i gemensamma skogs- och lastageplatsaffärer i trakterna mellan Sundsvall och Örnsköldsvik, så de hade inte mycket tid över för systrarna.

1879 inleddes med glädjen över att Elma och Michael fick en son den 4 jan på Tuola. Senare i januari gifte sig Alice Kempe i Härnösand med Christel Schwartz från Riga. Lotty hade varit en av de första att få höra om deras planer. Alice hade varit Lottys lekkamrat som barn under många sommar på Söråkers herrgård, medan JC levde. Mamma Henriettes familj bodde ju i Riga, och hennes dotter hade under besök där mött sin blivande man.

Bertha stannade hos Helena i Stockholm, som blev allt svagare och avled den 9 mars. I sept

samma år dog också systemen Clara von Kahlden.

Makarna Bruzelius hade ett enkelt inbördes testamente från 4 nov 1871, som upprättats inom en månad efter deras giftermål. Bouppteckningen efter Helena kunde ske först den 1 juli, sedan alla hennes syskon och i en del fall syskonbarn tillskrivits om de hade några krav vid bouppteckningen. Alla svarade att de ej såg anledning att komma till bouppteckningssammanträdet, dvs de avstod från alla krav. Det första svaret kom från Härnösand den 3 maj och det sista var tecknat den 21 juni i Finland. De aktier i Mo och Domsjö AB, som Ragnar ärvde på detta sätt, kom trettio år senare att bli underlag till den syskonkonflikt, som bl a ledde till skapandet av Stiftelserna JC Kempes Minne och Seth M Kempes Minne.

Lottys förlovning.

Men för Lotty och Bertha, i vilkas liv så mycken sorg blandats med bröllop och nytt hopp, fortsatte våren med Amaranterbal och fester i Uppsala.

I slutet av juli for Lotty och Bertha till Härnösand, där de lät sig fotograferas bland släktingar och vänner sittande ute runt ett kaffebord på Fridhem hos Henriette. Eftersom bröderna Frans och Seth hade etablerat sig i Härnösand, blev det också naturligt för flickorna att fira julhelgen där. Då hade de nåtts av nyheten att Raphael von Haartman förälskat sig och i februari skulle gifta sig med den knappt 17-åriga skolflickan Alice Pinello. Själve Alexandre II hade gratulerat dem vid den bal, där de förlovade sig.

Systrarna for tillbaka till Stockholm, där moster Helena åter rustade till bröllop, denna gång för sin yngsta dotter Agnes. Hon skulle gifta sig den 15 april med den tio år äldre kammarherren och änkemannen Edvard von Horn. De hade träffats tidigt 1879 genom Kgl skridskoklubben vid Kastellholmen i vars direction Edvard ingick. Vid denna tid betydde kunglig klubb att Kungen och hans söner verkligen deltog i dess aktiviteter. Edvard köpte vid denna tid en egendom Mökelnsnäs vid Diö i Småland, dit Agnes skulle flytta. Till detta bröllop kom flera av de finska släktingarna, dock inte Rafael och Alice, som var bröllopsresa.

Det var säkert inte någon rolig vår för systrarna. Helena var borta. Hon fick inte uppleva att hennes Ragnar kallades till livmedikus hos kung Oscar II.

Lotty och Berthas jämnåriga kamrater gifte sig en efter en. Bland deras utgifter fanns nu kostnader hos dr Förberg. Detta var det första tecknet på ohälsa.

I juni åkte de som vanligt till Härnösand, där Lotty firade sin myndighetsdag med starka uttalanden om, att hon skulle vara självständig och aldrig gifta sig. Men Wilhelm eller var det Henriette gav inte tappt utan planerade och övertalade

flickorna att följa med dem till Strömstad, där Ragnar Bruzelius mötte upp. Wilhelm och Ragnar gjorde den 6 augusti en tur till Norge med systrarna. Via Kristiania for de vidare till Kongsberg och senare till Strand. Därifrån gjorde de utflykter till bergstoppar och forsar. Vädret var ostadigt, men det gjorde det dramatiska landskapet ännu mer rättvisa. Den fjärde dagen i Norge blev Wilhelm lite opasslig och stannade på hotellrummet. Det blev --- *"Promenad af de företagsamma, brefskrivning af den lata, som likväl njöt ofantligt af den sköna utsigten från verandan."* Under denna promenad den 10 aug bestämde sig Lotty och Ragnar för att hemligt förlova sig. Stämningen under dagen hade tydligen varit uppsluppen. Ragnar och flickorna hade på morgonen tittat på en kyrka, ätit en torftig lunch och *"för motionens skull"* hade systrarna haft en batalj på trappan, innan Bertha halvt motvilligt beslöt sig för att spela den lata och låta de två andra göra en utflykt till.

Vi vet inte så mycket mer, men från bolagstämmoprotokollet för Mo och Domsjö AB av den 20 augusti i Stockholm framgick det, att Wilhelm, men inte Ragnar, var närvarande.

Lotty och Ragnar tillkännagav sin hemliga förlovning till de närmaste i slutet av september. Gratulationsbrev från Elma, Wilhelm, Henriette, Alice Schwartz, systemen Nanna i Tyskland, Frans och Seth finns sparade. Elma skrev, tyvärr odaterat, att när hon fick Lottys brev, så ville hon

telegrafera, men eftersom saken skulle hållas hemlig, så fick hon vänta två dagar tills postbåten skulle gå. Elma tackade också för "voffelreceptet", som hon fått av Bertha. Hon skulle traktera sina unga svägerskor med resultatet. Raphael ägde och hade nyligen renoverat Radelma utanför Åbo, så hans unga hustru var nog med bland dessa svägerskor. Elma skrev vidare att hon inte kunde komma till bröllopet för Lotty och Ragnar, som tycks varit planerat till senare på hösten, eftersom höststormarna redan börjat. Bröllopet ägde dock inte rum förrän nästan två år gått.

Broder Wilhelm skrev *"Hvad som ej minst glæder oss är, att vi ju, så att säga, få behålla vår älskade, lilla Lolotte midt ibland oss; hon flyger ej till fjerran strand för att egna sitt lif åt fremmande personer och nya intressen, utan genom henne varder det gamla bandet med den käre Ragnar ännu fastare tillknutet."*

Dessa rader indikerade, att Wilhelm kände till Lottys tidigare förhoppning att få bli Raphael von Haartmans hustru, bo i Finland som Elma och kanske presenteras vid hovet för tsaren. Övriga brev som finns av Wilhelms hand var alltid omtänksamma men också manligt rakt på sak utan utsvävningar. Att han i detta gratulationsbrev skulle uttryckt sig med poetiska omskrivningar utan verklighetsbakgrund är föga troligt.

Lotty och Bertha vistades julen 1879 hos dem i Härnösand, när nyheten om Raphaels förlovning blev bekant bland syskonen. Henriette, som var en alltid lika engagerad gudmor, förstod säkert mer än de flesta den besvikelse och pessimism, som hade drabbat Lotty och som hon inte hade kunnat visa utåt.

Frans i Härnösand skrev lätt förgrymmad, att han inte fått någon direkt underrättelse om förlovningen, utan bara hört det via bror Wilhelm. Frans hade legat sjuk en längre tid, men hans humör och hälsa förbättrades, när Bertha hälsade på honom och senare följde honom till Stockholm.

Seth var också glad över systemens förlovning, med motiveringen att han avskydde "gam' stinter". Han skrev sedan Frans rest och vintern nalkades med stora steg.

Bröllopet, som var planerat till vintern sköts upp.

Två vintrar på kurort.

Den 17 dec for Lotty med Bertha, Henrika Widmark och Frans till Nice och Cannes via Paris. Kanske var Ragnar som livmedicus så upptagen av kungens och framför allt drottningens hälsotillstånd, att bröllopet inte hann ordnas, särskilt som Lotty inte var stark.

Julen firades i Paris och först den 5 jan flyttade sällskapet till Cannes.

Systrarnas följeslagare Henrika Widmark var dotter till landshövdingen i Luleå, som tidigare varit överlantmätare och mätte ha känt JC Kempe genom förrättningar på olika håll i Norrland. Trots att Henrika var mer i syster Fannys ålder, fattade hon en varm, nästa beskyddande kärlek till Lotty och Berta. Hennes brev till Lotty skrevs i en stil som idag är oss främmande med överdrifter och dramatik kring minsta händelse, men de är kulturhistoriskt intressanta. Henrika hade en farbror, som var hovtandläkare, där hon och hennes yngre syster Maria mötte Oscar II. Maria hade studerat sång och tillhörde Oscar II:s musiksällskap.

Deras halvbroder Wilhelm hade som maskiningenjör byggt lokomotiv i England, där han blivit starkt religiös. Han flyttade till Helsingborg och gifte sig efter ett par år med en mycket yngre syster till Augusta von Essen, hovdam hos drottning Lovisa. Hon förblev nära vän med hennes dotter "Sessan", dåvarande kronprinsessan av Danmark. Efter det att kungaparet byggt Sofiero 1865 fick familjen Widmark ytterligare anledning att niga och hälsa på de kungliga. De ogifta systrarna Henrika och Maria tillbringade somrarna på Wilhelms lantställe. Allt detta roade tydligen Lotty, som själv av Henrika i brevväxlingen benämndes "hennes Majestät" eller min egen prinsessa eller bara Sessan.

Henrika kände också en familj Rudbeck, som hade tjänstebostad vid hovstallet på Helgeandsholmen, varifrån Henrika kunde se korteger, intåg och jubileumsfiranden. De tre döttrarna i familjen Rudbeck, som alla föddes på 1880-talet, blev senare Lottys speciella

skyddslingar.

Henrika gifte sig aldrig. Hon hade en liten förmögenhet, så hon behövde inte försörja sig utan levde i Stockholm och ägnade sig åt välgörenhet i olika former. Hon gav också ut en bok med dikter mest om djur, som riktades både till barn och vuxna. Verser författade hon också till Fredika Bremer förbundets och Nya Iduns högtidssammankomster.

Henrika Widmark skulle tydligen fara med systrarna 1880-81 som respektabelt sällskap eller "del av hofstat" som hon själv kallade sig. Den andra delen skulle vara Bertha. Tanken var att Lotty trots att hon var myndig och förlovad behövde en äldre dam som "förkläde", när hon reste utomlands med sin yngre syster.

Från Rivièran for flickorna Kempe och Henrika till Meran och bodde hos släktingarna Hernmarck. Därifrån finns ett foto av systarna tillsammans med Wendela Hernmarck gift Gschäder. Lotty såg lite sorgsen ut, vilket kanske berodde på att fästmannen Ragnar Bruzelius i mars genom Oscar II:s lunginflammation fått sitt första eldprov som livmedikus och inte kunde fara och hälsa på henne. Läget hade varit så allvarligt, att kronprins Gustaf två dagar efter sin förlovning kallades hem från Karlsruhe. Drottning Sophia fick avbryta sin konvalescens i södra England för att skynda till sin man. Det tog fem dagar för henne att resa hem. Men när hon kom fram, var värsta krisen över. Först i slutet på april kunde Sophia återvända till Craghed, denna gång med sin make, som också behövde återhämta sig i milt klimat. Den 9 april blev Ragnar Bruzelius kommendör av Vasaorden 1sta klassen.

Kungaparet stannade i England en månad, innan kungen via London for på en ytterligare kur till Ems i Holland. I mitten på juni kunde kungaparet möta den blivande kronprinsessan Victoria i Bruhl (Köln).

Lotty och Bertha kom via en kortare rundresa med von Zietens i Norditalien till Wiesbaden i början på juni. På hemvägen stannade flickorna inte i Stockholm utan for upp till Fridhem i Härnösand, där de brevväxlade med Henrika i juli. Tydligen var Lotty inte alls så frisk som hon borde vara. Henrika skaldade på skämt i Ragnar Bruzelius` namn:

Fridhem kan du övergifva
Tänk ej mer på Cannes och Nice!
Vill du fet och frodig blifva
Frisk och kry på alla vis
Att din heshet strax skall vika
Du som en prinsessa må
Far och gästa hos Henrika
Hennes portar öppna stå

Men Lotty reste redan i september ensam till Meran. Bertha stannade i Stockholm för att flytta till en egen våning den 1 okt. Hon hade utgifter för möbelkompletteringar bl a en spegel, sedan hon delat de ärvda möblerna med Lotty, som förberedelse för hennes kommande giftermål. Henrika skrev till Lotty i oktober att hon sett ståten vid det nygifta kronprinsparets intåg i Stockholm från slottet. Hon beklagade också sin situation som varande den entledigade halvan av hofstaten hos sin "Sessan".

Den andra halvan Bertha for ut till Meran i januari 1882. På våren önskade Frans i brev att "*Lotty skall komma hem frisk och kry, rund som en rova..*" Systrarna hade tydligen inte ätit ordentligt under den första kuren i Meran, därför att de vaktade sina midjemått för ivrigt. Henrika hade inte varit en tillräckligt sträng beskyddarinna. När hon nu inte fick fara med växlades många brev och Henrika ombesörjde villigt monogrammärkning av linne och skvallrade om syskonen Fanny och Frans. Henrika kunde också berättade om systrarna Treffenberg i Falun, eftersom hennes bror Johan arbetade däruppe som läkare. Frans hade börjat uppvakta den äldsta dottern till landshövdingen. Henrika anspelade på Lottys finska ursprung, när hon uppmanade henne att inte vara envis som "finne", utan sköta sig efter alla föreskrifter. Vid ett annat tillfälle berättade hon skvaller från en fest i Finland, där Elma von Haartman deltagit, fortfarande vacker men avtärd. Festen hade inte varit lysande på grund av hovsorg efter tsaren Alexander II, som året innan mördats i ett attentat.

Denna vår övervann Lotty sin sjukdom och såg med större intresse fram mot att gifta sig och få ett eget stort hushåll i våning nära slottet.

Lottys bröllop följs av Berthas.

Bröllopet mellan Lotty och Ragnar stod den 15 augusti 1882 på Fridhem utanför Härnösand. Henriette och Wilhelm hade vanan inne, efter att ha hållit bröllop för Henriettes två döttrar från hennes första äktenskap.

Alla Lottys bröder var samlade. Bernhard kom med Julie och barnen Erland, Anna och Hjalmar från Kapellsberg, som varit JC:s första lantgård.

Frans och Seth tog båten från sin stora skogsfastighet på Hemsön, som de gemensamt förvärvat 1880. Till den hörde den vitmålade herrgården; Sanna, med utsikt över Ångermanälvens utlopp, vilken en gång byggts som sommarbostad för en landshövding. Där hade de utrymme att ta emot tillresta släktingar.

"Bruden var ståtlig och bar sin krona värdigt," som Bertha skrev till Henrika Widmark, *"inget annat var att vänta."* Bröllopet hölls i familjekretsen och var inte stort. Detta var enda gången, enligt familjebrev och almanackor, som Ragnar for upp till Norrland. Han fördrog resor till västkusten eller ut i Europa.

Ragnar Bruzelius var en lärd och diskret man. Han levde största delen av sitt liv i Stockholm, men han övergav aldrig sin skånska torra humor och sin skorrande dialekt.

Hans släkt hade i flera generationer varit akademiker och prästmän. Detta hade inte enbart gjort Ragnar till teoretiker, utan han behöll en praktisk för att inte säga pragmatisk syn på tillvaron. För prästerna utgick en stor del av lönen i natura från den gård, där prästbostället låg. Från barndomen hade han fått respekt både för varors och tjänsters värde. Ragnar lär som lärare ha uppmanat sina studenter att ta kontant betalt och även att ta bra betalt. Detta var i mitten av 1800-talet ingen självklar ståndpunkt, då läkarna ofta lät sina förmögna patienter själva bestämma arvodets höjd, och mindre bemedlade patienter bestämma i vilken form betalningen kunde ske.

Ett visst självhushåll fortsatte Ragnar med och han höll senare kor och höns vid sin ståtliga sommarvilla på Lidingö. Vid inköpet av detta ställe sålde han besittningsrätten till sitt sommarhus i Dufnäs men förbehöll sig rätten att även efter 1 okt, som var tillträdesdatum, låta ta hem sin potatis och hämta upphuggen ved där.

Han var då Oscar II:s livmedicus och företrädde genom giftemål med två systrar Kempe den näst största aktieposten i Mo och Domsjö AB. Även om man räknar bort dessa aktier, så skapade Ragnar Bruzelius en stor förmögenhet under sitt liv genom att ha höga inkomster och samtidigt leva på ett för den tiden och i hans kretsar enkelt liv. Han förvaltade sina pengar genom aktiva, men säkra placeringar.

Ragnar Bruzelius var tredje barnet och äldste sonen till Magnus Bruzelius, kyrkoherde i Hörup och Löderup, och hans hustru Wilhelmina, dotter till kofferdikaptenen Peter Johansson från Stockholm.

När Ragnar var sju år gammal inköpte hans far det närliggande Gyllerups säteri, dit familjen flyttade från prästgården. Där kunde de bo ståndsmässigt med damm och park, stall och ladugård för många djur samt låta driva ett fullskaligt jordbruk, medan fadern fortsatte som kyrkoherde i Skånes "fetaste pastorat". Fadern Magnus Bruzelius dog 1855 efter en längre tids sjukdom. Modern bodde kvar på Gyllerups säteri, som hon drev och ärvde gemensamt med barnen.

Ragnar hade fyra syskon. Hans syster Augusta var sex år äldre än han och Hilda två år äldre. De yngre syskonen var Ingeborg och Arvid. Ragnar tog studenten vid 16 år efter att ha gått igenom katedralskolan i Lund. När Ragnar skulle välja yrkesväg, så påverkades han säkert av erfarenheterna från två av hans farbröder. Den ene var Thure, far till Victoria Benedictsson, som utgjorde det avskräckande exemplet. Thure

var en stilig militär, som snabbt förlorade intresset för sin hustru, red iväg för att festa med glada vänner och lämnade familjen att klara sig bäst den kunde. Den andre var den omtyckte Arvid Sture, som uppfördes på förslag till flera professurer bl a i botanik, och senare 1845 och 1858 i kirurgi och obstetrik. Då han för andra gången blev förbigången av en yngre kollega för en tjänst som han upprätthållit i nio år, lämnade han Lunds barnmorskeundervisningsanstalt, begärde avsked och drog sig mycket bitter tillbaka. Han hade varit en skicklig kirurg och lärare, som tidigare än andra betonade renlighet och hygien vid operationer.

Detta skedde samtidigt som brorsonen Ragnar blev förbigången vid en tillsättning av en professur i zoologi. Ragnar gick liksom farbrodern över till medicin och tog sin andra doktorsgrad i Lund 1864. Under senare delen av 1850-talet hade Ragnar dels förestått en professur i Lund, som han inte fick, dels arbetat i Stockholm vid Kungl.Vetenskapsakademins naturhistoriska museum. Åren 1857-58 ägnade han sig åt studier i anatomi under professor Anders Retzius vid Karolinska institutet. På somrarna företog Ragnar vetenskapliga (zoologi) resor till västkusten. 1859 erhöll han av Kungl.Vetenskapsakademien det Flormanska priset för en avhandling om amphipoderna.

Sina medicinska studier bedrev Ragnar dels i Lund, dels vid Serafimerlasarettet och Karolinska institutet i Stockholm under Magnus Huss och Per Henrik Malmstens ledning. Dessa förespråkade bägge klinisk utbildning inom medicinen i stället för undervisning enbart från katedern. På denna tid bodde kandidaterna inom själva sjukhusområdet på Kungsholmen och hade mycket lite fritid.

Från och med 1862 knöts Ragnar som läkare till Serafimerlasarettet och blev medlem av läkarsällskapet. 1863 hade han en bitr överläkaretjänst, samtidigt som han upprätthöll som docent undervisning och den kliniska delen av Troilius adjunktur vid Karolinska institutet under dennes hälsoresa. På somrarna reste Ragnar ut på stipendier för att studera vid de ledande medicinska universiteterna i Wien och Prag. I Wien ägnade han sig åt studier om struphuvudets och hudens sjukdomar.

Samuel Gustaf Troilius dog under sin resa i Australien och Ragnar efterträdde honom som ordinarie medicine adjunkt 1864.

Hans mor Wilhelmina Bruzelius dog 1866 och den yngste sonen Arvid, som varit omyndig vid faderns död, nu löjtnant, tog helt över skötseln av Gyllerup. Syskonen ägde fortfarande egendomen gemensamt. Dess taxeringsvärde hade mer än femdubblats under de 11 år som gått mellan faderns och moderns bouppteckningar.

Ragnar blev medlem i Stora Sällskapet 1866, som låg på Arsenalsgatan, där JC Kempe bodde med sin familj. Det kan nämnas att Ragnar med många andra begärde sitt utträde 1883 pga missnöje med kortspel och vadslagning på klubben.

När Charlotte Kempe dog, var Ragnar mitt uppe i karriären. Vårterminen 1874 förestod han Per Malmstens professur i medicin vid Karolinska institutet och han blev ordinarie professor där 1877, sedan Malmsten intagits på sjukhus i Växsjö. Livförsäkringsbolaget Nordstjernen etablerade sig snabbt och Ragnar var i egenskap av dess överläkare överhopad med arbete.

Inom svenska Läkaresällskapet blev Ragnar först medlem av redaktions-kommitén för tidskriften Hygiea från 1865 till 1871 och från 1869 medlem i redaktionen för Nordiskt Medicinskt Arkiv. Att dokumentera och sprida medicinska upptäckter och behandlingsmetoder i en tid, då kunskapen på detta område växte kraftigt både utom och inom landet, tog alltmer av Ragnars tid. När gammalt och nytt bryts uppstår alltid konflikter och intriger i olika läger. Den diskrete Ragnar Bruzelius förmådde hålla sig undan de värsta striderna. Han var omtyckt och konsulterad av sina läkarkollegor. Det sades om honom att han var generös, när det gällde att ekonomiskt hjälpa läkare och deras familjer, om det behövdes. Ragnar Bruzelius skötte exempelvis apotekare Munthe och hjälpte hans son Axel först med hans tuberkulos och sedan med rekommendationer för hans medicinstudier i Montpellier.

Detta i motsats till vad Ragnars kusinbarn Janne Bruzelius spred om honom senare på nittioalet. I sin skvallertidning "Budkavlen" ondgjorde sig Janne över sin släkting Ragnars ovilja att låna ut pengar till slakten och skröt om hur han lyckats lura honom på pengar ett par gånger.

Det fanns flera av slakten Bruzelius, som flyttat från Skåne till Stockholm, bland andra Ragnars kusin Anders Johan. De hade studerat i Lund samtidigt. AJ tog hovrättsexamen 1856, kom till Stockholms rådhusrätt 1857 och blev domare året därpå.

Redan 1848 skrev han "ättelängd över slakten Bruzelius." Denna infördes 1872 i svenska slätkalendern. Av denna framgår att AJ och Ragnars mödrar var kusiner. Bådas mormödrar hade Nordling som flicknamn. AJ:s morfar hade varit direktör för sjömanshuset i Stockholm och hette Martin Kruse och var enligt uppgift av tysk börd. Även JC Kempe hade släkt med namnet Kruse, nämligen hans farmor Sophia, som flyttade från Stockholm till Stralsund, då hon gifte sig.

De två skånska kusinerna Bruzelius delade intresset att systematisera och beskriva. Det kan tyckas att AJ vände sig mera mot historien och senare även mot medicinhistoria, medan Ragnar var mest sysselsatt med nutid och framtid inom medicinen. Men även Ragnar hade i sin tidiga ungdom 1850 "disputerat" på "Beskrivning av fornsaker funna i Skåne." Med en annan vän från Lund, Harald Wieselgren, son till nykterhetskämpen, brevväxlade Ragnar i 30 år. 1864 delade de våning i Stockholm och på

1870 talet umgicks AJ och Harald mycket i Ragnars och Helenas hem.

Bröllopsresan

Nu skulle Ragnar för andra gången göra sin bröllopsresa till släktingarna i Skåne. Men innan de nyblivna makarna reste, så skrev de tre dagar efter bröllopet ett enkelt inbördes testamente i Stockholm, precis som Ragnar gjort med Helena.

I Ystad i eget hus bodde Ragnars syster Augusta, gift med apotekare Smith. Familjen flyttade om sommaren ut till sin villa vid Ystad Saltsjöbad, där de tog emot den unga bruden. Augusta var så tung, att hon knappast hade kunnat resa upp till Härnösand. De sista åren i hennes liv fick hon bäras i husets trappor.

Fädernegården Gyllerup beboddes och sköttes fortfarande av Ragnars yngre bror Arvid, nu kapten. Syskonen hade gemensamt ägt Gyllerup i sex år efter moderns bortgång. Men sedan Ragnar gift sig med Helena 1871, löste Arvid ut syskonen och Ragnar fick ut c:a 10 000 riksdaler både för lån och arvslott. Arvid var ogift, men med sin hushållerska Elsa Svensson hade han en dotter, som han inte lät erkänna.

Även Lotty hade nära släktingar i Ystadtrakten. Där bodde faster Johannas yngste bror Albert på Dybecks slott. Lotty var hans kusinbarn och hade bland hans barn ett par syslingar i 20-årsåldern.

Bolleruphistorien

Nordväst om Ystad låg Bollerup gods, den tidigare kungliga borgen (under Carl XIV Johan). Där residerade Ragnars unga systerdotter Elvira gift med godsägare Peter Sylvan. De hade just fått sitt andra barn, en pojke och stod mitt uppe i ett komplicerat arvskifte efter Peters far, lagmannen Tage Sylvan. Han hade tre år före sin död 1879 upprättat ett testamente utan sina åtta barns vetskap, där Bollerup, hans ståtligaste egendom, skulle bli statligt lantbruksinstitut för att förhindra att den skingrades. Det var tydligen inte Peter, som han misstrodde utan några bland de andra syskonen. De hade anklagat fadern för att arvskiftet efter deras förmögna mor inte hade gått rätt till. Efter faderns död fick de också hennes arvsförrättning ogillad och omgjord. Men det problem, som Peter mötte, var att han hade arrenderätt på Bollerup i ytterligare 16 år och måste komma till en uppgörelse med det blivande lantbruksinstitutet. Häradshövding J F von Sydow, som enligt testamentet var självskriven medlem i

institutets styrelse enades med arvingarna att bilda en förening för att bilägga alla rättegångar som uppstått p g a lagmannens testamente. Detta ledde till att von Sydow i juni 1883 kunde presentera en överenskommelse mellan arvingarna inbördes och lantbruksinstitutet. Denna förlikning hänsköts till Kgl Maj:ts prövning och blev godkänd i september samma år. Det är inte utan att man anar Ragnar Bruzelius´ diplomatiska ingripande. Resultatet blev att Peter av lantbruksinstitutet fick förvärva Bollerup för 368 900 kr, som till största delen betalades med annan närbelägen mark, tillskjuten bl a av Peters syskon. Därefter kunde institutet sätta igång med byggplanerna för undervisningslokaler och bostäder för lärare och elever.

I början av september mötte Bertha de nygifta i Lund och tillsammans återvände de till Stockholm och sommarstället Dufnäs vid Skurusundsleden. Bertha hade vistats hos moster Helena och Agnes von Horn på det vackra Mökelnsnäs på nervägen, men Lotty och Ragnar fick inte tid att stanna hos dem på uppresan genom Småland. Henrika Widmark skrev i brev "att hon önskade komma ut till Dufnäs och plantera en tuva violer från Helsingborg och gratulera unga frun." Inte heller henne hade brudparet hunnit besöka på sin rundtur bland Ragnars släktingar i Skåne.

Palais Davidsson

Från 1880 hade Frans Kempe haft en mindre vinterbostad och kontor på Kungsträdgårdsgatan 20, "Palais Davidsson". Hela fastigheten, som byggts av Hasselbackens ägare Wilhelm Davidson, blev till salu 1882. Frans hjälpte till att övertyga Ragnar, som bara fyra år tidigare med Helena flyttat till en våning i Nordstjernans nybyggda hus, att investera i en egen fastighet, centralt belägen och nära slottet. Det måste ha varit frestande för Ragnar, som stod på höjden av sin karriär, att kunna få bostad och praktik helt enligt egna önskemål. Ragnar hade kommit i kontakt med Davidsson redan 1871-72, då Davidsson köpte det Quidingska huset, som Nordstjernan aspirerade på. Efter drygt ett år ansåg det nystartade livförsäkringsbolaget sig tillräckligt konsoliderat för att förvärva fastigheten av Davidsson. Huset revs och ett nytt byggdes för Nordstjernans kontor och en rad privat bostäder, där även Ragnar kunde hyra.

På detta sätt hade han själv god kontakt med Davidsson och som det skulle visa sig inte minst som läkare. Davidsson hade uppfört många hus och Kungsträdgårdsgatan 20-22 byggdes 1879. Ragnar köpte fastigheten per den 1 januari 1883 kontant för 600 000 kr motsvarande nedlagda byggkostnader. Detta skedde en dryg månad före Davidssons bortgång den 19 februari.

På Lottys födelsedag den 27 juni gjorde makarna Bruzelius en bekräftelse av sitt nästan årsgamla inbördes testamente och lämnade in det till rådhusrätten. Kanske ville de inte att deras testamente skulle ifrågasättas och rivas upp som lagman Sylvans. Underskrifterna tecknades och bevittnades på Drottninggatan 7, där de bodde kvar. Flyttningar, som var mycket vanliga, skedde i oktober, vilket också var fallet för Ragnar och Lotty, som registrerade sin nya adress den 22 okt.

I detta hus och på samma våning skulle Lotty bo i 58 år. För henne måste husköpet inneburit möjlighet att få inreda ett eget hem och erbjuda syskonen bostäder och kontor, så att de lätt kunde umgås. Frans passade på att utökade sin bostad med ytterligare en mindre våning i huset.

Både slakten Kempe och Franzén samlades gärna för att göra affärer och för att bo ihop. Man hade styrka och hjälp av varandra. När konjunkturen och samhällsutvecklingen ställde krav på rörlighet och anpassning var familjen en trygghet. Detta var bekvämt för Lotty att bo mitt i centrum och förstärkte också den diskreta maktbas bland syskonen, som äktenskapet med den solide och inflytelserike Ragnar hade givit henne.

Under våren 1883 förlovade sig Frans med Eva Treffenberg, dotter till landshövdingen i Falun Curry Treffenberg. Frans kunde planera för giftermål, eftersom han 1884 skulle överta VD skapet i Mo och Domsjö efter Christian Lindeberg. Frans skrev senare att

han hade fått kämpa för att få detta förtroende från syskonen. Säkert påverkade farbror Wilhelm Henrik Kempes bortgång den 8 maj och Walter von Hallwyls övertagande av Ljusne-Voxna diskussionen mellan syskonen om fördelen med släktkontroll över de skogar och sågar, som de ägde tillsammans.

Eva Treffenberg var bara 19 år och äldst av tre syskon. Frans hade känt henne i mer än tre år. Bröllopet stod den 1 sept i Falun under påkostade former. Frans syskon var inbjudna och bland marskalkarna fanns Frans studiekamrat från Uppsala docent Mauritz Salin. Syster Bertha var en av tärnorna och inom ett år var också de gifta.

Lillasyster Bertha och Mauritz

Både Bertha och Mauritz hade starka personligheter och kärleken flammade häftigt enligt Mauritz´ bror Bernhard. Men Bertha höll på sitt rykte och ville att uppvaktningen skulle ske i oantastliga former. De två hade tidigare mötts på Amaranterbalen och hos Heikenskiöld, men då hade tydligen Mauritz inte uppmärksammat henne. Nu fick Mauritz sin vana trogen bråttom och utvecklingen blev både romantisk och dramatisk.

Mauritz Salin beklagade sig och fick råd av Hedvig Munck, som samma år blivit statsfru hos drottningen. Bertha bodde för det mesta hos Lotty och Ragnar Bruzelius, särskilt på sommaren, då hon följde med till deras sommarställe.

Hedda Munck kom en dag i september upp på Mauritz` mottagning med en liten lykta. Eftersom hon bodde på sommaren i närheten av Bruzelius vid Skurusundsleden, så hade hon sett att Bertha Kempe for in på morgonen med ångbåten och då tagit reda på med vilken båt Bertha tänkte återvända. Alltså rådde hon dr Salin att ta samma båt, göra det bästa av färden och låtsas vara på väg till en brygga lite längre ut. Lyktan skulle han ha för att senare signalera, att han ville ta en ingående båt tillbaka i septembermörkret. Så skedde och Bertha besvarade tydligen hans intresse. Romansens utveckling avbröts dock av att hon måste fara i oktober till Meran för sina lungors skull.

Mauritz gick ner till stationen vid hennes avresa, men vågade inte ge sig tillkänna, om Bertha inte skulle gilla det, omgiven som hon var av många släktingar. Kärleken gjorde den man blyg och försynt som fyra år senare inte drog sig för att säga emot Oscar II vid skrivandet av en kommuniké, efter drottningens stora operation, som han utfört. I sin profession ville Salin uttrycka sig så att hans kollegor kunde förstå, hur drottningens tillstånd utvecklades. Däremot hade han 1882 i november undvikit att assistera vid kronprinsessan Victorias första nedkomst. Han for i stället till en kollegas bröllop i Skåne i början på november 1882.

Till sin far skrev han den 8 november från Köpenhamn: *”Apropos Sthlmförhållande så kan jag ej vara nog glad öfver att jag slapp ifrån kronprinsessan, ty det hade naturligtvis händt mig detsamma som Netzel, att hon går så mycket öfver tiden, att man blir förvånad.- Detta ger ju anledning till en mängd prat och iföljd af de dumma tillställningarne med uppvaktande skjutning m.m. ock till ett betydligt missnöje, som riktar sig naturligtvis mot läkaren, då menniskorna eget nog anse det beror på läkaren, att ”sessan” ej har födgeni. Netzel gör det ingenting, ty han har rygg att höra det; men för mig hade det varit detsamma som en störtning.”*

Ragnar Bruzelius kände Mauritz Salin både från Serafimen och Karolinska institutet sedan slutet på 1870-talet. Det var 19 års åldersskillnad mellan dem, men Ragnar ägnade sig först åt zoologi, innan han gick över till medicin och blev lungspecialist, medan Mauritz hade rusat fram och valde gynekologi för det alltid behövdes hjälp med barnafödande.

Mauritz hade sedan några år börjat tjäna bra med pengar. Hans goda rykte fyllde mottagningen med många patienter och sin vana trogen från studieåren blev hans arbetsdagar långa och avbrotten få. I februari 1884 gjorde han sig fri och reste till Italien. På vägen dit hälsade han på Bertha i Meran och friade, därvid påpekande att hans inkomster var stora nog så att det inte var för hennes pengar, som han ville gifta sig med henne. I Meran bodde Bertha i Gustaf Daniel Hernmarcks hus Villa Gschäder.

Under början av detta år brevväxlade Bertha som alltid flitigt med sina släktingar, men det var fram och tillbaka till Lotty, som de flesta breven gick, ett par gånger i veckan. Dessa systrar hade under nära tio år delat bostad och rest tillsammans till flera hörn av Europa. Deras ungdomstid var fylld av kampen mot TBC och önsknings att få delta i nöjen men också i den samhällsutveckling, som skulle lösa många problem och orättvisor. Fast mest av allt ville de säkert bilda familj och återfå något av barndomens familjekrets. Tillsammans hade de hyrt bostad och sommarställen och inte skiftat de ärvda möblerna, förrän Lotty skulle gifta sig. Det var naturligt, att Bertha anförtrode sin syster Lotty sina funderingar om det lämpliga i att säga ja till dr Salins uppvaktning och frieri. Mauritz Salin kom jämte senare Seth Kempe att bli Lottys främsta stöd efter Ragnars bortgång 1902.

Men Mauritz var vid förlovningen främst Frans vän från Uppsala, där de sjungit, spelat kort och studerat tillsammans. Dessa studier hade de dock bedrivit med olika hastighet, så de blev medicine kandidater samtidigt, trots de nära fyra åren, som skilde dem åt. Mauritz delade hela livet sitt intresse för jakt med svågern Frans och Seth och han var den som i det längsta förmådde medla mellan Frans och hans syskon.

Så Bertha återkom till Sverige 1884 eskorterad av Mauritz inte främst i hans egenskap av fästman utan som läkare, sedan hon insjuknat i magsår. Han hade avbrutit sin studieresa och förlängde sin bortovaro nästa två månader och såg till att hon blev så frisk, att hon kunde fara hem. Mauritz skriver i brev hem till sin far att Berthas syster Lotty ville resa ut och hämta hem sin syster, men avråddes att göra denna långa resa på våren, eftersom hon själv nyligen kurerats från TBC.

När Bertha och Mauritz kom hem, hade Frans och Eva återvänt från sin sex månader långa bröllopsresa och fått höra nyheten om förlovningen.

I juni blev Bertha 25 år och myndig. Hon bodde hos Bruzelius och bröllopet planerades till juli i Stockholm. Lotty i eget hus och i nyinrett hem tog nu över Henriettes och moster Helenas roll och kunde rusta till bröllop. Nu välkomnade hon medlemmarna i familjen Salin. Men Ragnar blev svårt sjuk i maj. Bertha for ensam ut före midsommar till Bruzelius` sommarställe med moster Helena som förkläde. Efter många rådslag hölls bröllopet ute hos Hernmarcks, som också bodde vid Skurusundsleden. Vigseln förrättades av kyrkoherde A. Wissnell lördagen den 26 juli. Ragnar var fortfarande inte på benen och Lotty jämte Fanny representerade Berthas syskon. Mauritz` far och fyra syskon var med samt förmyndaren Knut Rosén och naturligtvis moster Helena. Familjen Kempe/Franzén hade inte längre någon präst, som var nära släkt. Året innan i november hade Lottys och Bertha kusin Fritjof Grafström hastigt avlidit i slaganfall på Stockby gård. Han hade konfirmerat dem, begravt deras föräldrar och vigt deras syster.

Kemparna och Salinarna knöt många band. Kasper blev snabbt en av Seths närmaste ungarlsvänner. Tyvärr uttalade sig Frans nedsättande om Bertha till Mauritz i samband med bröllopet. Han skrev i september, bad om ursäkt och försäkrade att bland syskonen var det Bertha jämte Lotty, som han höll mest av. Detta hade Bertha 25 år senare anledning att betvivla många gånger.

Livet som gift.

Första åren efter bröllopet 1882 var fyllda med aktiviteter och positiva utmaningar för Lotty. Men bakom titeln professorska låg också att maken professorn var dubbelt så gammal som sin fru, att han var en etablerad och upptagen läkare i en manlig värld. Hans första hustru, den sjukliga Helena, hade inte orkat vara ute i umgängeslivet utan mest tagit emot besök av nära släktingar och vänner.

Ragnar hade som gift och som änkeman haft både kusk, kokerska och husa, duktiga och trogna anställda. Även under äktenskapet med Lotty stannade de anställda länge, ibland hela sitt arbetsliv. Detta tyder på att Lotty var en husmor, som uppskattade bra och pålitlig hjälp, som levde liksom maken ett regelbundet, inte pretentiöst liv och som

inte lå sig i hushållsarbetet för mycket. Ragnar var omvittnat sparsam, men Lotty var van att ha egna pengar. Hon vände sig alltid till de bästa sömmerskorna för sina egna kläder och förstod nog att uppmuntra de anställda, som hon var nöjd med.

I boutredningen efter Helena fanns mer än sextio stolar redovisade. Deras våning hade också flera stora sällsksamrum, där Ragnar samlade sina studenter för diskussioner eller genomgångar. Detta verkade inte ha fortsatt på Kungsträdgårdsgatan 22, som visserligen hade stor matsal, men där vardagsrum/ bibliotek och salong inte var särskilt stora rum. Ragnar hade dock en mottagningsvåning för sin praktik med separat ingång på samma våningsplan, där större samlingsrum kunde ha funnits.

Vad ägnade Lotty sin tid åt utan barn med ett väl fungerande hushåll och en upptagen man? Första året hade hon en ny ingift familj att lära känna. Därefter kom planerna på att köpa Davidssons hus, som kanske inte var det enda hus, som makarna funderade på. Broder Frans förlovning med Eva följdes av det ståtliga bröllopet i Falun samt Berthas och Mauritz` romantiska möten, som Lotty säkert var den första som i förtroende fick höra talas om.

Vardagslivets skuggsida.

Någon gång under de första åren måste Lotty ha känt att den ekonomiska tryggheten och den sociala statusen som hustru till en känd 50 årig läkare hade en vardag med hänsyn åt många håll, mindre frihet och ändå inte det sociala umgänge i de högsta kretsarna, som hon väntat sig. Drottningen var sjuklig och höll sig till en begränsad krets djupt religiösa hovdamer. Kronprinsessan avskydde livet på Stockholms slott och var bara i undantagsfall med på kvällstid vid middagar och baler.

Lotty fick knappt några nya vänner i Ragnars familj, som var förankrad i Skåne och mest vållade Ragnar bekymmer. Först senare blev Augustas yngste son Gustaf nära vän till Lotty och Ragnar. Vid denna tid var han 21 år och studerade juridik.

Bland Lottys släktingar blev Bernhards dotter Anna svårt sjuk i körtel-feber, som innebar en stor förändring i hennes liv och som försenade hennes bröllop i flera år. Bernhard och Julie flyttade 1881 till kvarteret Styrpinnen i Stockholm bredvid Davidssons hus. Julie trivdes inte utan längtade tillbaka till sin framskjutna ställning i Härnösand. Hon omgav sig alltmer med fattiga, devota släktingar hemifrån. Bernhard sysslade med sina miniatyrer och sin handskriftsamling. Deras son Erland var löjtnant i Umeå och ogift, medan den yngre sonen Hjalmar ådrog sig syfilis under studieåren i Europa och bodde kvar hemma hos föräldrarna. Några år arbetade han på kontoret med fadern Bernhards och Seths affärer, som han dock fick lämna, när sjukdomen tilltog.

Frans växande familj och Lotty syskon, som inte blev friska.

Frans och Eva hyrde även i fortsättningen våning i Bruzelius` hus. De fick inom sju månader efter bröllopsresan ett barn, sonen Carl, vilken framför allt sysselsatte Eva. Hon var bara 21 år och utbildade sig fortfarande med kurser i barna- och sjukvård. Frans hade efter hemkomsten tillträtt som VD och hade mycket att sätta sig in i och enligt sitt sätt styra upp. Det var under denna tid skogsmarksköpen för Mo och Domsjö tog ny fart och krävde tidskrävande resor i Norrlands inland. Familjen vistades på Hemsön under sommarhalvåret och Eva bodde hos föräldrarna i Falun under långa tider på vintern.

Den nygifta Bertha måste dessutom åter fara ut för att sköta sin hälsa i Italien. Syster Elma i Finland var fortsatt sjuk. Hon passerade Stockholm varje år i maj och bodde då hos Bruzelius på väg hem till Finland. Umgänget i slakten var också intensivt på vintrarna. Faster Johanna Kempe bjöd på stor middag på vårvintern, så att Wilhelmina kunde träffa sina Kempekusiner. Både mor och dotter bodde i hyrda våningar i samma hus vid Blasieholmstorg, Sörensenska huset, som byggts, där Fersenska palatset legat. 1886 antecknade Eva Kempe att det var stor släktmiddag där och att även Bruzelius` var med.

Kunga huset.

I Sverige började en brytningstid. Strindberg publicerade Röda rummet och hans tidiga historiska pjäser spelades på teatern. Norrmännen visade på många sätt, att de inte var nöjda med unionen och Sverige. Mäster Palm talade i Lilljanskogen. Oscar II oroade sig över socialisterna, även om de ännu vore få. Alla kungens söner liksom han själv var konservativa utom prins Eugen, som senare skulle visa, att han förstod och bejakade det nya liberala Sverige. Som livmedicus kunde Ragnar inte vara annat än diskret konservativ och mildra kungens oro efter bästa förmåga. Bekymren hopade sig. Kronprinsessan Victoria hade visserligen fött två prinsar 1882 och 1884, men hon drog inte jämt med någon av svärföräldrarna. Dessutom blev hennes resor utomlands belastande för kungens kassa.

Prins Oscar förälskade sig i hovdamen Ebba Munck 1883 och när detta uppdagades, skickades han på en årslång världsomsegling, medan Ebba tvingades att förlova sig med Voldemar von Rosen, som var anställd i kronprinsens stab. Prins Carl fick till julen 1884 fara ut till Calcutta för att fira jul med sin bror. På väg därifrån i februari insjuknade Carl i Konstantinopel. Han fick tyfoidfeber efter att ha färdats genom Egypten och Palestina. Hans föräldrar reste ut till honom för att vara vid hans sida. Visserligen tillfrisknade han, men fick dras med en bestående dövhet.

Bakgrunden till Sophiahemmet.

Sedan lång tid led drottning Sophia av äggstocksinflammation och måste tidvis fara på hälsoresor till Holland och England. I det senare landet mötte hon den unga svenskan Alfhild Ehrenborg, som utbildade sig i Florence Nightingales sjuksköterskeskola. Drottningen lät starta en liknande utbildning i Stockholm 1884 i liten skala under Alfhilds ledning. Behovet av skolade sjuksköterskor på de allmänna sjukhusen var skriande stort. Patienter, som hade råd, lät sig vårdas i hemmet vid operationer och allvarliga sjukdomar, vilket inte alltid var så hygieniskt. De nya sjuksköterskorna, utbildade efter engelsk modell, blev nog uppskattade för sina kunskaper i hygien, men läkarna tyckte sig gärna kunna vara utan det religiösa inslag, som de införde i vården. Patienterna stod i första hand under läkarnas medicinska ansvar. Motståndet var starkt och när drottningen, under byggandet av Sophiahemmet, (invigt 1889) planerade en utökad sjuksköterskeutbildning, fick Alfhild inte fortsätta som föreståndarinna. Denna strid mellan drottningen och läkarkåren löstes genom en mer svensk utbildning på Sophiahemmet. Men det kostade Ragnar Bruzelius många uttryckningar nattetid, då drottningen hade ångest för sina beslut och dess konsekvenser. Alfhild accepterade snabbt kyrkoherde Hannertz frieri, när hon fick avsked, men varken hon eller drottningen hade lätt att komma över förändringen. Eftersom Ragnar inte var kirurg utan kurerade sina patienter på sanatorier eller genom att skicka dem till mildare klimat, förekom han varken i Sophiahemmets ledning eller bland de läkare, som använde hemmet. Det gjorde däremot svågern Mauritz Salin, som ofta sände patienter dit. Både Lotty och Bertha opererades där i början på 1900 talet.

Drottningens egen operation.

När Mauritz Salin opererade drottningen i april 1887 gjordes detta i porslinsrummet på slottet. Detta rum ansågs vara den mest hygieniska lokal, som där stod till buds.

Men innan dess hade Voldemar von Rosen slagit upp förlovningen med Ebba Munck inför deras första lysningsdag i feb 1885. Prins Oscar kom hem sjuk efter långresan och måste vara konvalescent i Holland, där han återförenades med Ebba.

Efter drottningens lyckade operation och långsamma tillfrisknande, (hon levde i ytterligare 26 år) lyckades hon övertala kungen att ge de unga rätt att gifta sig. *"Kungen gråter, Drottningen beder, Kronprinsessan svär och fröken Munck säger: ske Guds vilja- ty hon är andlig,"* skrev C G Fleetwood , kusin till flickorna Rudbeck, i sin kommentar till händelsen. Ragnar Bruzelius hade anledning att frukta konsekvenserna av alltför stor inblandning av andlighet i den medicinska vården.

Lottys krets

Den unga nygifta Lotty hade under mitten av 1880-talet inte stor egen bekantskapskrets utanför familjen. Där fanns som alltid Henrika Widmark och hennes

vän Ebba Rudbeck, men de var båda betydligt äldre än Lotty, mera i syster Fanny Hernmarcks ålder. Fanny bodde vid Humlegården och hade sedan hon gift sig och tidigt lämnat hemmet knappast varit förtrolig med de yngre systrarna.

Henrika var medlem i Fredrika Bremerförbundet. På detta sätt hade Henrika kontakt med Sophie Adlersparre och fick säkert genom henne skvaller om Victoria Benedictsson, som var i Stockholm flera gånger under åren 1884-87. Adlersparre och andra lätt radikala adliga och borgerliga kvinnor hade startat tidningen Dagny, som stödde kvinnliga skribenter såsom Ellen Key och senare också Selma Lagerlöf. Victoria Benedictsson blev inbjuden att bo hos Adlersparre, när hon kom till Stockholm, men trivdes ej på Söder utan flyttade till Ellen Key ovanför Humlegården.

Där hade 1881 Professor Curman, kollega till Ragnar byggt sitt originella hus Floragatan 3. Calla Curman, hans hustru, samlade en kulturell borgerlig kulturelit omkring sig bl a Björnstjerne Björnsson, som var en tydlig representant för oppositionen mot kungahuset och unionen med Sverige.

När Arthur Hazelius i april 1885 ordnade en basar i börshuset, lät han denna gång bygga upp en fornnordisk byggnad. Den befolkades av unga flickor i kläder från tiden, som flockades kring Calla Curman, och där var också den nyss tillfrisknade 24 åriga Anna Kempe med. Dessa fornnordiska dräkter ledde fram till den omtalade reformdräkten med kortare kjolar och större enkelhet. De borgerliga kvinnorna förordade också thebjudningar med smörgås i stället för minst åtta maträtter, som förekom, när man skulle träffas. De ägnade sig åt friluftsliv och sökte sig allt längre ut i skärgården för att hitta sommarställen.

I dessa sällskap och föreningar, som särskilt utvecklades runt Djursholm och senare Stocksund hade Lotty flera släktingar t ex kusinbarnen Anna Palme född Lavonius och Hanna Palme född von Born, gifta med halvbröder. Särskilt den senare var radikal och använde sina stora bruna ögon och sin energi att på klingande finlandssvenska övertala inflytelserika män att hjälpa till med kvinnornas frigörelsekamp. Lotty var, såvitt jag känner till, inte med i något av dessa sällskap.

Agnes von Horn flyttade tillbaka till Stockholm och bosatte sig på Storgatan efter hennes halvbröder Fritjofs död i aug 1883. Hennes man Edvard anlätades som jurist i arvskiftet och lyckades rädda sterbhuset från konkurs. Därefter gjorde han om kvarlåtenskapen, var främsta tillgång var Stockby gård, till ett aktiebolag och fördelade aktierna till arvingarna. En del sålde genast sina aktier till pari. När sedan aktiebolaget under Edwards ledning raskt steg i värde genom att egendomen styckades till tomter, som är vad vi nu kallar Stocksund, så uppstod stor osämja mellan släktarvingarna. Lotty fortsatte att umgås med Agnes och moster Helena, men de var knappast det stöd i umgängeslivet, som Lotty behövde.

Också kusin Wilhelmina von Hallwyl flyttade tillbaka till Stockholm efter sin fars död i maj 1883. Wilhelmina, som var elva år äldre än Lotty, hade många aktiviteter att ta itu med efter de långa åren på Erikslund. Medan maken Walter skötte Ljusne-Woxna, började Wilhelmina på allvar köpa antikviteter. Wilhelmina var jämnårig med Helena Kempe och hade haft henne som tärna på sitt bröllop. Wilhelmina ansåg nog att Helenas yngre systrar tillhörde hennes egna döttrars generation.

C G Fleetwood skrev elakt den 22 feb 1885 i sin dagbok *"Bal hos herrskapet Hallwyl. Societeten bestod av två avdelningar – den gamla, som jag inte brydde mig om, och den sammanrafsade, förnämligare med vilken jag sysselsatte mig och dit jag hörde. Grevinnan Hallwyl var av häpnadsväckande brackig förnämhet. Hennes man som åtminstone tillhör en gammal släkt var i motsats till sin fru, hövlig. Döttrarna var mycket fula och det sägs mycket rika."* Man förstår, att Wilhelmina hellre umgicks med saker än med människor. Hennes äldsta dotter Ebba hade just tagit studenten och ville egentligen studera till arkitekt. Hon var tydligen vacker nog att bli fint förlovad med von Eckerman senare under året.

Syskonen samlas.

Under 1884 lämnade även broder Wilhelm med hustrun Henriette och dottern Ester Härnösand och bosatte sig på Sturegatan 2 i Stockholm. Henriette hade alltid visat Lotty stor omsorg. Men nu hade hon fullt upp med att skaffa en umgängeskrets åt Ester, som började i Lyceum. Henriette lyckades snabbt göra sitt gästfria hem till en populär mötesplats för borgerliga ungdomar. Carl Laurin skrev uppskattande om ungdomsbjudningarna i Wilhelm Kempes familj, där det serverades skär marängsuisse. Hans syster Elsa var klasskamrat med Ester.

På hösten 1885 bestämde sig Bertha trots TBC:n att stanna i Sverige över vintern och Mauritz köpte besittningsrätten till Täckas uddens park på Djurgården. Nu fanns sex av JC:s barn åtminstone under högvintern i Stockholm och Lotty fick anledning att göra många födelsedags och namndags uppvaktningar. Säkert gick Lotty några gånger på tillställningar på slottet med Ragnar t ex på kungens födelsedag i jan 1886 då det var bal för 2000 gäster. Redan tidigare hade syskonen gått på Norrlandsgilletts bal i februari, vilket de fortsatte med ända tills deras barn blev så vuxna att de kunde vara med. Gustaf Smith blev, enligt familjens traditionen, tillsagd att vid ett sådant tillfälle dansa med den unga professorskan, då Ragnar inte dansade. Kanske fick unge systersonen rycka ut vid flera tillfällen. Lotty hyste alltid ett stort förtroende och visade i många hänsende sin uppskattning av honom. Säkert såg Lotty också fram emot faster Johannas stora årliga släktbjudningar i hemmet vid Blasieholmstorg, där alla JC:s barn många gånger var bjudna med sina makar.

Men det verkar inte som Lotty gör särskilt många nya kvinnliga bekantskaper utan håller fast vid Bertha, Anna, Ellen von Kahlden, ogift systerdotter från Tyskland, Henriette och Ester samt naturligtvis Henrika Widmark och Ellen Rudbeck.

Bertha gjorde genom Mauritz bekantskap med systrarna Hierta, som dock var mycket äldre än hon, men som hon hade alltid ett stort utbyte med.

Den äldsta Hedda var gift Munck och statsfru hos Drottningen. Anna, också statsfru, var gift Edelstam och delade sin varma religiositet och sitt intresse för ungdomars fostran med Bertha. Hon bodde i en stor våning på södra Blasieholmen. Den yngsta Maria var ogift, men besökte Bertha lika ofta som sina systrar och på så sätt kom Lotty att träffa dem en hel del, då hon också ofta var hos den tidvis sjuka och vid hemmet bundna Bertha.

Det stora tillskottet för Lotty av nära kontakter utgjordes nog av Mauritz` systrar Maja och Anna. Flickorna Salin var med både på kafferep, middagar och teaterbesök. Mauritz bröder kom först senare att hjälpa Lotty i olika avseende. På hösten 1886 väntade dock Bertha sitt första barn, samtidigt som Eva väntade sitt andra. De fick var sin flicka, Lotty och Fanny. De växte upp som bästa vänner, skol- och konfirmationskamrater.

Att lillasyster Bertha, trots sin TBC, vågade skaffa barn och allt gick bra, kan ha påverkat Lotty. Till detta kom att drottning Sophia insisterade på att få bli gudmor till Mauritz` och Berthas dotter, som döptes till Lotty Sophia, men kallades Lotty. Denna gest var ett tacksamt nådebevis från drottningen, för att Mauritz opererat henne så framgångsrikt ett par veckor, innan flickans födelse.

Lotty får sitt barn.

Kungaglans och relativt lugn.

När år 1887 var till ända, hade lugnet lagt sig över kungahuset i Sverige. Oscar och Ebba skulle gifta sig diskret i England och sedan efter bröllopsresan på Isle of Wight bosätta sig i Karlskrona, där Oscar Bernadotte hade tjänst vid flottan. Drottning Sophia planerade samtidigt en konvalescensperiod i England. Kungen reste i april till Italien och Portugal.

I Stockholm började man redan på våren att planera för Oscar II:s 60 årsdag kommande januari. Hazelius hade som vanligt basar på börshuset denna gång på temat "La rue des Nations". Hundra fruar och fröknar stod i stånd, som representerade

olika länder. De två första dagarna inbringade basaren 10 000 kr, vilket var förvånande i en tid, då alla klagade över minskande inkomster.

I februari avled Wilhelm I av Preussen, kronprinsessan Victorias morfar. Han efterträddes av hennes sjuklige morbror Fredrik III och kronprinsparet från Sverige åkte ner till begravningen och den efterföljande kröningen. Victoria fick åter tillfälle att på nära håll jämföra de kungligas och hovets liv i Berlin med det i Stockholm. Victoria vistades mycket hos sina föräldrar och deltog i all deras sorg, när Fredrik III inte oväntat gick bort. Hennes lillebror Ludvig hade också hastigt avlidit, officiellt av lunginflammation, men det viskades om en duell. Victorias mor grät så mycket, att hon höll på att förlora synen.

Under denna tid kände Victoria att hennes inflytande växte genom de tyska släktrelationerna. Hon tyckte sig kunna påverka sin svärfar i hans orientering för Tyskland. Fredrik III:s son Wilhelm II, Victorias kusin, blev kejsare i juni och gjorde redan i juli ett flottbesök i St Petersburg och Stockholm, där Victoria fick spela en framträdande roll, medan drottningen dragit sig tillbaka till sitt sommarviste i Norge. Kejsaren och hans bror Henrik anlände den 26 juli på fartyget Hohenzollern eskorterad av en stor tysk eskader och ankrade på strömmen. Åreport hade rests och kanonerna saluterade så att båtarna doldes i krutröken. Avresan föregicks av fyrverkerier. Det hela blev en stor folkfest och småprinsarna Gustaf Adolf och Wilhelm var närvarande. Under sommaren blev Victoria med barn för tredje gången.

Efter det stortyska besöket kunde Oscar II försenad åka till Norge. Medan han vistades där, fick han, genom Victorias förmedling, en förfrågan från hennes kusin om Oscar II ville mottaga en utnämning till tysk hedersamiral. Kungen funderade fram och tillbaka enligt Fleetwood, som var med honom i Norge, och kom till sist fram till att om han mottog hedersutnämningen men besvarade den med en motsvarande svensk hedersbetygelse, så skulle han och Sverige inte stå i obligation till Tyskland utan vara på jämställd fot. Dessutom blev Oscar II ombedd att stå fadder till Wilhelm II:s nyfödde son. När allt detta började omskrivas i Stockholms tidningarna utbröt en debatt om den kraftiga omsvängningen i svensk politik gentemot Tyskland, som tycktes ha ägt rum. Tidningarna påminde om danska kriget 1864 och om franska kriget 1870, då Sverige hade stått på de angripnas sida mot Tyskland, men det var på Carl XV:s tid.

Ragnar Bruzelius fick promenera över till slottet för att samtala med kungen och uppmuntra drottningen. Men för den förre var glansen i Europa viktigare än käbblet hemma i huvudstaden. Dessutom kände kungen sig uppskattad genom alla rustningar inför 60 årsdagen.

Kronprinsessan Victoria hade många kontakter att upprätthålla under hösten. Men hon mådde dåligt av graviditeten och var mycket trött. Hon började äta mediciner för att orka mera. Det blev en tung höst för Victoria, men utåt tycktes kronprinsparets tillökning vara glädjande för landet.

Lotty var den enda av syskonen, utom den ogifte Seth, som inte hade barn. Ragnar var 56 år och verkade fått tillbaka både arbetsro och krafter. Han började ånyo publicera vetenskapliga artiklar.

Kungens födelsedag.

Oscar II:s 60-årsdag firades under flera dagar i januari 1889. Den 21 jan var det uppvaktning av 110 delegationer på slottet och på eftermiddagen operabesök. Därefter blev det i den mörkande vinterkvällen illumination av centrala staden genom vilken kungen färdades i kortege. Särskilt södra Blasieholmen var briljant och naturligtvis hade alla husen utefter Kungsträdgården tänt många ljus. Kvällen slutade med bal på slottet för 1 000 inbjudna gäster. Drottningen var närvarande, men inte kronprinsessan Victoria på grund av det väntade barnet. Däremot kom kronprinsparet från Danmark, kronprinsessan Lovisa, Carl XV:s dotter, som firades storligen och nästan tog glansen från huvudpersonen. Men Oscar II bar med jämnmot att minnet av hans bror

fortfarande omfattades med så stor värme och deltog även uppriktigt i skålar och tal till den döde brodern. Oscar II välkomnade allt som stärkte kungahuset. Kronprinsessan Victoria hade inte lika lätt att finna sig i de fria åsikter, som framkom i tal och skrift.

Dagen därpå var det bårsbal med allt vad Stockholm kunde samla av vackra fruntimmer och granna uniformer. Den 24de var det festföreställning på dramatiska teatern och den 25 åter bal på slottet, dock utan de kungliga damerna. Drottning Sophia var trött och kronprinsessan av Danmark hade känning av en tidigare knäskada.

Ragnar och Lotty deltog i de många festligheterna. Det Ragnar eventuellt visste om misshälligheter och besvikelser vid hovet höll han för sig själv. Någon gång i februari blev Lotty med barn efter nästan sju års äktenskap.

I mitten av april fick Victoria sin tredje son, som döptes till Erik. Snart uppdagades det att lille prins Erik var epileptiker och utvecklingsstörd. Victoria blev förtvivlad, fick lungsäcksinflammation och for ner till sina föräldrar i Karlsruhe. Dit kallades Ragnar i juli för att konferera med Victorias tyska läkare om åtgärder för hennes bronkit. Han lämnade sin hustru i sjätte månaden för att deltaga i det rådslag, som utmynnade i rådet att kronprinsessan borde tillbringa hela vintern på varmare breddgrader. Egypten fanns med bland förslagen. I början av augusti fick de inre kretsarna runt hovet och regeringen veta, att Victoria inte skulle komma till Sverige inför hösten och vintern. Hon ville dessutom att kronprinsen och barnen skulle resa ut till henne. Delvis fick hon sin vilja igenom. På det nya året kom de ut och förenades med Victoria i Meran. Ragnar och Lotty påmindes om att inte alla barn föds friska.

Den 22 november födde Lotty en dotter. En barnjungfru, Lovisa Göransson var redan anställd och med största sannolikhet även en amma till dottern. Det hade Bertha haft till alla sina tre barn för att minska risken, att de skulle smittas av tuberkulos. Fadern Ragnar var senare också oerhört försiktig, när det gällde att undvika smittorisker för dottern. Han bekymrade sig också för att sinnessjukdom, som drabbat ett par syskonbarn, en på vardera föräldrarnas sida, skulle dyka upp hos dottern.

Den 12 jan döptes hon till Ragna Henny av kyrkoherde Bergman med en imponerande skara faddrar:

Justierådinnan Fanny Henmarck,
Professorskan Bertha Salin
Doktorinnan Helena Grafström (Lottys egen gudmor)
Fru Henriette Kempe (Lottys egen gudmor)
Fröken Henrika Widmark
Konsul Bernhard Kempe
Konsul Frans Kempe
Major Arvid Bruzelius
Apotekare J G Smith

Den enda utanför släkten var Henrika. Två av faddrarna var Lottys helsysstrar och två var Lottys halvbröder, två kvinnliga släktingar hade också stått fadder vid hennes eget dop, medan endast två släktingar till Ragnar var kallade; hans yngre bror Arvid och hans svåger Gustaf från Ystad.

I april 1890 fick Eva Kempe sitt tredje barn Nils strax efter att Bertha fått sin son Karl. Båda dessa pojkar kom att bli de barn, som Ragna skulle leka med och närmast få en syskonrelation till. Nils växte upp i samma hus som hon. Trots att Bertha bara var 30 år gammal ser man på fotografier att priset för att föda barn innebar att hon släppte kravet på att vara så smal som modet föreskrev. Detsamma gällde för Lotty. Nu måste de sköta sig och hålla sjukdomar borta för att få glädjen att se sina barn växa upp.

Men familjen upplevde samtidigt att den äldre generationen blev sjukligare. I februari månad 1890 avled broder Wilhelm. I Finland dog Jerome von Haartman i november. Hans fru Henny flyttade med döttrarna Fanny och Maria tillbaka till Stockholm.

Det sorgligast av allt var, att syster Elmas lille son Carl Michael dog i tuberkulos, elva år gammal, en dryg vecka efter det att Bertha fått Karl. Familjen von Haartman bodde fortfarande på Tuorla och fadern Michael hade startat en trädgårdsskola på gården i den anda, som då rådde i Finland. Genom utbildning och förkovran av de unga skulle man stärka det självständiga storfurstendömet inom Ryssland och vara ett föredöme för resten av det stora väldet. Trädgårdsskolan finns ännu kvar nu i statlig regi.

Tvillingbrodern Rafael däremot orienterade sig alltmer in i Ryssland. Han sålde Radelma 1889 och byggde i stället en sommarvilla i Terjoki utanför

St Petersburg, där familjen bodde på vintern. I november 1888 var CG Fleetwood i ryska huvudstaden under några veckor och skrev om en middag hos Alice och Rafael. *"Hur kommer det sig att nästan alltid män med vilja och förmåga bliva gifta med kvinnor, vilkas hysteri och nervösa oberäknelighet gör dem livet så tungt? Psykologiskt kunna fruntimmer av fru von Haartmans slag vara intressanta nog; sympatiska är de däremot sällan – åtminstone för mig. Kvinnan som hon skildras i franska romaner, och sådan man alltför ofta råkar på henne i verkligheten, går upp i längtan efter sensations av vad slag som helst – kärlekens, religionens eller morfinens. Sak samma vad det är, blott det icke är livets allvar eller livets plikter. Jag skulle beklaga dessa snedvridna varelser vore de inte på samma gång mödrar."* Med på middagen var en fröken Lavonius från Stockholm, så Lotty fick skvallervägen höra om livet i St Petersburg.

Axel Munthe tar över.

I övrigt präglades lilla Ragnas första år av ett lugnt familjeliv, men skandalerna väntade runt hörnet. Kronprinsessan Victoria blev inte bättre. Kungahuset förberedde en ståtlig resa till Egypten med officiell prägel för kronprinsparet inför vintern 1890/91 med Gustav Blixen-Finecke som medföljande adjutant.

Samtidigt kulminerade dessutom bråket kring Johan Widmarks professorstillsättning, där både Oscar II och Ragnar Bruzelius var djupt involverade. Aftonbladet höll på den andre kandidaten Nordenson, men efter turer med internationella utlåtanden, drog till sist Henrikas bror Johan det längsta strået. Minister Wennerberg vägrade att signera utnämningen och avgick ur regeringen i protest. Kungen lade locket på och nämner inte denna pinsamma episod i sina memoarer.

Så återkom Victoria efter två års bortovaro till Sverige i slutet på juni. Sommaren blev ovanligt regnig och i augusti insjuknade kronprinsessan i så svår feber att regelbundna sjukdomsbulletiner utfärdades. *"Doktor Bruzelius fann inte bättre råd än att ordinera ytterligare en vinter i Egypten"* skriver Bengt Jangfelt i sin bok om Axel Munthe. Kronprinsessan reste i nov 1891 och återkom till Europa först sista april 1892. Då hade hon vistats vid Neapelbukten under fjorton dagar och senare några dagar i Rom, där hon skall ha mött Axel Munthe.

Samma vår gjorde Ragnar och Lotty en Europaresa i februari och kom hem först under sommaren. I september återupptogs sällskapslivet i släkten med bl a två stora bjudningar hos Bruzzes. Ragnar hade fyllt 60 år i början på juni under uttlandsvistelsen.

Resan hade som vanligt gått över Berlin, Rivièran och Italien precis som på Helenas tid. Ragnar hade kollegor att besöka och kanske konferenser att delta i. Våren 1878 hade ju Lotty med Bertha besökt Capri. Nu när Axel Munthe etablerat sig där, bör makarna ha besökt honom eller träffat honom i Rom. Ragnar hade ju anledning att diskutera sin besvärliga patient Victoria med honom. Munthe hade redan kontakter med kungahuset t ex för prins Eugens resor.

Under höstjaksäsongen vistades kronprinsparet i Skåne på olika slott och där fanns också Gustaf von Blixen-Finecke. Den 21 nov lämnade Victoria oväntat Sverige och reste till sina föräldrar i Karlsruhe. Dit kom en månad senare kronprinsen och ställde henne mot väggen, hon erkände och han underrättade både hennes och sina egna föräldrar. Deras 10 åriga äktenskap var på gränsen till sammanbrott och Victoria vände

sig till Axel Munthe och bad att han skulle bli hennes läkare under hennes vistelse i Italien kommande vinter. Hon inledde också i mars 1893 sitt långa förhållande som patient till Munthe. Han avlastade därigenom sin gamla mentor, Ragnar Bruzelius, den praktiska skötseln av kronprinsessan och hennes problem, men knappast den oro och bekymmer, som kronprinsessan gav upphov till hos patienterna i Stockholm, Sveriges kung och drottning.

Ragnas barndom

Ragnas familj var både välbärgad och högborgerlig. Vintern tillbringades i staden och sommaren på landet. Tjänstefolket var i mamma Lottys ålder eller äldre. Ragna växte upp bland kvinnor, av vilka några stannade i hushållet i mer än 20 år.

I familjens fastighet på Kungsträdgårdsgatan bodde väletablerade personer t ex juveleraränkan Benedics, som hade en av Sveriges största juvelsamlingar. Där bodde också en gammal mamsell, som tillhörde Hof församlingen. Ett undantag var Frans och Eva Kempe med sina livliga barn. Gatuplanet upptogs av kappaffär och butik för Huskvarna vapen. Kungsträdgården låg tvärs över gatan. Men lilla Ragna var förbjuden att gunga på de allmänna gungorna. Där visste man inte om det var ordentligt rent. Lotty mindes säkert hur hennes lilla syster Naima hade lekt i samma park, smittats och dött före 2 års ålder.

På somrarna vistades Ragna på sommarstället Täckå Udden vid Dufnäs. Hon skulle fylla fem år, när fadern inköpte Högudden på Lidingö.

Sista sommaren ute vid Skuresundsleden for mamma Lotty upp till Härnösand i juli, men efter en vecka kallades hon tillbaka till Stockholm för Ragna hade blivit mycket sjuk.

Från 1893 började Ragna komma med på kalas hos sina jämnåriga kusiner och så småningom även på kälkåkning på Djurgården hos moster Bertha, medan barnen Salin inbjöds till Högudden på somrarna. Då var Frans barn på Hemsön i Norrland.

I släkten Kempe lämnade man både små och stora barn hos varandra, när man behövde. De små var åtföljda av sina barnjungfrur och de större av guvernanter. Frans son Carl, tio år gammal, bodde ute hos faster Bertha för att kunna gå i skolan, medan föräldrarna stannade kvar en tid in på hösten i Norrland.

För att skydda Ragna fick hon inte börja i vanlig skola med andra barn.

C G Hernmarck antydde att Lotty och Bertha hade drabbats av många infektioner, när de började i Fredrika Bremers skola liksom hans äldre barn gjorde, när de kom i skola. I stället anställde Lotty en fransktalande 35 årig schweiziska hösten 1896, då Ragna var 6 år. Hon hette Marie Louise Girardet, men kallades "Sellan", som en föraktfull förkortning av Mademoiselle. Ryktet om hennes elakhet lever fortfarande kvar hos Gustaf Smiths barnbarn. De har hört sin mamma berätta om henne från tiden på Högudden. Mamma Lotty skrev senare i ett trängt läge, att Ragna redan före tolv års ålder försökt ta livet av sig genom att hoppa ut från ett fönster. Detta och annat ledde till att Mlle Girardet fick lämna sin plats.

Efter henne anställdes den 22 åriga Alice Grimm från norra Tyskland som guvernante till Ragna 1901. Hon hade tidigare skött om barnen Leijonhielm på Svartå bruk, Margareta född 1890 och Carl född 1892.

Sommaren 1896 reste Salins med barn och Fräulein Stelling till Hemsön. Bertha anställde först denna tyska guverante och sedan en fransk dito till sina barn. Båda var mycket uppskattade.

Lotty Bruzelius reste också upp med Anna Hwass en vecka till Härnösand 1896. Lilla Ragna fick stanna hemma hos fadern med tjänstefolket på Högudden. Kanske var det när Lotty såg att syskonbarnen med en utländsk Fräulein förkovrade sig i språk även i vardagslag under skolloven, som hon bestämde sig för att skaffa guvernante till

Ragna.

1897 tog Bernhard Salin tillsammans med Maja Salin ansvar för syskonbarnen Karl och Margit på Täckas Uddens Park, sommarhemmet på Djurgården, medan föräldrarna var i Norge och i Härnösand. Ragna skrev brev till Karl och berättade, att hon kunde slå kullerbyttor och hade fått en kattunge, men avslutade med osäkerhet, vilket bekymrade Karl, som bara drömde om en egen häst den sommaren. Att Ragna skrev brev på svenska vid sju års ålder visade att hon fick bra baskunskaper även med fransktalande guvernante, medan hennes jämnåriga kusin inte ville ägna sommarlovet till brevskrivning.

Nästa sommar, då Bertha var mycket sjuk, fick Karl fara och leka med Ragna på Högudden. Men det hon verkligen saknade var klasskamrater att dagligen umgås med.

I Bruzelius` familj fanns ingen på 1890-talet, som var amatörfotograf. Det finns bara ett par ateljefoton av henne i tioårsåldern, när hon har lugg och utslaget hår krusat genom flätning. Hon fotograferades tillsammans med kusinerna Lotty och Karl. Kanske var fotograferingen ordnad av Bertha som en present till Lotty Bruzelius 40 årsdag. Något år senare visar ett ateljefoto att Ragnas lugg växt ut och hon har en vit rosett i håret. Vid båda tillfällena blickar lilla Ragna allvarligt mot kameran. Hon var en späd flicka med en liten näpen uppnäsa och hon verkade närmast yngre än sin ålder. Båda kusinerna Salin såg betydligt stadigare ut, för att inte säga något överviktiga. Tydligtogs inga ytterligare ateljekort av Ragna. I det album över JC Kempes barn med familjer, som gjordes i ordning till Bernhard Kempes 70 årsdag 1900 var fotografiet detsamma av Ragna med lugg. Lotty och Bertha infördes däremot med nytagna fotografier i moderiktiga ljusa klänningar. Även Berthas barn hade fått gå till fotografen för att ta nya kort.

Våren 1897 blev fadern Ragnar allvarligt sjuk i flera månader efter en hjärtattack. Pressen ökade på lilla Ragna att inte höras och synas i onödan. I vardagslag var hon liksom tidigare omgiven av äldre tjänstefolk, som säkert avgudade henne och ville vara henne tillags, så att hon inte störde föräldrarna och deras gäster. Men nu övervakades hon sedan ett år av en sträng guvernante.

Mamma Lotty hade övervägande äldre kvinnliga vänner såsom Henrika Widmark, Ragnas gudmor. Vid femti år bestämde sig Henrika efter en stor operation att börja ett nytt liv. Hon flyttade till en nyinköpt gård på Västkusten, renoverade den och ägnade sig sedan åt jordbruk och kommunalpolitik. Ellen von Kahlden från Tyskland, Ragnas kusin och Lottys nästan jämnåriga systerdotter, tillbringade alltmer tid i Sverige hos sina mostrar och morbröder, inte minst hos Lotty. Hon var också mycket omtänksam mot Ragna, när de råkades och skickade henne vykort från sina många resor.

Bilden växer fram av en söt, men ensam flicka i fina kläder bland många leksaker, som bara fick leka och rasa, när föräldrarna eller guvernanten inte såg det. Hennes bästa vänner var, förutom hunden Lappo, kokerskan Augusta och husan, tidigare barnjungfrun Lovisa. De beskyddade henne och skämde bort henne inte bara av vördnad för hennes kommande förmögenhet utan av kärlek till ett barn, som de fått i sin vård.

Livet var tryggt och bekvämt, tills guvernanten anställdes. Mamma Lotty tycktes alls inte ha haft samma pedagogiska intresse som sin syster Bertha. Hon uppmärksammade inte heller att den schweiziska Marie-Louise var okänslig mot dottern och att övergången blev väl hastig från den kravlösa, skyddade tillvaron, som Ragna tidigare levte i, till regelbunden undervisning. Mamma Lotty fick snart Ragnars sjukdom att tänka på och sedan drabbades Bertha av ett nästan tvåårigt återfall i tuberkulos. Under samma tid förlorade Elvira Sylwan hastigt sin make på Bollerup och gifte om sig med den två år yngre Robert de la Gardie. Ragnars syster Augusta måste ha skrivit om sin oro till sin bror.

Morbror Seth Franzén på Balingsta dog. Hans sondotter Charlotte, Lottys guddotter, nu i 20 års åldern, kan ha varit en av de få unga människor, som Ragna såg umgås i

hemmet.

Men oftast var Ragna hänvisad till långa timmar med "Sellan", medan hennes kusiner fick gå i skolan. Bertha ordnade för sin äldsta dotter en privatskola, som ambulerade mellan hemmen hos en rad borgerliga familjer under ledning av Anna Salin. Karl däremot fick börja i vanlig skola.

Den 10 feb 1900 är sista anteckningen om att Ragnar var med Lotty på stor släktmiddag, denna gång hos Frans. Bertha var fortfarande svag, men nu började Lotty ta med sig Ragna, när hon for till Bertha och hennes barn. Kusinen Nils Kempe hade opererats i halsen. Efter en månad kunde han vara nere och leka med Ragna. Hans sjukdom var alltså inte smittsam och det var inte heller hans epilepsi.

Sommaren 1900 tillbringade Bertha med sina äldsta barn mer än en månad på Drafle och Sanna, medan Margit fem år vistades med Fräulein på Högudden. Lotty for ensam upp till Hemsön en vecka för träffa syskonen. Bertha var nu tillräckligt stark att med Mauritz fara och titta på ett antal gårdar runt Stockholm, som var till salu. Prins Carl hade gift sig och hovförvaltningen ville köpa tillbaka besittningsrätten Täckas Uddens Park och där bygga ett större stenhus för året runt boende åt prinsparet. Mauritz gjorde dock en bra affär och fick sin insats fördubblad. Lotty följde ibland med dem för att vara ett stöd för sin syster. De hade ju letat och delat bostäder förr. Nu föll valet på gården Görväln vid Jakobsberg.

Lotty anställde Alice Grimm vid denna tid och hon blev Lotty trogen i hela sitt liv och gjorde vår familj till sin. Ragna fick i Alice Grimm en ung guvernante, som, vad jag vet, tidigt blivit föräldralös och fått försörja sig genom att undervisa med de kunskaper, som hon erhållit på skolan i Kiel. Hon var glad, rörlig och livlig, även när jag lärde känna henne, då hon var i 70 årsåldern. Naturen hade inte givit henne skönhet, men hon var väluppfostrad, hade humor och hyste ett varmt och genuint intresse för barn och ungdomar. Hon lärde snabbt Ragna att tala och skriva tyska. Sämre gick det för henne med att lära Ragna sy, men matlagningen gick bättre och Ragna bakade gärna bullar. Hon skickade bland annat sina bullar till barnen Leijonhielm. Alice Grimm åkte regelbundet på återbesök till dem ibland med Ragna som sällskap.

Ragnars död

Under sista levnadsåret 1901 var Ragnar Bruzelius blott en skugga av sitt forna jag. Han emotsåg med resignerat lugn och tåligt buret lidande det oundvikliga, enligt en samtida källa.

Vid sjutiden på kvällen den 16 feb 1902 fick Ragnar ett svimningsanfall efter vilket han insomnade för att inte mera vakna. Han dog senare kl 1 på natten.

I Stockholmstidningarna den 18 februari blev flera dödsrunor införda bl a en mycket initierad skriven av Lottys syssling professor Curt Wallis, tidigare kollega till Ragnar på Karolinska institutet.

Ragnar begravdes fyra dagar efter dödsfallet. Dagen därpå for Lotty, Ragna och Alice Grimm ut till Görväln. Lotty återvände med Mauritz till Kungsträdgårdsgatan redan nästa dag, medan de andra två stannade hos Bertha i tio dagar tillsammans med hennes barn, som hade skollov.

Under sin långa sjukdom hade Ragnar haft tid att förordna flera saker utan att dock göra tillägg i sitt upprättade enkla testamente. Det framgår att Ragnar ville att Lotty ur dödsboet skulle skänka 100 000 kr till Svenska läkaresällskapet såsom pensionsfond för änkor och barn efter avlidna svenska läkare samt 10 000 kr till en stipendiefond vid Karolinska institutet. Dessutom hade han förordat Mauritz Salin som förmyndare för sin tolvåriga dotter Ragna. Mauritz hade redan på Mo och Domsjöes stämman den 23 nov 1901 med fullmakt företrätt alla familjen Bruzelius aktier.

Som förmyndare för Ragna fick Mauritz nu full insyn i Lottys förmögenhets-situation

och kunde hjälpa henne, som tidigare aldrig skött sina affärer själv. Nu förestod en boutredning över ett dödsbo, som visserligen var i god ordning och helt solvent, men som omfattade flera fastigheter i och utanför Stockholm och även i övrigt bestod av stora förmögenhetsvärden. Att Mauritz fick detta förtroende av sin svåger var ett klart bevis för Ragnars uppskattning av honom. Den som kunde ha känt sig förbigången var Lottys bror Frans.

Frans hade runt sekelskiftet en stor arbetsbörda som VD i Mo och Domsjö AB och som medlem i Norrlandskommittéen. Till detta kom att hans andre son Nils efter halsoperationen inte hade blivit frisk utan måste åka utomlands åtföljd av sin mamma.

Frans kunde acceptera Mauritz` förtroendeuppdrag, eftersom han främst såg honom som läkare och inte som konkurrerande affärsman. Lotty behövde också diplomatiskt stöd vid alla kondoleanser och uppvaktningar från läkarkåren och gamla patienter. Ragnars vetenskapliga material skulle överlämnas till rätt institution och läkarpraktiken avvecklas på ett ansvarsfullt sätt. På dessa områden var Mauritz bäst skickad att hjälpa henne.

Ett dödsfall, hur väntat det än är, kommer alltid överraskande. Bertha var på Görveln, när hon fick dödsbudet. Eva Kempe var hemma och kunde redan på förmiddagen gå ner till Lotty.

Vardagslivet hade levts som vanligt i början på 1902. Den 26 jan hade kusinerna Ragna och Karl varit på teatern och sett Vermländningarna. Så sent som den 14 feb hade Frans och Eva stor middag för släkten hemma på Kungsträdgårdsgatan.

Boutredningen efter Ragnar.

Ragnars samlade förmögenhet hade ett taxerat värde på 4 776 000 kr, vilket gav honom en plats i skvallerbladet Svenska Millionärer, utgiven av juristen Lindblad vid sekelskiftet.

Boutredningen förrättades den 1 maj och de största posterna var:

Fastigheten vid Kungsträdgårdsgatan	650 000:-
51 aktier i Mo och Domsjö AB	765 000:-
Aktier och fordringar Töre AB	528 000:-
Fordringar på Mo och Domsjö AB	424 000:-
Fordringar på Robertsfors AB	330 000:-

Arvet efter Ragnar fördelades efter makarna enkla inbördes testamente från 1882, bekräftat 1883. För säkerhets skull gjorde Lotty den 6 mars 1902 ett tillägg om Ragnas rätt till arvslott, vilket är förvånande att den försiktige Ragnar inte gjort tidigare. Ragna ärvde sin fjärdedel i form av reversen på Mo och Domsjö AB plus bankaktier och obligationer. Lotty behöll för egen del alla fastigheterna med lösöre och Mo och Domsjö aktierna. Gustaf Smith, nu protokollsekreterare, fick den 24 april fullmakt att föra Lotty Bruzelius` talan vid bouppteckningen inför Stockholms rådhusrätt.

Större frihet för Ragna.

Under våren for Lotty och Ragna flera gånger ut till Bertha tills hon måste flytta till stan för att ge plats för fortsatt renovering på den nyinköpta gården Görväl. Det var en skogs-och jordbruksfastighet på 850 ha med en nästan milen lång strandlinje mot Mälaren med vikar och berg. Där odlades spannmål och man kunde hålla kor och hästar, när stallar och ladugård blivit renoverade. Ett tiotal familjer bodde runt om på torpen. Huvudbyggnaden hade fyra flyglar, två stora och två små samt ytterligare en äldre stenbyggnad, som kompletterade gårdsformationen. Där skulle Mauritz` bror Bernhard, styresman på Nordiska museet, flytta in med sin familj på sommaren. Med häst och vagn kunde man på tjugo minuter nå Jakobsbergs järnvägsstation och Mauritz hade bostad och praktik två kvarter från stationen i Stockholm.

I mitten på maj var ommålningen och golven klara på Görväl. Bertha bjöd nio ungdomsgäster på utflykt och fest i dagarna tre. Bland dem fanns Fanny och Nils

Kempe samt Ragna åtföljd av Alice Grimm, Ester Edelstam och Axel Bergman, blivande arkitekt. Över midsommar var Alice och Ragna åter på Görväln och då kom också mamma Lotty med. Bertha tog emot många gäster blandade med jägmästare för skogsskötseln och ingenjörer för brunnsborrning.

Men hon gjorde sig ledigt i augusti för att fara till Finland. Innan hon med Mauritz for till Korsnäs utanför Helsingfors för att träffa Elma, Michael och deras dotter Elisabeth (Isso), tillbringade hon en dag i samspråk med Lotty på Högudden. I Finland hade kravaller ägt rum under våren och kosacker hade satts in för att hålla ordning i huvudstaden den 17-20 april.

Mauritz reste med svågern Michael i östra Finland och förenades med Isso i St Petersburg Därefter återvände Michael till Korsnäs. Han hade inte längre sin tvillingbror Rafael att besöka. Brodern hade hastigt dött av en hjärtattack ett par veckor efter Ragnar Bruzelius.

Tillsammans fortsatte Isso och Mauritz till Moskva, där hon ordnade rysk studenttolk för några dagars sightseeing. Bertha stannade hos Elma och fick ta del av hennes bekymmer för hälsan och framtiden för familjen i Finland. Michael hade sålt Tuorla 1898 och var fri att bosätta sig i ett annat land.

I september tog Ragna, Karl och hans kamrater tåget ut till Jakobsberg för en heldag på Görväln endast åtföljda av Alice Grimm. De möttes av hushållerskan Edla, som bodde därute och alltid var redo att utfodra ungdomarna.

Även i november reste Ragna med Alice Grimm och stannade en vecka, under vilken de vanliga nio ungdomarna kom ut en dag. Jullovet tillbringade Ragna också där med julkalas, först med de små barnen och sedan med de stora barnen på gården. Åter i staden gick Ragna med kusinerna och guvernanterna på föreställningen av Krig och Fred.

Ragna och Alice Grimm fortsatte precis som året innan med en rad utflykter till Görväln, innan de i maj reste till Paris. Ragna skulle bo i pension hos Mme Hollard, som hade många barn och även andra ungdomar inackorderade hos sig. Alice Grimm följde henne dit och åkte sedan till sina släktingar i Kiel.

I Stockholm tog Carl Kempe studenten. Flickorna Fanny Kempe och Lotty Salin förberedde sin konfirmation i Uppsala.

Ett och ett halvt år hade gått sedan Ragnars bortgång. Allt hade skötts med diskretion och värdighet. Lotty och Ragna bodde kvar i orubbat bo, men hade mer frihet att delta i aktiviteter utanför hemmet. Men Lotty skrev fortarande på brevpapper med breda svarta kanter till Alice Grimm i maj 1903. Det nya var att Ragna 13 år gammal hade fått åka till Mme Hollards familjepension och tydligen trivts bra där. Hon hade också under faderns sista tid och året efter hans död fått vistas hos kusinerna på Görväln ibland till och med utan Alice Grimm och oftast utan sin mamma, som hade så mycket att sköta i stan. Lotty åkte och hälsade på Ragna i Paris, så även hon unnade sig lite avkoppling. Hon återvände hem den 12 juni.

Lotty hann inte vara hemma länge förrän Arvid Bruzelius, numera major, dog på Gyllerup under midsommarhelgen och Lotty fick dödsbudet till sin födelsedag. Eftersom Arvid inte lämnade efter sig någon erkänd arvinge, så fördelades arvet mellan hans fyra syskon och Ragna ärvde alltså faderns fjärdedel av Gyllerup. Mauritz, som var förmyndare, fick förhandla med arvingarna och man enades om att sälja egendomen, som varit i familjens ägo i 65 år.

Man kan bara ana hur uppslitande det måste ha varit för Lotty att än en gång ta ställning till ett Bruzeliusarv och korrespondera med släkten om vad de skulle göra med Gyllerup, där Ragnar och hans syskon vuxit upp.

Allt tyder på att Lotty höll sig undan och Mauritz med hjälp av Gustaf Smith

genomförde alla förhandlingar. Kanske fick Lotty inte reda på att Ragna hade en ytterligare kusin, Arvids dotter, som verkligen hade behövt ett arv.

När Ragna kommit tillbaka på hösten från Frankrike, återupptog hon sina utflykter till Görväln. Kusinerna Lotty och Fanny hade konfirmerats under sommaren av pastor Källander, som familjen lärt känna, när han tidigare tjänstgjort i Härnösands stift.

Ragna och Karl stod i tur att bli konfirmerade, vilket gjordes vid 16 års ålder. Konfirmation var vid denna tid ett viktigt steg för att bli vuxen och ta ansvar för sina handlingar. Frågan diskuterades i familjen mellan kusinerna, men Nils skulle konfirmeras hemma Sanna.

På tredjedag jul kom Lotty och Ragna liksom året innan ut till Görväln och stannade en vecka. Tankarna gick till syster Elma, som var mycket sjuk på en kurort i Schweiz. Sitt sista brev till Bertha skrev hon den 6 –7 jan 1904 och bad henne *"tacka Lollon (Lotty) och Seth för julhälsningar då jag inte orkar skriva mera, eftersom jag inte längre kan sitta uppe."* I brevet uttryckte hon glädje över Mauritz' ordinationer och rädsla för att hennes familj skulle bli utvisad från Finland. Hon dog den 14 februari.

När Bertha fått telegrammet om Elmas död for hon in till stan och kontaktade pastor Källander i Uppsala. Michael och Isso kom till Stockholm efter en vecka och den 26 feb förrättades Elmas begravningen i Solna kyrka av Källander.

Isso bodde hos Lotty och de kom ut tillsammans ett par dagar senare till Bertha. Lotty hade tid att ta hand om Isso, medan Bertha bjöd Ragna både till vardags och till fest. Den 12 mars var det dans med många ungdomar på Görväln, som fortsatte nästa dag med kälkåkning och kaffebord ute och följt av improviserad dans. Hela våren var Ragna och Alice Grimm som familjemedlemmar hos Salins och deltog i picknick i granriskyddor och födelsedagskalas.

Det var livligt på Görväln, när Bertha ordnade med hantverkare och militärinkvartering. Unionen med Norge blev allt mer ifrågasatt och starka röster höjdes för att Sverige skulle intervensera militärt. 1 400 man slog läger och övade på Görvälns ägor och Bertha bjöd officerarna på middagar.

I juli for Lotty och Ragna till Marstrand och besökte därifrån Henrika Wikmark, medan Bertha och Mauritz reste till Drafle. På Hemsön var det en sommar med många glada fester, gladast och mest lössläppt, när Frans inte var med. Mauritz klädde ut sig till jättedam och Thyra förvandlade sig till elegant herre. I detta skick mötte de den intet ont anande Seth, som kom med båten efter en dag på kontoret i Härnösand. Min mormor skrev: *"Famös effekt"*. Sommarbesöket avslutades allvarigare med skogsmannaträff på Sanna.

Bertha for till Högudden den 7 sept. Sedan finns ingen anteckning om Lotty eller Ragna förrän i slutet på jan 1905, då Ragna tillbringade 14 dagar på Görväln åtföljd av Alice Grimm. Alla tre måste ha rest utomlands. Däremot hälsade Michael och Isso på den 27 nov på Görväln också på väg söderut.

Efter hemkomsten från Tyskland 1905 började Ragna ta lektioner för fru Wessling, vilket även Berthas flickor gjorde, som komplettering till utbildningen i privatskolan. Karl hade dansklubb, men Ragna tycks inte varit med i den. Bertha for till Paris för att besöka sin äldsta dotter, som tillbringat vintern där i fransk pension, övervakad av sin faster Anna Salin. Bertha hade även andra släktingar i Paris och åt middag med Michael och promenerade med Isso i Luxemburg-trädgården.

Lottys 50 årsdag

Dagen före Lottys femtioårsdag den 27 juni for Bertha med Lotty, Ragna och Alice Grimm till Nynäs, utanför Enköping. Gården disponerades av Enköpingsdoktorn Ernst Westerlund som öppet sjukhem. Lotty kan ha funderat på om det var inom sjukvården, som hon skulle göra en insats. De fyra återvände nästa dag och firade Lottys födelsedagsmiddag på Hasselbacken, där endast Mauritz tillstötte. Dagen avslutades

med besök på cirkus.

Denna månad bröts unionen med Norge, det land, där Lotty hade många minnen, inte minst Ragnars frieri.

Ragna åkte i juli med Alice Grimm upp till Sanna för att för första gången bo hos Frans Kempes familj. På fotografi från en utflykt till Varglundsberget hade Ragna en bindel för ena ögat, men det kan ha varit på skoj för alla såg glada ut.

Fanny Kempe skriver till Lotty Salin den tredje aug 1905 om den gemensamma kusinen.

”Ragna är en vådligt rar och fin flicka och mycket mera mogen i sina idéer än man kan tro av hennes barnsliga sätt. Men Faster Lotty har gjort mkt orätt i att låta henne vara så mycket ensam. Hon är i djupt behov af ungdom och vänner och vi få lof försöka få henne med på litet av hvarje. Hon är så förtjust att få bli behandlad som vår kamrat (något så när) och ej som ett litet barn. Stackarn är ju nästan folkskygg och hon måste ruskas om. Jag önskar att hon snart finge resa utomlands i stället för att ha dessa tråkiga lektioner för Fr Wessling. Åtminstone vet jag, att jag skulle finna dem tråkiga, huru snäll och rar och bildad Fr. W än är.”

Dessa rader skrevs av en 18 årig flicka, som pendlar mellan svärmisk intresse för konfirmationsprästen Källander och raljerande om uppvaktande kontorister från faderns kontor. Det hon skrev om Ragna var nog mera vad hon hört föräldrarna säga. Pastor Källander hade ju också varit på besök och Ragnas konfirmation följande år hade säkert varit på tal.

Något måste ha förändrats under våren, eftersom Ragna inte längre deltog i ungdomfester och kalas hos Salins, fastän de var minst lika många som tidigare. Försökte Lotty göra en dam av pojkflickan Ragna genom att överlåta utbildningen av 15 åringen till en strängare dam än den snälla Fräulein Alice Grimm?

Under tiden som Ragna var på Hemsön, reste Bertha med Mauritz och Kasper till Marstrand och därifrån en dag till Henrika på Lingatan vid Lysekil. I Marstrand befann sig också Lotty med mor och dotter Ebba Rudbeck. Det blev ett stort sällskap, som gästade Henrika. Lotty stannade, medan Bertha fortsatte till Köpenhamn med herrarna.

Under dessa dagar lades riktlinjerna upp för Lottys första stora donation, som syftade till byggandet av bostäder i Stockholm för ogifta, självförsörjande kvinnor.

I september fick Bertha besök av Isso, som då om inte förr berättade, att hennes far 66 år tänkte gifta om sig med en flicka, Sigrid Bouveng, något yngre än hon själv.

Michael och Sigrid gifte sig den 6 okt och Michael kom ensam på visit hos Bertha någon vecka senare. Han höll på att köpa en liten gård Vadstorp i Sörmland med ett ovanligt bostadshus i sten med torn.

Lotty, Ragnar och hennes bröder

Lotty Bruzelius hade fem bröder, som alla blev affärsmän och drev både handels- och produktionsföretag. Den äldste dog ung, redan när Lotty var sju år gammal. De övriga fyra umgicks hon mycket med genom livet. Hon vistades hos dem på somrarna och de bodde nära henne i Stockholm och två stycken t o m i hennes hus. Under hennes senare år, när halvbröderna var borta, kom helbrodern Seth att vara hennes förtrogne rådgivare, som aktivt delade hennes bekymmer och glädjeämnen.

Perioden från den trevande starten för Mo och Domsjö AB 1872 och fram till 1890 hade varit framgångsrik, både under Christian Lindebergs och Frans Kempes ledning. Aktieägarna dvs främst syskonen hade fått regelbundna utdelningar. Skogsköpen ökade och finansieringen skedde i form av banklån, som mot slutet av århundradet inte bara kompletterades med lån från närstående, utan familjekrediter ersatte till och

med en del banklåne-medlen. Syskonen ställde upp med riskkapital i form av lån från verksamheter utanför Mo och Domsjö. På detta sätt rubbades inte balansen mellan aktieägarna genom nyemissioner. Det var framför allt Ragnar Bruzelius och de äldre bröderna Bernhard och Wilhelm, som kunde ställa upp med krediter. Bernhard flyttade ner till Stockholm, sedan han lämnat Mo och Domsjö styrelse redan 1879. Wilhelm följde efter till Stockholm inom ett par år men kvarstod i Mo och Domsjö styrelse. De var båda över 50 år och började konsolidera sina tillgångar. Tillsammans hade de drivit firman Johan Wikner & Co, som de övertagit från fadern. 1889 efter att tidigare ha köpt en såg på Sandö i Ångermanälven, ombildade de firman till Sandö Såg AB, kanske som en förberedelse för kommande arvskiften. Tyvärr hade de inga söner eller svärsöner, som var beredda att driva verksamheten vidare.

Frans och Seth hade alltsedan Seths myndighetsdag drivit sina affärer tillsammans, haft gemensam bokföring och bött ihop i Härnösand, i Stockholm och på Hemsön, där de köpte Sanna egendom. Deras bästa gemensamma affär var köpet 1878-79 av Hemsjöskogarna på gränsen mellan Medelpad och Jämtland, som framför allt möjliggjordes med det kapital, som den nyss myndige Seth kunde ställa upp med. De startade Dals ångsåg tillsammans, där Seth efterträdde Frans som VD 1885. I och med Frans giftermål började de avveckla sin tidigare totala ekonomiska gemenskap. Seth köpte den närbelägna gården Drafle 1889 och Sanna byamark delades mellan bröderna. Detta tog tid och blev helt klart först 1892. Efter Wilhelms död 1890 arbetade Seth alltmer tillsammans med sin 27 år äldre halvbror Bernhard, som gjorde Seth även till VD för Sandö Såg 1894. De delade också kontor i Stockholm. Där arbetade redan Bernhards son Hjalmar som kontorschef, men han var märkt av sin sjukdom.

Konjunkturen var inte längre lika gynnsam som tidigare i början på 1890-talet, men Seth föreslog ändå 1893 köpet av Töre Såg med skogar vid Töre och Råne älvar. Säljare var det konkursdrabbade Gällivare bolaget, som ingick i bankir Giles Loders sterbhus i London. Denna affär avstod Bernhard ifrån och Seth delade den i vanlig ordning med Frans, men också med svågern Ragnar och Mauritz. Ragnar tog på sig att vara styrelseledamot i Töre, medan han bara var suppleant i Mo och Domsjö från 1888, trots sin stora ägarandel.

Vid tiden för Töreaffären började Ragnar inrätta sig för sin kommande pensionering. Han hade i maj 1894 köpt villa Högudden på Lidingö av stadsmäklaren Neijbers sterbhus

Frans firade den sista juli samma år sina första tio år som disponent vid Mo och Domsjö AB tillsammans med Bernhard, Seth, Bertha och deras familjer. Men Frans glömde att han tillbringat första året av de tio med förberedelser till bröllop och sju månaders bröllopsresa. Vid denna tid började den 37 årige Seth på allvar mäta sig med sin 10 år äldre bror Frans i fråga om exekutivt ansvar i skogindustriektorn.

För Mo och Domsjö var det största aktuella projektet investeringen i en exportsåg, som skulle ersätta Mo såg, på några holmar utanför Ångermanlands nordligaste kust. Frans fick mycket kritik för detta vanskliga projekt, men det sporrade honom att med bästa till buds stående teknik planera både sågen och samhället omkring.

Efter ett besök år 1891 hade revisorerna "funnit Norrbyskären vara särdeles lämpade för anläggning av såg och lastageplats, erbjudande god grund för såg och andra byggnader, bekväm brädgård och säker hamn. Det kan ej förnekas, att holmarnas isolerade läge i havet på cirka ¼ mils avstånd från närmaste bygd och deras ofruktbarhet nu kan förefalla avskräckande för bosättning, men revisorerna äro övertygade att sedan arbetet där kommer igång, även trevnad på platsen skall kunna åstadkommas".

En av revisorerna var läkaren Mauritz Salin, som uppenbarligen redan under andra året av sitt revisionsuppdrag fick rycka in som medlare mellan den ivrige Frans och de andra försiktigare syskonen. Detta extraordinära revisorsuttalande formulerat av

Mauritz visar, att beslutet om satsningen på Norrbyskär, hade föregåtts av många diskussioner. Mauritz åkte mot sin vana upp redan i början på juni 1891 och Bertha följde efter först 14 dagar senare. Under dessa veckor hann Mauritz besöka Norrbyskären och tala igenom projektet med alla de tre i Mo och Domsjö's styrelse verksamma bröderna. Han axlade den medlarroll, som den nyligen bortgångne brodern Wilhelm tidigare haft. Kanske passade Mauritz på att erindra Frans om den gemensamma studietiden i Uppsala och fick honom att vända sig dit för att rådgöra med experter.

Mauritz såg att Frans behövde andra "bollplank" än syskonen för att belysa sina kostsamma ideer och envisa hypoteser. Investeringen beslutades 1891 och 1895 var sågen med infrastruktur klar till en kostnad av drygt två mkr. Samtidigt byggdes ett modernt hyvleri i Domsjö sedan det gamla brunnit.

Bernhard, som gått in som ordförande 1890 efter att ha varit utanför styrelsen i Mo och Domsjö i mer än 10 år, backade liksom de andra syskonen upp Frans' investeringsförslag, sedan de väl blivit beslutade.

Frans andra stora intresse denna tid vändes mot skogen och dess produktionsförmåga, sedan debatten om bolagens uppköp av bondeskog förväntades leda till restriktioner, som skulle göra framtida skogsinköp svårare. Frans kontaktade några docenter i Uppsala för att få igång ett vetenskapligt arbete om norrländsk skogsvård. Dessa akademiker följde med Frans på hans skogsresor under en lång tid av år och med dem diskuterade han sin teorier och erfarenheter. Detta ledde till flera dyrbara forskningsprojekt, t ex dikningsprogram för myrar och sumpmarker, som startade 1896. Frans återkom därefter i tal och skrift under hela sin verksamhet till dikningens betydelse. Dessa forskningsresultat, både positiva och negativa, har sedan dess varit vägledande för dikning av olika sorts myrar i Sverige.

Frans misstrodde frösådd och föryngring med skogsplant, men måste, när självföryngring inte fungerade på vissa ståndorter, börja med såddförsök 1890. Inte förrän 1914 anlades första plantskolan vid Mo. Frans var besatt av tanken att på alla sätt vidga råvarubasen från egen skog och försökte såga klen och krokigt timmer. Kroksågningsapparater från Bolinders installerades vid Domsjö sågen men hade föga framgång. Skogsvård-teorierna i fält måste följas upp under lång tid, vilket kostade pengar och många gånger var vanskligt på grund av bristen på objektiva mätmetoder. Den som verkligen hade vetenskaplig skolning var Ragnar Bruzelius. Men som han, efter sitt andra bröllop, inte reste till Norrland, fick han inte några tillfällen att skärskåda Frans försök.

Seth däremot startade tidigt provytor med främmande trädslag på Drafle medelst plantering och byggde upp ett arboretum under livlig korrespondens med Mustila i Finland, som anlades samtidigt. Även han ville öka avkastningen på skogsmarken men hans metod var att pröva och vetenskapligt dokumentera nya trädslag. Detta skedde på hans egen skogsfastighet med hans egna pengar.

Det bristande gensvar, som Frans fick på sina delvis originella och fantasifulla teorier lade grunden till hans allt mörkare sinnelag och ledde till stigande oförmåga att lyssna till andra.

Konsthistorikern i Uppsala Henrik Cornell, bördig från Njurunda, beskrev Frans Kempe på följande sätt: *"Han var inte stor till växten, smal och lite krokig, hade en röd hy, håret syntes inte vilja lyda någon borste, liksom han själv tydligen inte var van att lyda någon annan än sig själv och sina egna idéer."*

Däremot hade Frans framgång med en annan del av sitt arbete med skogen. Från 1898 lät han upprättade hushållningsplaner inom Lappmarken. Det kostsamma arbetet pågick i elva år och hade den fördelen att man jämte taxeringen erhöll goda skogskartor, som möjliggjorde en riktigare bedömning av avverkningspolitiken och gav underlag vid diskussioner med myndigheterna. Vid tiden kring sekelskiftet ägnade Frans sig alltmer åt att skriva inlagor och deltaga i statliga utredningar om

skogspolitiken bl a i Norrlandskommitten 1901. Han hade inte heller här den framgång som han tyckte, att hans ideer förtjänade, utan fick publicera sina inlagor med egna medel.

Seth, som i mitten av 1890-talet var VD för Dal, Sandö och Töre sågar med tillhörande skogsmark och som snart skulle ta sig an Robertsfors, avrådde sin bror från att strida med statsmakterna. Det var bättre att arbeta med de förutsättningar, som gavs. Båda bröderna intresserade sig tidigt för möjligheterna att göra pappersmassa och då använda den del av skogsråvaran, som inte dög till timmersågning. Sulfitkokningsförsöken gjordes senare i Dal och Utansjö.

Så länge Ragnar Bruzelius levde och Bernhard Kempe hade krafter balanserade dessa båda äldre släktingar Frans´ och Seth olika uppfattningar. Seth började vistas alltmer regelbundet i Stockholm och samarbetade med brodern Bernhard. På höstarna tog dock jakten i Norrland all Seths fritid.

40 år gammal förälskade sig Seth i Thyra Lundberger, en 26 årig lärarinna, som på moderns sida hade släkt i Härnösand. Hon tillhörde den kända prästfamiljen Sidner. Fästfolket var inte obekanta för varandra. Thyras morfar hade stått fadder för Seth. Mellan förlovningen på våren 1897 och bröllopet på hösten arbetade Seth med sitt livs viktigaste affär nämligen köpet av Robertsfors bruk i Västerbotten.

Från Kungsträdgårdsgatan 20-22 flyttade Seth till en större våning, när han gifte sig och bosatte sig vid Stureplan, där även Wilhelms änka Henriette bodde. Av Henriette Kempe fick Seth delar av en salongsmöbel i björk, som stått på Söråker. Hon tyckte att de yngre syskonen, som inte hade haft etablerade hem vid tiden för arvskiftet efter fadern, hade fått för liten del av det gamla sommarhemmet. Anna Hwass, dotter till Bernhard, hyrde på Birger Jarlsgatan nära Nybroplan och Wilhelmina von Hallwyl var mitt uppe i projekteringen av sitt hus vid Berzeliipark. Mo och Domsjö ABs kontor flyttade 1898 till Sturegatan 24. Större delen av familjen var fortfarande väl samlad i centrala Stockholm.

Robertsforsköpet

Det blev också Sandöbolaget, som köpte Robertsfors i dec 1897, sedan Sandö också förvärvat 16% av aktierna i Utansjö under året. När Robertsfors omvandlades till aktiebolag 1899, ägdes bolaget av Seth och Bernhard, som överlät 98 % aktierna till Sandö och Dal bolagen, men behöll var sin halv % och lät Ragnar Bruzelius och Mauritz Salin få förvärva en halv % var. Seth löste successivt förbindelserna med Frans och ersatte dem med ökat samägande med sina helsystrar Lottys och Berthas familjer.

Den som gjorde företagsaffärerna och drev de nya sågarna var Seth, medan Frans alltmer började anse att Mo och Domsjö enbart var hans verk. Det förargade honom att, om syskonen gick samman, så kunde de rösta ner honom. Frans höll inga formella styrelsesammanträden och bolagstämmorna blev alltmer platsen för avstämning av verksamheten gentemot syskonen. Man träffades också på somrarna på Hemsön och i Härnösand. Lotty gjorde resor till Norrland 1894 och 1896, medan Bertha var uppe nästan varje sommar. Bröderna Bernhard, Frans och Seth var skrivna i Norrland, men tillbringade vintrarna i Stockholm, där många bolagsdiskussioner fördes. De umgicks liksom tidigare livligt och gick runt till varandra på middagar, då även systrarna fick tillfälle att höra om affärerna.

I mars 1897 några månader före sin 65 årsdag fick Ragnar en ordentlig hjärtattack och blev liggande en dryg månad, så att han inte kunde resa till kungen, som fått malaria i Cannes och kallat på "sin gamle vän Bruzelius".

1903 försåldes Töre med stor vinst, vilket möjliggjorde köpet av Gideå/ Husum AB, där Seth gick in som VD. Men då var inte Ragnar längre med.

Första donationen

Högtidsdagar ger ofta anledning till reflektion, som blir startpunkt för projekt och nya skeden i livet. Detta gäller också Lotty Bruzelius. Hon hade anpassat sig till det friare

livet som änka efter att ha tagit kontrollen över familjens stora förmögenhet och utfört de donationer, som Ragnar hade önskat. Vad återstod då, mer än att se till att dottern Ragna blev väl gift? För att öka bekantskapskretsen gjorde man resor, som den på hösten 1904. Kan Lotty även för egen del känt sig redo för en ny relation? Svågern Michael, som också gärna reste ut på vintern till södra Europa och som var så lik sin tvillingbror, Lottys ungdomskärlek Rafael, kanske var en tänkbar kandidat. De skulle ha kunnat gemensamt minnas sina döda och Lotty kunde hjälpa till, om Michael ville etablera sig i Sverige.

I april 1905 hade Bertha varit nere i Paris och mött både Michael och Isso. Då kunde Isso ha anförtrott sin moster, att fadern uppvaktade en svensk dam av enkel familj, yngre än hon själv. Detta måste i familjen Kempe känts som ett svek inte bara mot den ogifta dottern Isso utan också mot den döda maken.

Bertha hade ingen anledning att för den inre familjekretsen dölja skandalen, särskilt som Michael hade för vana att besöka sina svägerskor, när han kom till Stockholm och dessutom nu bestämt sig för att flytta från Finland, där det ryska inflytandet ökade starkt. Lotty mindes chocken 25 år tidigare, då hon fick höra om Raphaels förlovning med den unga Alice Pinello. Dessutom kände både Lotty och Bertha ansvar för systerdotten Isso. Faderns "liasion" med en enkel ung flicka underlättade inte för Isso att göra ett bra parti. Hon hade umgåtts i de högsta kretsarna i Finland och hade kontakter i Europa och St Petersburg. När hon ett halvår efter faderns död gifte in sig i den svenska högadeln med baron Sigfrid Rålamb var det Lotty Bruzelius, som höll bröllopet den 15 okt 1907, vilket ägde rum i Engelbrektskyrkan med mottagning efteråt på Grand Hotell.

Lotty ville under dessa omständigheter 1905 inte alls bli firad på sin 50 årsdag utan gjorde allt för att undvika uppvaktning under dagen. Uppfinningsrik som alltid kontaktade Bertha den andra hälften av Lottys "hovstat" Henrika Widmark. Man beslöt att samlas hos Henrika på Lingatan för att muntra upp Lotty och ge henne framtidstro. Lotty insåg att de båda i "hovstaten" hade skaffat sig nya intressen genom de jordbruksfastigheter, som de skötte, och de hus, som de byggde och renoverade. Så växte idén fram att Lotty skulle ägna sig åt ett välgörenhetsprojekt för kvinnor (Henrika) i form av bostäder (Bertha). Det märkliga är skalan, 400 000 kr, som senare genom fördyring ökades med 55 000 kr inte för ett hus utan för tre stycken på Dalagatan. Vilka förebilder kan Lotty ha haft? Faster Johanna Kempe donerade som okänd givare 30 000 kr för kvinnliga läkares utbildning på 1890 talet till Fredrika Bremer förbundet. Men annars var det mindre bidrag som t ex Henriette Kempes understöd till siskolor för fattiga flickor i Härnösand. Familjen Kempe hade en tradition att bidra till obemedlade ungas utbildning, mest till barn inom familje och bekantskapskretsen. Indirekt kan Oscar Hirschs verksamhet ha varit en inspirationskälla, som övertygat Lotty om behovet av bostäder för utsatta grupper. En av Hirsch närmaste medarbetare var Gustaf Smith, Ragnars systerson. Oscar Hirsch hade 1883 varit med och grundat Stiftelsen för gamla tjänarinnor, som så småningom kunde bygga eget hus på Vanadisvägen med plats för 100 personer. Från 1892 var han verksam i AB Stockholms Arbetarhem, som skapade bostäder för 1 500 personer samt skollovskolonier på Vaddö.

När Lotty och Bertha återkom till Stockholm i september 1905 fortsatte diskussionerna om sommarens idé, att Lotty skulle göra en donation. Pengarna skulle gå till att bygga hus i Stockholm med låga hyror för arbetande kvinnor, så att dessa slapp bo inneboende.

Den 24 september samlades samma damer, som träffats hos Henrika, ute på Görväln hos Bertha. Lotty stannade och träffade den unge arkitekten Axel Bergman på kvällen, medan de övriga återvände till staden.

Lotty kände Axel sedan många år för han hade ofta varit ute på Görväln och behandlades som en fosterson av familjen Salin. Han var född 1877 och Bertha kände hans mamma Anna Bergman väl. Mauritz bror Kasper Salin, stadsarkitekten, hade

tagit sig an Axel och hjälpt honom under studietiden, vilket föll sig naturligt, eftersom pojken studerade till arkitekt. Axel hade 1904 avslutat sin tjänstgöring som biträdande arkitekt hos Isak Gustaf Classon och gjorde sommaren 1905 sin andra utlandsresa till Italien och Mellaneuropa. Innan dess hade han hunnit rita ett par hyreshus, som uppfördes i Adolf Fredriks församling. Lotty förhörde sig om hur många bostäder, som hon skulle kunna åstadkomma med sin donation. Axel var väl insatt i byggnadskostnader och förhållanden i Vasastaden, som då låg i utkanten av själva staden.

Den 19 okt hade Bertha middag hemma på Klara södra kyrkogata för Lotty och Kasper, då han som stadsarkitekt kunde infomera dem om vad som behövdes för att få tomt och avtal med Stockholms stadsfullmäktige. Lotty måste ha varit osäker ända in i det sista och lät Kasper Salin anmäla till stadsfullmäktige *"att en person, som tills vidare önskade förbliva okänd, förklarar sig villig, att för åstadkommande av billiga bostäder för kvinnor, som försörja sig genom eget arbete, donera ett belopp av 400 000 kr under förutsättning att Stockholms stad kostnadsfritt upplåte lämpliga byggnadstomter."*

Den 26 mars 1906 beslöt stadsfullmäktige att mottaga ifrågavarande donation, upplåta tomter i kvarteret Valkyrian och ge drätselkammaren uppdrag att med donator göra ett avtal samt till förvaltning mottaga medlen. Detta avtal, som jag senare skall återkomma till, undertecknades den 22 maj 1906.

Lotty behövde finna meningsfull sysselsättning för sig och sina pengar. Inte hade hon heller någonting emot att hennes namn blev känt. Donationen skulle heta Lotty Bruzelius bostadsfond. Det var ganska ovanligt att en levande person satte sitt eget namn på sin donation, särskilt om hon var kvinna.

Frans började grymta, när Lotty så generöst, för att inte säga lättsinnigt, tänkte göra av med medel, som kunde behövas för Mo och Domsjö. Dessutom ansåg han sig ha ett visst krav på del av pengarna, nämligen Ragnars arv efter Helena, Frans helsyster. Lotty hade säkert hört detta antydats några gånger, men nu blev det för mycket och hon bad Frans flytta ur hennes hus.

Donationsavtalet.

Avtalet mellan Stockholms stadsfullmäktige och Lotty Bruzelius hade följande villkor och bestämmelser:

1:o) Stockholms stad upplåter till plats för de tillämnade bostadshusens uppförande kostnadsfritt den del av kvarteret Valkyrian inom Adolf Fredriks församling här i huvudstaden, som, utgörande del av tomten nr 18 samt hela tomten nr 19, på en av stadsplaneringsingenjören Gust. von Segebaden den 12 februari 1906 upprättad karta med därtill hörande utlåtande, som betecknas a, b, c, d och e samt innehåller i areal 1.612,5 kvadratmeter.

2:o) Av det donerade beloppet äro trehundrausen kronor avsedda att omedelbart tagas i anspråk för byggnaders uppförande samt återstående etthundrausen kronor avsättas till en särskild underhålls- och nybyggnadsfond, varom närmare föreskrifter nedan lämnas.

3:o) Jag, Lotty Bruzelius, förbehåller mig att själv under ledning av sakkunnig person samt efter plan och ritningar, som av drätselnämndens 1:sta avdelning och stadsarkitekten godkänts, låta uppföra byggnaderna i fråga, till vilka staden, i den mån efter som de uppföras, blir ägare; och skall den av mig antagne ledaren av byggnadsföretaget äga att av de nu överlämnade medlen från stadens kassa efter hand och under erforderlig kontroll samt emot kvittan utbekomma nödiga belopp till bestridande av kostnaderna för byggnadernas uppförande intill en summa av trehundrausen kronor.

4:o) Jag, Lotty Bruzelius, förbehåller mig att, sedan de nu till omedelbart uppförande avsedda bostadshusen blivit fullbordade och avsynade genom av drätselkammarens

1:a avdelning utsedd besiktningsman, själv, så länge jag kan önska att därmed fortfara, genom av mig antagen föreståndarinnan, som avlönas av inflytande hyresmedel, ombesörja lägenheternas uthyrande och desammas underhåll, sålunda att jag ensam äger avgöra, åt vilka personer lägenheter skola upplåtas, och de särskilda hyresbeloppen, vilka i enlighet med donationens syfte givetvis böra vara avsevärt lägre än de, som för lägenheter av motsvarande beskaffenhet här å platsen i allmänhet betingas, dels ock träffa bestämmelser om reparationer å och ändringar av lägenheterna.

Föreståndarinnan skall äga att uppbära inflytande hyresmedel, vilka, efter avdrag av vad som åtgått till det årliga underhållet jämte skatter och onera, skola av henne redovisas till drätselnämndens 1:a avdelning. I övrigt äger föreståndarinnan under mitt, Lotty Bruzelius´ överinseende att beträffande lägenheterna utöva alla med ett vicevärdskap förenade göromål.

5:o) Staden övertager omedelbart förvaltningen av de etthundratusen kronor, som, enligt vad ovan sagts, skola avsättas till en för detta företag tillgänglig underhålls- och nybyggnadsfond, till vilken, såsom nämnts, all behållen hyresavkastning skall ingå. Sedan denna fond, genom besparade hyres- och räntemedel hunnit den tillväxt, att den lämnar tillfälle till nybyggnad, bör sådan utföras; dock att fondens storlek aldrig må nedgå under etthundratusen kronor.

6:o) Efter mitt, Lotty Bruzelius´, frångående eller för den händelse jag skulle upphöra att taga befattning med företagets ledning, skall staden övertaga förvaltningen av donationen i dess helhet, och skall ankomma på staden att låta uppgöra reglemente för eller på annat sätt meddela föreskrifter angående företagets skötsel; varvid bör iakttagas, att hyresavgifterna allt framgent skola vara väsentligt lägre än de i allmänhet gällande.

7:o) Skulle i en framtid stadens fullmäktige finna, att det med denna donation avsedda ändamålet skulle kunna bättre realiserats på annat sätt, än här avhandlats, vill undertecknad, Lotty Bruzelius ej hava uppställt något hinder därför, endast donationen kommer till godo ett ändamål, som ej är främmande för det av mig ursprungligen åsyftade.

Härav äro två likalydande exemplar upprättade.

Tydligt hade Lotty ingenting emot att två paragrafer började med Jag, Lotty Bruzelius. Detta visade att hon hade för avsikt att ta del av både byggandet av husen och sedan av skötseln, inte minst uthyrningen.

Husen på Dalagatan 35-37 togs i bruk den 1 okt 1907. Där fanns 118 ettor med kokvrå och 18 med kök. De senare var avsedda för kvinnor med minderåriga barn. En bostad för föreståndarinnan/ vicevärden var något större.

1911 bodde på Dalagatan 35-37 enligt mantalslängden

- 93 sömmerskor av olika slag, som sydde allt från hattar till korsetter, men även kvinnor som åtog sig sömnad i hemmet.
- 28 var affärsbiträden bl a på NK och 14 var kontorsbiträden.
- 35 arbetade i industri och hantverk. Bokbinderi, tryckeri, porslinsmålning, bageri och stearinfabrik.
- 35 var sysselsatta inom städning, tvätt, mangling och badinrättningar.
- Några få var privatsjuksköterskor och karriterskor. Flera angav inte yrke utan bara titeln änka.

Hösten 1913 upprepade Lotty sin önskan att donera denna gång 300 000 kronor till ytterligare ett bostadshus för kvinnor. Det upprättade avtalet hade så gott som

fullständigt lika lydelse, som det från 1906, men nu gällde det kvarteret Tor i Matteus församling. Ännu en gång anlätades Axel Bergman, som under mellantiden hade ritat hus för de Hirschska stiftelserna. Den 1 juli 1916 kunde ett femvåningshus på Västeråsgatan 3 tas i bruk. Huset rymde 142 enrummare. Alla hade kokvrå utom 16 st, som hade kök. Det fanns också större bostad för föreståndarinnan, som behövde extra rum för mottagning och kontorsgöromål. Byggnationen blev genom första världskrigets utbrott försenad och kostade 450 000 kr. Överskridandet bestreds av underhåll- och nybyggnadsfonden från Dalagatan, som vuxit kraftigt.

Vid utgången av 1930 hade denna fond på ursprungligen 100 000 kr stigit till 924 000 kr. 824 000 kr kunde disponeras för byggandet av ännu ett hus för samma ändamål denna gång på Kungsholmen. Ola Hanssongatan 1-9 stod klart den 31 dec 1935 med 150 lägenheter, de flesta med kokvrå och några få med kök. Vid uthyrningen av dessa lägenheter skrevs en PM från Stockholms stad av Nils Ekwall den 6 juni 1936 *"att nyinflyttning gällde endast självförsörjande personer under 40 år, vars arbetsförtjänst uppgått till högst 200 kr per månad och att de ej fick kvarbo efter uppnådda 60 år eller om av någon anledning permanent fattigvårdsbehov inträtt. Från donators sida har med skärpa framhållits, att personer, vilka för sin existens är beroende av fattigvården, inte får intagas i eller kvarbo i bostäderna efter uppnådd pensionsålder, då därigenom fastigheterna skulle förlora sin karaktär av hem för arbetande kvinnor."*

Men 1939 gör Lotty själv en skriftlig begäran att fröken Ida Wiklund skulle få hyresfrihet och bo kvar till sin död, vilket beviljades av Nils Ekwall. Ännu vid 83 års ålder tog Lotty Bruzelius del av donatonshusens skötsel och hade önskemål för att underlätta enskilda hyresgästers problem. I detta fall gick hon emot sina egna regler. Uppstramningen 1936 kan ha skett på brodern Seths initiativ, eftersom de då samarbetade om starten av JC Kempes Minnes stiftelse. Kanske blev det något av ett problem för myndigheterna att Lotty med stigande ålder och ömsintheit allt oftare såg genom fingrarna med sin egen donations ursprungliga syfte och regler.

Avvecklingen.

Den sjunde paragrafen i donationsavtalet återropades av Stockholms stad 1975, då man föreslog att Lotty Bruzelius' fastighetsdonation skulle ändra inriktning och fastigheterna Dalagatan 35-37 och Västeråsgatan 3 skulle överlåtas till Stockholms kommun mot en ersättning av 550 000 kr jämte fonderade medel 570 000 kr, sammanlagt 1 120 000 kr, som skulle avsättas till Lotty Bruzelius' understödsfond och ställas till sociala centralnämndens förfogande för att utöva hjälpverksamhet bland behövande i först hand till bidrag för att sänka bostadskostnaderna.

Följande skäl angavs. *"Skillnaden mellan dagens krav på bostad och vad de äldre fondhusen kan erbjuda är alltför stor. Fonden disponerar inte själv medel för önskvärd renovering. Hyrorna skulle därför efter upprustning bli så höga att donationens syfte, att bereda billiga bostäder, inte skulle uppfyllas. Dessutom är kategorihus numera inte önskvärda."*

Taxeringsvärdena för de tre bostadsbestånden var den 31 dec 1962

2 241 000 kr. Värdet hade stigit genom ökande tomtmarkspriser, medan byggnadsdelarnas värde hade hållits nere genom att underhållet eftersatts. I samma skrivelse föreslogs samma permutation för B A Danelii donationsfond från 1909, som tydligen haft Lotty Bruzelius' donation som förlaga, när två systrar Danelius skänkte 2 mkr för att uppföra hus för samma ändamål till sin fars minne. Axel Bergman var arkitekt också för dessa hus.

1982 återkom Stockholms stads drätsel-nämnd med önskemål att få avyttra Lotty Bruzelius' bostadsfonds fastighet Stormmyrtösen 2 dvs

Ola Hanssongatan 1-9 till AB Familjebostäder för 680 000 kr. Taxeringsvärdet var 2 050 000 kr varav byggnadsvärdet 450 000 kr. Parallellt skedde även motsvarande utförsäljning av B A Danelii bostadsfonds sista fastighet. Lotty Bruzelius' understödsfond hade 1979 vuxit till 1 434 000 kr och skulle efter likvid från sista

fastighetsförsäljningen ha uppgått till över 2 mkr.

1985 ansökte länsstyrelsen att få lägga G E Broms stiftelsekapital 55 759 kr till Lotty Bruzelius´ understödsfond. Denna mindre summa hade uppkommit genom drätselnämndens förvaltning av ett inköpt hus som enligt avtal från 1916 mellan Anna Broms och Stockholms stad skulle bereda tillgång till små lägenheter för självförsörjande, mindre bemedlade kvinnor.

Vid efterforskning om Lotty Bruzelius bostadsdonation, så hittar man den i bästa fall under Lotty Bruzelius´ och G E Broms understödsfond, där den senare har bidragit med 2 % av kapitalet. Utan hjälp av chefen för tillsynsmyndigheten i Stockholm, Bo Lampa, bördig från Bredbyn, skulle jag aldrig, genom Stockholms stads anställdas ovilja att lämna ut handlingar, kunnat följa denna donations sammanslagningar och sakta försvinnande in i Stockholms stads centralnämnds hjälpverksamhet.

Frågan är om det var en sådan utveckling som Lotty Bruzelius hade i tankarna, när hon ursprungligen satsade 755 000 kr under tidigt 1900-tal för mindre än 100 år sedan. I dag är det för mig som nära släkting och handläggare sedan mer än 20 år i en annan av Lotty Bruzelius´ stiftelser

omöjligt att få reda på hur hög avkastningen från understödsdonationen är och hur den används. Går avkastningen till att underlätta boendet för arbetande, behövande kvinnor? Samhället har förändrats, men många kvinnor har fortfarande svårt att frigöra sig från gemensamt boende med sina familjer eller män och blir kvar i beroendeställning och underläge.

Konfirmationen och Engelsresan.

Medan mamma Lotty arbetade med sina rådgivare på att utforma ett avtal för husdonationen våren 1906, så förberedde Ragna sig för sin konfirmation. Den praktiska planeringen stod moster Bertha för.

Eva Kempe och dottern Fanny höll fast vid sina föresatser att Ragna skulle komma ut i sällskapslivet. De tog henne på teatern och senare i januari blev Ragna bjuden på dans hos dem med Fannys vänner. Till Görväln fortsatte Ragna att fara, men det var inte längre med Karl och hans kamrater utan med kusinen Lottys lite äldre vänner.

I februari anslöt sig Isso och hennes kusin Fanny von Haartman till Berthas och Evas sällskapskrets. Dessa kusiner von Haartman var lite som helan och halvan. Isso var kraftig och stilig och Fanny var späd som en älva. Båda klädde sig med smak och förde sig väl, så det var inte förvånande, att de adderade till glädjen i familjen. Det som skiljde dem åt var att Isso hade en förmögenhet efter sin mor. De dröjde bägge med att gifta sig. De väntade tills de blev 31 år, men när det skedde var det med mycket olika män. Isso flyttade med sin baron Rålamb till Granhammars stora gård utanför Stockholm och Fanny gifte sig tre år senare med en kollega i banken, där hon arbetade.

Bekantskapskretsen av äldre ungdomar runt Ragna blev större.

Till Karls födelsedagskalas på påskafton for mamma Lotty och Ragna ut till Görväln. De stannade i fyra dagar, då många släktingar stora och små gästade och vädret var vackert. Sedan började resorna till pastor Källander i Uppsala, som förberedelse för konfirmationen. Ragna reste omväxlande med sin mor och sin moster. Pastor Källander blev den 19 maj utsedd till eo hovpredikant, så de kunde höra honom predika även i Stockholm.

Bertha hade hyrt ett sommarställe vid Skeftingen för pastorn och hans familj. Huset låg vid Mälaren söder om Görväln, där idag ett vattenreningsverk ligger. När Karl slutat skolan fick han och Ragna bo hos pastorns familj för konfirmationsundervisning bland hans egna barn. Det korta avståndet till Görväln gjorde att det var lätt att fara över och särskilt när flera ungdomar samlades där vid midsommarhelgen. Över den 27 juni fick Ragna åka hem till Högudden för att fira sin mammas 51 årsdag. Senare kom

mamma Lotty för flera dagar till Görväln, dit Kasper flyttat ut för sommaren. Axel Bergman kom som vanligt på besök. Avtalet med Stockholms stad var klart och påskrivet, så nu kunde husritningarna ta form och diskuteras.

Konfirmationen för Ragna och Karl skedde i Uppsala. Bertha hade hyrt en hel våning på Sturegatan 13. Redan den 19 juli for Bertha, Anna Salin och hushållerskan Edla Wetterfors upp för att ställa iordning och möta Lotty Bruzelius. Hon eskorterade Ragna och Karl från Stockholm, där de bytt till konfirmationskläderna. Lotty och Bertha hade hyrt bostäder och sommarställen tillsammans förr, så gamla minnen återupplivades.

Två dagar senare kom 14 personer, av vilka Mauritz var den ende manlige deltagaren. Det var den närmaste familjekretsen utökad med Anna Edelstam och hennes dotter Sophia (Sören). Dessutom kom Augusta Pettersson och Lovisa Göransson (Lalla), som varit i Bruzelius hushåll sedan Ragna var liten; guveranterna Alice Grimm och Georgette Marchand plus Mauritz' gamla hushållerska Bika, som varit med sedan hans ungarstid. Eva och Fanny Kempe representerade Frans, som var fadder till bägge barnen. Han var antagligen fortfarande förtörnad över att behöva söka ny bostad. Men Nils, den jämnåriga men halslidande kusinen, saknades liksom de övriga bland Ragnas levande faddrar nämligen moster Fanny Hernmarck, moster Henriette Kempe, Henrika Widmark och morbror Bernhard Kempe. Alla var de äldre och hade svårt att lämna sina vistelseorter för sommaren.

Själva konfirmationen skedde på lördagen den 21 juli och skriftermålet följde kl 10 på söndagen. Därefter åts en måltid gemensamt och de flesta åkte tillbaka till Stockholm på eftermiddagen. Följande dag reste Ragna med sin mamma mitt på dagen, medan Bertha, Anna Salin och Karl följde efter på kvällen. Edla återkom först på tisdagen till Görväln, sedan hon sett till att den hyrda våningen blev iordningställd efter alla som övernattat och intagit sina måltider där.

Mauritz samlade ihop sina tre barn och for med Mlle Marchand upp till Hemsön, där de stannade i nästan en månad, medan han for upp till fjället för att jaga med Seth. Mlle Marchand passade under tiden barnen. Lilla Margit var elva år. Denna sommar led Thyra av magsår, men hon var på bättringsvägen.

Under tiden tillbringade Bertha en hel vecka på Högudden, något som var ovanligt. *"Sydde och diskuterade,"* skrev hon i sin almanacka. Lotty mådde tydligen inte heller bra. Så återförenades familjen Salin i slutet av augusti inför skolstarten. Det var tredje ring för Karl på Norra latin.

Den 27 september skedde någonting helt oväntat. Thyra avled hastigt av blodpropp på Drafle. Bertha och Mauritz reste omedelbart upp och den

1 okt hölls begravningen i Härnösands domkyrka. Seth följde sedan kistan hela vägen till Stockholm. Salins reste med pojkarna Erik och Ragnar plus deras mormor Lotten och moster Nanna med tåg via Sundsvall. Nu hade Bertha även dessa små pojkar och sin bror Seth att hålla sin hand över.

Ragna kom ut till Görväln den 20 okt med Erik och Ragnar. I slutet av veckan for hon med moster Bertha på konfirmationsträff i Uppsala och övernattade där. *"Återkommo nöjda,"* kommenterade Bertha i sin almanacka, men sedan skrev hon *"svåra dagar."* Lotty måste ha blivit sämre och efter en vecka lades hon in på Sophiahemmet. Den 12 nov opererades hon. Sin tid delade Bertha mellan besök hos Lotty före och efter operationen och samvaro med Seth och småpojken ofta i sällskap med Ragna och Alice Grimm. Först den 8 dec fick Lotty lämna sjukhuset och på annandag jul kunde Lotty och Ragna komma ut till Görväln och stanna där till in på det nya året tillsammans med familjen Salin inklusive Kasper och Axel Bergman. På detta sätt underrättades Lotty direkt om hur byggandet av donationshusen framskred och hon kunde lägga sina synpunkter på utvecklingen. Ungdomarna deltog i flera julfester och mjölisaftnar. Dessa roliga dagar skulle Ragna påminna om i brev från England ett år senare. Det var nämligen bestämt att hon skulle fara till en internatskola i södra England på det nya året.

Englandsvistelsen

Ragna reste den 15 jan med sin mamma till England. Skolan, som Ragna kom till, heter Bedales och hade startats 1893 i Petersfield av John Hayden Badley. Han var själv missnöjd med drillen och den ganska brutala disciplinen på Rugby, där han utbildats. Mr Badley ville skapa en skola för att gagna både inläring av teoretiska kunskaper, skapande hantverk och lantbruksskötsel. Skolan skulle bedrivas utan tävlan eller betyg. Den blev en omedelbar framgång. Efter fem år begärde rektor Badleys blivande fru Amy, att skolan även skulle öppnas för flickor. Det blev den första i England, som tog emot både pojkar och flickor. Visst tappade man några elever bland pojkarna de första åren, men det kompensades av de flickor, som sökte sig till skolan. Pojkarna bodde i det hus, där undervisningen bedrevs, medan flickorna inrymdes i det ombyggda ursprungliga bostadshuset på egendomen, sex flickor i varje rum.

När Ragna anlände fanns där ungdomar inte bara från England utan också från Polen, Ryssland och Ungern men inte från Skandinavien. Ragna var näst äldst bland 126 elever 1907 och äldst bland 138 under det följande året. Eftersom man inte gav skriftliga omdömen, så vet vi inte hur Ragna klarade sitt skolarbete, men själv beskrev hon tiden på Bedales med att hon var mycket tillfreds där både med den enkla klädstilen och rektor Badleys sätt att sköta skolan.

Sjukdom och evakuering.

Men hennes första månader blev nog inte vad hennes mamma hade tänkt sig. Ragna skrev brev till "sin käraste Moster Bertha" den 11 februari om att alla var förkylda, när hon anlände efter några dagar i London med sin mamma. Januari hade varit mycket kall med minusgrader även i klassrummen. Nu var det vårväder, men Ragna tyckte det var komiskt, när alla hostade ikapp. Hon klagade över att hennes ena öga var inflammerat, så att hon måste ha bandage över det. Nu märkte hon att hon inte såg så bra med det andra utan lossade bandaget i smyg, när hon skrev hem. Ragna slutade brevet med att be Moster inte oroa Mamma, som hade fortsatt till Italien för att sammaträffa med morbror Mauritz.

Bertha var ensam kvar med de yngre skolbarnen, sedan Mauritz och deras äldsta dotter rest till Salerno den 7 feb. Anledningen till att Bertha inte reste med var dels hennes egen sköra hälsa och dels brodern Frans 60 årsdag, den 5 mars, som firades med stor släktmiddag. Ett par dagar därefter avreste Frans, Eva och deras dotter Fanny till Italien, där kusinen Lotty Salin skulle ansluta sig till dem.

Samma dag som familjen Kempe avviftades på Centralstationen fick Bertha ett brev adresserat till Lotty Bruzelius från rektor Badley. Skolan, där Ragna gick, skulle stängas på grund av en epidemi, som drabbat så gott som alla elever och lärare. För de utländska ungdomarna skulle han ordna inackordering i familj. Dagen därpå kom lugnande brev från Ragna till "*Kära, min älskade Moster!*" Hon skrev direkt sedan hon fått information från rektorn om att brev hade gått iväg till alla föräldrar.

Men först skickade Ragna ett brevkort till husan Lovisa Göransson med uppmaningen att genast gå med det engelska brevet till Moster Bertha och inte eftersända det till Mamma Lotty. Ragna ber sin Moster att först läsa brevet och sedan med lugnande kommentarer skicka det vidare. Själv skulle hon också skriva till sin Mamma, men det vore bra om Moster också gjorde det, så att de (Lotty och Mauritz) inte skulle bli alltför förskräckta därefter i södern och ändra sina planer. "*Uppriktigt sagdt, vet Moster, att om jag finge bestämma själv och i så fall hade rättighet att blott tänka på, hvad jag personligen helst skulle vilja, så satte jag mig ensam som jag är på tåget och gaf mig iväg till Neapel bums, i stället för det som nu ordnas för mig.*"

Men Ragna fick inte som hon ville utan hamnade hos föräldrarna till en av sina klasskamrater, en rysk familj, som bodde i villa Bell Hill i staden Petersfield. Om detta skriver hon i brev av den 15 mars. Familjen bestod av utmärkt snälla människor och Ragna ansåg sig ha "*vådlig flax.*"

I ett post scriptum tillade hon att av dem som var allvarligast drabbade bland ungdomarna, så hade två tillfrisknat men en liten pojke dött. Det var särskilt sorgligt som hans föräldrar befann sig i Brasilien.

Den 16 mars kom mamma Lotty till London och den 19 insjuknade hon enligt brev från Mauritz, som följt henne dit. Där nådde underrättelsen dem att Michael von Haartman hade dött på resa i Japan. Han avled på samma sätt som tvillingbrodern Raphael fem år tidigare, helt oväntat av en hjärtattack.

Skolan Bedales öppnade igen och Ragna kunde återvända, medan mamma Lotty med Mauritz hjälp for tillbaka till Italien. Han stannade till den 20 april, då han vände hem med sin dotter Lotty.

Mauritz och Lotty for åter ut den 6 juli till England, där den förre skulle kurera sig på Shanklininstitutet på Isle of Wight och den senare se till Ragna. Tillsammans återvände de alla tre den 23 aug men Ragna stannade bara i Sverige till den 17 sept, då hon återvände till Bedales.

Ragna var således inte med när Lotty höll ett ståtligt bröllop för Elisabeth von Haartman och Sigfrid Rålamb den 15 okt. Med Issos pengar kunde de nygifta lösa ut Sigfrids syskon och överta familjegodset Granhammar. Senare sålde de Vadstorp, som Isso ärvt efter fadern.

Julen i Brighton.

Hösten var fylld även av andra uppgifter för Lotty, trots att hon ännu inte riktigt hade återhämtat sig efter operationen. Nu planerade hon sin tredje resa till England på ett år för att tillsammans med Ragna fira helgerna i Brightons milda klimat. Som resesällskap hade Lotty denna gång den äldsta av flickorna Rudbeck, Ebba. Dagarna innan de reste dog Oscar II den 8 dec, så Lotty fick inte uppleva den högtidliga begravningen den 19 dec.

Hela året hade Ragna brevväxlat med sin moster Bertha. Frivilligheten och variationen på Bedales passade Ragna. Mycket av utomhusvistelserna året om upptogs av trädgårdsskötsel och trädplantering. Motion fick man på sommaren dessutom genom simning och fotvandringar. På vintern hade man möjlighet till fäktning och dans förutom den gymnastik, som kallades *the Swedish drill*. Detta var en modifierad form av Linggymnastik. Denna gymnastikform hade i Lund förvaltats efter Lings avflyttning av Magnus Bruzelius, Ragnas farfar, vilket hon knappast kan ha haft en aning om.

I brev till moster Bertha den 19 dec från London skrev Ragna att hennes tankar gick till helgerna för ett år sedan på Görväln. *"Jag minns hur vådligt roligt jag haft det på barnbjudningarna för de äldre barnen. Aldrig glömmer jag heller förra nyårsnatten, då vi gingo ut i månskenet och den stämning, som låg över skogen med de snöbetäckta granarna och de rimfrostklädda träden, där det ej fanns så mycket som en vindfläkt. Jag kommer ihåg att vi alla sade att det var ett sagoland."* Ragna hade nu fyllt 18 år och vistats så gott som ett år i engelsk språkmiljö och ändå skrev hon en klar och korrekt svenska. Hon berättade om sin beundran för mr Badley och om en teaterpjäs, som eleverna uppfört. Hon önskade, att Moster hade kunnat komma och se den, men förstod att det inte gick på grund av hälsan. Maria von Haartman, Fannys yngre syster, hade besökt dem i London. Hon fick ta med sig alla julhälsningar hem.

Så slutade det för familjen dramatiska året 1907. Ragna kunde knappast förstå hur familjesammanhållningen hade förändrats, när hon kom tillbaka på sensommaren 1908. Nils Kempe bodde inte kvar på Kungsträdgårdsgatan och de äldre kusinerna hade nästan bestämt sig för sina blivande män. Karl hade tagit studenten och mötte upp i uniform. Barndomen var definitivt slut.

Striden i Dal och Sandö

Familjen Frans Kempe hade 1907 lämnat Italien tidigare än planerat sedan en föreningsrättsstrid hade uppstått på Dal och Sandö sågverk. Seth var VD, men nu

behövde han brodern Frans stöd, särskilt som broder Bernhard var mycket sjuk. Denna strid hade föranletts av att ett antal arbetare inte ville finna sig i uppgörelsen med Seth att bara bilda lokala till företaget knutna arbetarföreningar. Samma modell användes av Frans i Örnsköldsviks-området med motiveringen att varför skulle arbetet stanna i Domsjö för att arbetsgivare i södra Sverige skötte sin arbetskraft illa.

I Sandö ville man nu i stället bilda en facklig avdelning ansluten till LO. Några arbetare avskedades, vilket i Dal och Sandö resulterade i en strejk, som omfattade knappt hälften av de anställda. Företaget rekryterade ett antal nya arbetare, vilka i de strejkandes ögon var strejkbrytare. Konflikten intensifierades genom att arbetarorganisationen förklarade företagen samt Husum och Robertsfors i blockad och stora demonstrationer genomfördes. Tumult uppstod på natten den 11 maj vid ett stormningsförsök mot de av polis beskyddade husen, där de nyanställda arbetarna bodde. Striderna blev så hårda, att länsman förlorade synen efter ett hårt knytnävslag och blodvite uppstod på många håll. Straffen för dessa händelser och tidigare hot mot anställda, som var lojala med företaget, blev stränga. 19 personer fick straffarbete, flera i upp till 2 år.

Seth var kränkt och arg. Han, som i likhet med Frans, ville vara en mönsterarbetsgivare och förväntade sig lojalitet på sina sågverk från Dal i söder till Robertsfors i norr. Nu bet han ihop och gick med på att LO- anknutna fackföreningar fick bildas vid Dal och Sandö. Sedan sålde han Sandö till ett konsortium under ledning av platschefen i Dal, Åke Belfrage. Köpesumman uppgick till 3 mkr efter att man skiftat ut bolagets aktier i Husum, Robertsfors och Utansjö till aktieägarna. Vidare sålde Dal sina industrianläggningar och skogar till Sandö för 1,5 mkr. Dal, som nu var tömt, ägde bara skog i Dorotea och Wilhelmina samt aktier och likvida medel. Allt detta ordnade Seth på en månad, innan han skulle fylla 50 år. Den av sjukdom försvagade Bernhard hade ingenting emot att lösa upp det gamla bolaget, som hade sitt ursprung i faderns bolag Johan Wikner & Co. Hans son Hjalmar var döende och den äldre sonen Erland hade som officer aldrig ägnat sig åt affärer.

Till denna turbulens återkom Lotty i mitten av maj. Pingsten firade Seth och småpojckarna med familjen på Görväln, innan de for vidare för att tillbringa sommaren i Båstad. För första gången på 17 år orkade Seth inte tillbringa sommaren på Drafle, där minnet av den döda hustrun Thyra levde kvar i dukar och gardiner, som hon sytt. Ja, i hela hemmet som makarna gemensamt utformat, mest efter hennes idéer.

Bertha hade lovat Eva Kempe att Nils skulle få vara konvalecent på Görväln i fjorton dagar med sin sköterska fröken von Essen. Han måste ha genomgått behandling för sin hals.

Ensam reste Bertha ner till Båstad för att överraska sin bror Seth på hans 50 årsdag, men hon återvände dagen efter till alla sina andra plikter i Stockholm. Seth skaffade tydligen en automobil, som han förevisade vid en familjemiddag på Görväln söndagen den 16 juni, där Frans och Eva också var med. Lotty Bruzelius, som inte var med, fick åka runt Djurgården i bilen ett par dagar senare. Lotty och Frans umgicks fortfarande inte.

Den 2 juli träffades Lotty, Seth, Bertha och Mauritz i staden för att planera en ny Englandsresa och samråda om Frans visioner. Han hade blivit alltmer egenmäktig i familjebolaget. Själv skrev han senare att syskonen motarbetade honom och trots att han flyttat till en nybyggd, bekvämare våning, så kände han sig ovänligt bemött. I Frans familjs ställe flyttade Seth åter till Lottys hus med sina pojkar.

Ragnas sista år i Sverige

I början av juli 1908 reste Lotty och Mauritz till Berlin och återkom en månad senare med Ragna, som i stort sett varit utomlands i mer än ett och ett halvt år. Ragna kunde inte hälsa på släkten på Görväln de första två veckorna för Bertha hade andra planer. Hon var resklar och for med Mauritz och dottern Margit till Visjön i Jämtland. I Visjön kunde Bertha andas fjällluft, medan de andra ägnade sig åt fiske och affärer.

Seth hade under två sommar inte kunnat förmå sig att återvända till Drafle utan hade i stället satsat på Båstad och Marstrand samt resor med bil i Europa med Kasper, som fotograferade och konstnären Vicke Andrén, som ritade och skrev om färderna.

När Salins återsamlades på Görväln, kom Ragna omedelbart för att följa med till Sophia Edelstams bröllop med middag efteråt i det vackra hemmet på södra Blasieholmen. Det var naturligtvis pastor Källander, som förrättade vigseln.

Veckan därefter firade Eva och Frans Kempe sitt silverbröllop. Ingen av Frans syskon kom utom svågern Mauritz, kamraten från Uppsala, som ensam reste upp till Sanna. Kring Eva hade dock många från familjen Treffenberg samlats.

Mauritz stannade en vecka för att i egenskap av revisor hinna tala med Frans om Mo och Domsjös affärer. Dessa hade blivit alltmer ansträngda genom Frans stora skogsköp. Jämfört med 1894, då bolagets skulder utgjorde 50 % av balansräkningen hade skulderna nu gått upp till drygt två tredjedelar av densamma.

Vid återkomsten till Stockholm tillbringade Mauritz tre dagar ute hos Lotty på Högudden. Det måste ha gällt de stora reverser, som Lotty och Ragna, med Mauritz som förmyndare, redan ställt ut till Mo och Domsjö. Seth var nu i praktiken den ende styrelseledamoten utom Frans, eftersom Bernhard var mycket försvagad av sin sjukdom och kunde knappast följa affärerna längre. Hans och Julies guldrölopsdag passerade som Bertha skrev *"utan firning"* även om hon åkte in till staden och gick upp till dem. Bernhard avled inom en månad och med honom gick den siste av J C Kempes barn från det första äktenskapet ur tiden. Seth hade, sedan han avslutat sina bolagsaffärer med Frans, alltmer samarbetat med Bernhard.

Bernhards yngste son Hjalmar hade dött ett år före fadern och nu ärvde, förutom hustrun, de återstående två barnen Erland, överstelöjnant, och Anna Hwass.

Mauritz efterträdde Bernhard i Mo och Domsjös styrelse.

Dessa maktförskjutningar fick naturligtvis inte Ragna förklarade för sig, trots att hon snart skulle fylla 19 år. Men som den skarpsynta person hon var, kände hon säkert att mycket hade förändrats, medan hon varit borta.

Däremot talade man öppet om kusin Lottys förälskelse i löjtnant Friis och om att Carl Kempe hade mött Helfrid Hammarberg från Göteborg, när han spelade tennis där. Frans och Eva ville gärna att den slarvige och lättjefulle sonen Carl skulle stadga sig. Men hans syster Fanny kunde aldrig acceptera sin svägerska.

Nu blev Fanny lämnad kvar bland småbarnen, den sjuklige Nils och den barnsliga Ragna. Fanny hade visserligen redan utsett mannen, som hon tänkte gifta sig med, men han hade inte kommit sig för att fria än. Det var Mauritz Carlgren, nybliven jägmästare, tillhörande en i Härnösand välkänd pedagogsläkt.

Lotty Salin förlovade sig på Ragnas 19-årsdag och eklateringen skedde vid en middag för 23 personer, där Lotty Bruzelius var närvarande men inte Ragna. Senare skriver mamma Lotty till Stockholms Rådstufverätt

"Sedan min dotter hunnit till vuxen ålder, blef det ganska snart klart för mig, att hon icke trivdes i de förhållanden, jag var i tillfälle att här erbjuda henne: hon ville icke söka någon sysselsättning, visade inga intressen, ville icke deltaga i några sällskapliga umgängen, icke vara med annan ungdom, ja när någon vän eller släkting besökte vårt hem, brukade hon nästan omedelbart draga sig tillbaka till sitt rum, där hon satt mestadels utan att syssla med något." Först till annandag jul kom Lotty och Ragna till Görväln och stannade i drygt en vecka med dans och barnbjudningar, bridge och skoj på natten till det nya året. På Görväln hade Ragna tydligen lättare att deltaga i fest och dans.

Den 6 jan 1909 ordnade Frans och Eva en middag med 30 personer för de förlovade

paren Carl-Helfrid och Lotty-Torsten. Lotty Bruzelius och Ragna var inte med.

Dagen därpå for Bertha med Seth till Saltsjöbaden för att prata. De var nog bekymrade över att den åldrande Frans lanserade sonen Carl som sin efterträdare i Mo och Domsjö.

Den nya generationen i Mo och Domsjö.

Frans hade redan 1906 tagit in Carl i Domsjö Sulfit AB, ett delägt dotterbolag till Mo och Domsjö, men betalt hans lön ur egen kassa enligt uppgift senare, för pojken var ju sällan på kontoret. Innan dess hade Carl tillbringat fyra terminer i Uppsala för att ta kansliexamen, men det blev ingen fil. kand i ekonomiska och juridiska ämnen utan tiden gick åt till tennis. 1907-09 utbildade sig Carl till underlöjtnant i reserven vid Norrlands dragoner. Dessemellan spelade han tennis på elitnivå både i Sverige och i Europa. Seth och Bertha hade säkert ingen hög uppfattning om brorsonens förmåga att ta ansvar och göra affärer.

Den 22 januari blev Mauritz sjuk och förkylningen utvecklades till öroninflammation, som tog en månad att häva. Bertha kunde inte lämna hushållet med Margit i skolan, Karl i Uppsala, där han läste på kansliexamen, och framför allt inte den förlovade dottern Lotty.

I stället for Mauritz med Lotty Bruzelius och Anna Hwass till Rivièran, där Carl Kempe spelade tennis. De äldre återvände tillsammans den sista april. Berthas krafter räckte inte till att ordna danser och samla ungdomar som tidigare. Endast en dag i april var Ragna och Alice Grimm ute på Görväln, då Karl kom från Uppsala.

När mamma Lotty var utomlands hade Ragna större frihet att göra utflykter. På fotografier kan vi se hur hon i sällskap med Alice Grimm besökte Nils Kempe hos hans mormor i Djursholm, där även hans syster Fanny befann sig. Nils var nu en 19-årig ung man i hatt och överrock, något böjd ute på promenad. Fotograferad sittande inne i sin fåtölj framstår han som livlig och älskvärd. Om Lotty hade slutat att umgås med Frans och hans familj, så behövde inte Ragna göra det.

Branden i Husumsågen

Natten till den 9 maj 1909 brann sågen i Husum ned. Seth fick underrättelsen på Görväln, där han befann sig med sina småpojkar. Frans ville som vanligt utkräva ansvar och avskeda platschefen Grapengiesser. Seth som var VD för Husumsågen och hade insikt i ansvarsfrågan, kontrade då med att anställa Grapengiesser som platschef i Robertsfors. Sågen i Husum byggdes inte upp igen, vilket varit brukligt vid tidigare bränder vid sågarna i Mo och Domsjö.

Husumbranden ledde till den definitiva upplösningen av bolagsgemen-skapen bröderna emellan. Redan 1907 hade de kommit överens om att inte lägga sig i varandras bolag. Nu ville Seth köpa alla Frans aktier i Robertsfors och Dal, som i sin tur ägde aktier i Robertsfors, för att slippa broderns påpekanden, om hur han skulle sköta Robertsfors och dess anställda. Men Seth fick betala ett högt pris. Villkoren för att Frans skulle släppa sitt inflytande i Robertsfors direkt och indirekt var att han fick överta Seths och Dal AB:s aktier i Gideå/Husum och i Domsjö Sulfit AB, för att de förstnämnda genom byte skulle kunna fusioneras in i Mo och Domsjö AB. För att detta skulle ske måste majoriteten av aktieägarna i Mo och Domsjö AB gå med på en nyemission om 75 aktier för att kunna göra ett byte med de utomstående 79 Gideå/Husum aktierna, av vilka 4 redan var inköpta av bolaget.

Genom nyemission och bytet med Seth förvärvade Frans ytterligare 49 Mo och Domsjö aktier, medan bara 26 stycken fördelades framför allt till Seth och Bernhards familj. Till sist ville Frans att Seth skulle öka likviden med de 35 aktier, som Dal ägde i Utansjö för att slutföra affären. Seth ansåg, att han genom denna uppgörelse givet Frans fullständig kompensation för alla eventuella fördelar, som han må ha haft under deras tidigare bolagsgemenskap.

Mo och Domsjö hyfsar böckerna.

Efter 1902, då Seth röstat för Lottys 51 aktier, underlät Lotty att låta sig vara företrädd på bolagsstämmorna. Antagligen var det Mauritz råd för att dämpa Frans krav att få bestämma över syster Helenas aktier, som nu var i Lottys ägo genom dubbelt arv. Lotty avstod helt att utnyttja sin rösträtt fram till 1910.

Aktieägarna i Mo och Domsjö hade också ett annat problem att lösa. Riksdagen förberedde en ny grund för beskattningen av aktiebolag, den sk inkomstprocenten, som innebar att bolagen beskattades progressivt efter vinstens förhållande till det egna kapitalet. Eftersom Mo och Domsjö genom höga avskrivningar tagit upp anläggningarna till låga värden i balansräkningen borde dess tillgångar åtminstone skrivas upp till taxeringsvärde och därmed öka det egna kapitalet. Styrelsen fick bråttom att komma överens om de nya värdena, eftersom det förutskickades att den nya lagen från och med 1912 förbjöd uppskrivning av tillgångar, som inte motsvarades av under året gjorda värdeökningar. Mo och Domsjö AB mer än femdubblade sitt egna kapital 1910 från 2,4 mkr till 13,7 mkr. Störst var uppskrivningen på skogen med över 7 mkr.

Denna snabba synliga värdeökning gav en entydig signal till hela släkten att Mo och Domsjö aktierna var värda mycket mer än vad man tidigare indikerat. Den utdelning, som de erhållit de senaste tio åren, utgjorde en låg procent på det verkliga kapitalet och stor del av vinsterna hade återinvesterats i bolaget. Det nominella värdet på Mo och Domsjö aktien var 5 000 kr och aktien var inte börsnoterad. Vid Ragnar Bruzelius bouppteckning 1902 hade den tagits upp till 15 000 kr. I samband med Thyra Kempes död 1906 togs aktien upp till 35 000 kr och sedan Erland Kempe gått bort 1917 angavs värdet till 60 000 kr. Dessa värden var ju försiktig beräknade och motsvarade bara en del av det verkliga värdet vid försäljning. Utdelningen höjdes också, efter att ha legat still sedan 1898, med 28 % 1909, 25 % 1912 och med ytterligare 60 % 1914.

Under turbulensen efter Husumbranden 1909 möttes Lotty och Seth på ett tidigare planerat kalas hos Salins för yngre släktingar runt Isso och Sigfrid Rålamb, där Ragna också var med. Diskussionerna mellan syskonen Lotty, Seth och Bertha var så intensiva att dagen därpå, som var en söndag, svek Bertha som värdinna till och med kyrkoherde Källander. Han hade predikat på slottet och var sedan bjuden på thé hos Salins, men bara Anna Salin kunde ta emot honom, vilket Bertha särskilt antecknade.

Bertha var också mitt uppe i planeringen för sitt eget silverbröllop den 26 juli och för dotterns bröllop den 1 sept. Men hon fick lämna allt detta åt sidan för alla familjeaffärsdiskussioner.

Inför sin 50 årsdag i juni valde Bertha att fara till Hjo för att tillbringa dagen med sonen Karl, som var förlagd till Karlsborg. Mauritz satt i förhandlingar om Mo och Domsjö med hennes bröder.

Konst och industriutställningen pågick i Stockholm och den ryska tsaren skulle också göra ett statsbesök. Bertha såg kejsarfarygen anlöpa Stockholm från Högudden, då hon uppvaktade Lotty på hennes 54 årsdag. Att Ragna nu inte vistades så ofta på Görväln som under de gångna åren, trots att Karl var hemma, kan ha haft flera orsaker. Möjligen började hon att dra sig undan. Men samtidigt finns fotografier från de sista dagarna i maj på Görväln, då Karl i uniform, Ragna, Margit och Alice Grimm skrattar mot kameran och håller om varandra.

Silverbröllop

Både Lotty och Bertha var i Stockholmsområdet under sommaren och gjorde utflykter till bl a Massmo, som Anna Hwass hade köpt i det då lantliga Huddinge. Båda systrarna mindes sommaren för 25 års sedan, då Lotty skulle hålla bröllop för sin yngre syster, men Ragnars sjukdom förändrade planerna, så att vigseln till sist fick ske hos Hernmarcks. Nu skulle silverbröllopet ske på egen grund och äreportar med blommor restes. Men det tillstötte komplikationer, för hushållerskan Edla sjuknade två dagar innan högtiden. Festen på spannmålsloftet för gårdens folk fick skjutas upp en vecka, men den 26 juli kom Rålamb från Granhammar med motorbåt, Lotty, Seth och

Torbjörn Hwass från staden i bil. Alla stannade i tre dagar. Mauritz skrev 35 tackbrev för uppvaktningar och presenter veckan efter, för Bertha var mycket trött.

Lotty Salins bröllop.

I augusti lyste det för Lotty och Torsten, medan Mauritz var uppe hos Seth på fjället. Lotty Bruzelius hade middag för fästfolket Salin/Friis på Hasselbacken, dagen före bröllopet. Det var 36 personer och Ragna borde ha varit med liksom på bröllopet i Klara kyrka, som följdes av ännu en middag på Hasselbacken för 76 personer, innan brudparet for iväg.

Två dagar efter dotterns bröllop for Mauritz till Sanna, där under hans vistelse Eva Kempe blev så sjuk, att hon måste sjuktransporteras till Sophiahemmet åtföljd av Frans och Mauritz. Bertha besökte henne där den 21 sept och säkert ängslades Eva för att inte orka med Carls lysning och senare giftermål, som var satt till den 18 okt.

Till detta kom att Mauritz sjuknade i reumatisk feber och neuralgi och var mycket plågad i tio dagar. Han blev långsamt bättre och kunde vara med på Carl och Helfrids bröllop, där Karl Salin var marskalk liksom Mauritz själv hade varit det på Evas och Frans bröllop. Vigseln hölls i Oscarskyrkan med middag senare på Grand Hotell.

Lotty besökte Mauritz vid flera tillfällen under oktober, antagligen för att rådgöra med honom som förmyndare för Ragna. Om Ragna finns det inga anteckningar, förrän hon kom ut på annandag jul med sin mamma till Görväln. Där var familjen med Kasper och Axel Bergman utökade med två pojkar Källander.

På det nya året 1910 kom Fanny Kempe ut till Görväln med sin fästman Moje Carlgren åtföljda av Eva Kempe men utan pappa Frans. Ragna måtte mer än någonsin ha känt spänningen mellan övriga familjen och morbror Frans.

Seth och hans pojkar 12 och 9 år var däremot regelbundna gäster på Görväln på jakt och hos Lotty på middag. I april träffades Lotty och Bertha flera gånger på den senares initiativ. Dottern Lotty Friis var i femte månaden med sitt första barn och det lyste för Fanny von Haartman. Bertha ordnade fest på teaterrestauranten den 26 maj för Fanny, Lotty höll middag på Hasselbacken dagen före bröllopet och Frans och Eva stod för själva bröllopet i Djursholm den 3 juni.

Därefter for Ragna med Alice Grimm och kusinbarnen, pojkarna Jan och Gösta Smith, till Tyskland den 10 juni. Hon skrev till sin mamma från Thale, en kurort i norra Tyskland, om hur hon dansat på båten över med andra svenska ungdomar och lekt lekar med dem. På fotografier från Thale ser Ragna betydligt smalare ut. Hon har förlorat en del av sin barnsliga rundhet. Kanske var det våren 1910 som hon övergick till att bli vegetarian.

Lotty Bruzelius firade midsommar ute hos Mauritz och dottern Margit, medan Bertha reste med Karl till Hemsön. Karl var förälskad i en finsk studentska, som han tidigare i juni besökt i Helsingfors. Mauritz tyckte att han var för ung, 20 år, för att binda sig. Bertha for med honom till Frans och Seth för att tala om hans framtid i Mo och Domsjö. Hon tidigarelade sin Norrlandsresa detta år för att sedan vara tillbaka i god tid för barnbarnets väntade nedkomst i månadsskiftet juli/augusti. Innan dess skickades Margit, 15 år, iväg till Drafle. Det ansågs inte passande, att hon skulle vara hemma, när systemen födde barn. Mauritz förläste sin dotter och stannade två veckor efter förlossningen. Han hann även tillsammans med sin svägerska Lotty övervara Ebba Rudbecks bröllop med Hugo Elliot. Inom ett år hade fem personer i Ragnas närmaste omgivning gift sig.

Sjukresor.

Efter Ebbas förmälning reste Lotty och Mauritz till Aix les Bains i Frankrike på gränsen till Schweiz. Platsen var känd för sina medicinska bad och höga alpluft. De stannade i dryg en månad. Sedan fortsatte de resan till Granada i Spanien. Detta kan knappast ha varit den ursprungliga planen, eftersom Mauritz' första barnbarn skulle döpas den 28 sept. Antingen var Mauritz inte återställd ännu och behövde ytterligare några

veckor i varmt klimat eller också berodde det på att Seth och Kasper var i Spanien. Seth kan ha haft behov av att långt borta från Frans få resonera om den bråkande uppskrivningen av anläggningstillgångarna med både Lotty och Mauritz.

Under tiden kom Ragna och Alice Grimm ut till Görväln. De deltog också senare i dopet, förrättat av kyrkoherde Källander. Barnet fick namnet Birgit. Ingen från Frans familj var närvarande, inte ens bästa vännen och kusinen Fanny.

1910 började Margit skriva om vad hon gjorde i egen almanacka. Där framkommer att hon red ibland flera gånger i veckan. Skolgången kompletterades med föredrag i skilda ämnen om bl.a Mäniskovärdet av pastor Beskow, Arbetarefrågan av juristen Marcus och Huru bör vårt folkbildningsarbete bedrivas av lektor Ottelin. Margit, som ännu inte var konfirmerad, deltog i en rad danstillställningar i bekantskapskretsen bl.a hos klasskamraten Jane Smith, som hade två danser hemma under hösten. Men ingenstans anges att Ragna var med och inte heller att hon utövade någon sport som tennis eller ridning. Kusinerna Lotty, Fanny och Margit red alla ivrigt och gjorde försök dessemellan att spela tennis. De nådde dock aldrig Carls nivå.

Ragna bodde under mamma Lottys bortovaro antagligen kvar på Högudden, där bankiren och konstsammlaren Klas Fåhraeus 1909-11 byggde sitt stora hus på berget ovanför Bruzelius villa. Den lantliga idyllen på Högudden stördes säkert kraftigt, men om det bekom Ragna något, vet vi inte. Däremot fick hon vid denna tid reda på att kusin Nils´ sjukdom var obotlig och att han var döende, vilket Ragna själv anspelade på i ett brev ett halvår senare.

Detta år fyllde Ragna 21 år och blev myndig. Bertha uppvaktade henne på födelsedagen och hade sedan mamma Lotty och Alice Grimm på middag. Tydligt vägrade Ragna att komma till sin tidigare så kära moster. En vecka senare for Lotty, Ragna och Alice Grimm till Baden-Baden för att tillbringa vintern där. Ragna återvände därefter aldrig till Sverige.

Det stora misslyckandet

Från december 1910 till slutet av mars vistades Lotty i Baden-Baden med Ragna åtföljd av Alice Grimm. Mor och dotter hade inte på länge varit utomlands tillsammans. Det är lite förvånande att Lotty valde denna fashionabla kurort. Om Ragna hade dragit sig tillbaka från umgänge med jämnåriga i Stockholm, så var väl knappast Baden-Baden det lämpligaste stället att åka till. Men på platsen fanns många kända läkare, så Lotty kanske sökte sig dit av medicinska skäl.

Bertha brevväxlade som vanligt med Lotty. Men på det nya året 1911 antecknade hon också, när hon själv skrev, vilket annars inte var fallet, om det inte gällde sjukdom eller de egna barnen. Egendomligt nog skriver hon in en påminnelse i sin almanacka om Ragnars dödsdag den 17 februari, nio år efter det att han hade gått bort. Det kan ha gällt blommor till graven, men troligen hade Lotty skrivit om sina svårigheter med Ragna och Bertha undrat vad Ragnar skulle ha tänkt, om han levat.

Någon gång efter årsdagen av hans död grälade mor och dotter ordentligt. Ragna var nu myndig och behövde inte längre lyda utan vägrade att återvända hem och fortsätta leva med sin mamma. Hon reagerade våldsamt och hotade liksom tidigare med att ta livet av sig, om hon inte fick som hon ville. Mamma Lotty var van att få sin vilja igenom, även om Mauritz och Seth ibland lyckades lirka med henne. Men vid detta tillfälle fick hon ge sig och lämnade Ragna. Alice Grimm följde professorskan till Berlin, där de skiljdes. Alice for till sin tant i Kiel och Lotty fortsatte till Stockholm för de sista diskussionerna om uppskrivningen av anläggningstillgångar inför Mo och Domsjös bolagsstämma.

Från Baden-Baden skrev Ragna den 3 april ett brev på tyska till Fräulein Grimm i Kiel. Brevet hade tillkommit i stark affekt och handlade ytligt sett om att Alice Grimm hycklade, när hon ville vara Ragnas vän och samtidigt valt fiendens (= moderns) sida. Man anar också att Alice skvallrat om Ragnas uppförande och kränkande behandling av

Alice och andra. Ragna pendlar i brevet mellan olika ståndpunkter. Hon både ber om ursäkt för att hon inte uppfört sig som hon borde, men åberopar samtidigt den brist på lojalitet, som Fräulein Grimm visade, när de dock tillbringat så många år *"10 nästan 11 år, dagligen tillsammans i vänskap."* Ragna tyckte, att hon var värd medkänsla, men skrev också att hon inte efterfrågade sådan. *"Därtill är jag för stolt."* I en passus påminner Ragna om den oskyldige kusinen Nils' öde. Om Ragna tog livet av sig skulle Fräulein Grimm skratta och dricka punsch såsom hon gjorde den kvällen, när de fått veta att Nils var döende.

Tyvärr skrev Ragna inte rent ut om vad grälet med modern verkligen gällde. Det gjorde inte heller Lotty, när hon 1912 lämnade in sin redogörelse i samband med anhållan om omyndighetsförklaring av dottern till Rådstufverätten i Stockholm. Men, när Ragna var som värst trängd 1913, hotade hon genom sitt ombud att komma till Stockholm och förklara vad saken gällde.

Kunde det varit diskussioner om mamma Lottys förhållande till Frans familj? Lotty var knappast beredd eller kapabel att ge Ragna hela bilden av det komplicerade förhållandet. Frans påståenden om att han borde ha haft del i arvet efter sin helsyster Helena, Ragnars första hustru, och att han arbetade och skapade värden i Mo och Domsjö, medan syskonen var passiva. Senare visade det sig att Frans använde sin dotter Fanny till att sprida sina krav bland kusinerna.

Det kan också ha hänt något under hösten, då Lotty var borta i tre månader och Ragna känt att hon kunde ta sig större friheter. Kanske började hon i sin mammas anda ge bort saker till behövande eller umgås med folk, som mamma Lotty inte kunde acceptera. Alice Grimm kan ha blundat, medan det pågick, men sedan talat om vad som hade hänt.

I brevets post scriptum verkar det som om Ragna räknade med att träffa Fräulein Grimm för att slutgiltigt säga adjö. Väntade sig Ragna att hennes mamma och Fräulein Grimm snart skulle komma och hämta henne? Dessutom förmedlar Ragna hälsningar från Anna, Frau Danne och Fräulein von Christedt till Fräulein Grimm. Detta PS var något av ett nödrop och det är svårt att förstå att det inte uppmärksammades. Kanske gömde Alice brevet, som därför fortfarande finns kvar.

Mauritz Salin, som tidigare varit förmyndare för Ragna reagerade i alla fall. Sonen Karl, nyligen myndig, var den 22 april klar med sin kansliexamen i Uppsala. Han fick fara den 25 till Berlin. Den 11 maj antecknade Bertha, att hon skrivit till Karl, som for vidare till Nurnberg den 15, där Ragna enligt hemskickat vykort befann sig.

Den 5 juni återkom Karl utan att ha lyckats övertala Ragna att följa med hem. Lotty Bruzelius, som var på Görväln, for direkt in till Karl för samtal. Han reste efter ett par dagar norrut för att börja praktisera i familjebolaget .

Lotty hade egentligen farit hem i april för att stödja Seth i hans ansträngningar att höja det egna kapitalet i Mo och Domsjö AB. Bolagstämman var utsatt till den 27 april. Den 6 april uppvaktade Mauritz sin svägerska Fanny Hernmarck och nästa dag var Fanny på förmiddagen hos Seth och åt middag hos Lotty. Normalt hyste Fanny inte någon hög tanke om sin svåger och umgicks inte med familjen Salin. Men syskonen övertygade henne gemensamt om att alla aktieägare hade fördel av lägre skatter och därmed högre utdelning i framtiden.

Kopparfors-Hofors affären.

Men det fanns också en annan bakgrund. Fannys ende son Arvid hade efter dubbla akademiska examen gift sig med Rosa Nisser. Året därpå 1902 blev han VD, 26 år gammal, för det av hans svärfamilj ägda sågverket Kopparberg-Hofors. Familjen innehade också Stjärnsund och Klosters bruk, allt i södra Dalarna. Efter fyra år ville familjen Nisser avyttra sina aktier i sågverket med skogar. Arvid vände sig till Stockholms Enskilda Bank (SEB) och Wallenbergarna, som ställde upp med lån direkt till Arvid, så att han och Rosa kunde förvärva hälften av aktierna. Dessutom finansierade SEB resten av utköpet, så att aktierna kunde placeras på andra händer. I

uppgörelsen förband sig Markus Wallenberg att Arvid, 30 år, skulle få vara VD så länge han ville och var duglig därtill. Första året 1907 gick dåligt men gav utdelning, 1908 gick det ännu sämre och utdelningen inställdes. Hela företagsverige påverkades negativt av generalstrejken i aug/sep 1909 och Markus Wallenberg fick kalla fötter och kallade hem Emil Lundkvist, som tidigare gjort ett rationaliseringsarbete på ASEA. Arvid fick förbli koncernchef utan exekutivt ansvar. Under detta dubbla kommando gick 1909 års resultat runt. 1910 visade vinst och 1911 indikerade en stor vinst. Arvid kunde inte tåla detta utan försökte sälja hela bolaget både i England och i Tyskland. Han hade då också misslyckats med sitt andra uppdrag för Wallenbergarna. Arvid skulle sälja perifera delar av Kopparberg-Hofors skogsmarker samt även marker för Wifstavarv för att bidra till finansieringen av utköpet från familjen Nisser. Wallenbergarna var i första hand bankmän och ville ha avlyft av sina engagement.

I detta läge kallades Frans Kempe 1911 in som medlare. SEB fruktade att Svenska Handelsbanken stödd av ett utländskt konsortium skulle köpa upp hela Kopparfors-Hofors. SEB lyckades med hjälp av Providentia, Söderberg och några kontakter i Skåne köpa ut Arvid för 2 mkr plus

120 000 kr i upplupen ränta. Kontraktet skrevs på den 1 juni 1912. Åsidosättandet av Arvid Hernmarck som VD 1910 och hans försök att utomlands hitta köpare till hela sågbolaget, var knappast någon hemlighet i finansvärlden eller i familjen. Frans och Seth, som såg skogs-konjunkturen på nära håll, var oroad för att Arvid skulle övertala sin mamma Fanny att sätta in de ärvda Mo och Domsjö aktierna för att hjälpa honom. Arvid skrev också till morbrodern Frans och önskade att han skulle gå in med pengar för ett utköp av Kopparberg-Hofors sågverk i början av 1912. Frans tackade nej.

Mera bråk i Mo och Domsjö.

Frans behövde sina pengar i Mo och Domsjö AB. Redan hösten 1911 var han irriterad. Frans skrev då brev till Seth och anmärkte, att Grapengieser hade värvat kolare från Umetrakten. Seth svarade, att kolarna kom från Skellefteå, men passade på att ge igen med att virkesuppköpare från Domsjö hade bjudit på en virkespost uppe vid Rickleån i Robertsfors.

Under 1911 hade Frans inte mycken tid att fundera på var Ragna befann sig. Han hade motgångar i Norrlandsfrågan, som han drev, trots att Seth och Mauritz tidigt sagt honom att det var meningslöst. *"Man borde sköta affärerna efter de förutsättningar, som var politiskt givna."* Frans skrev ett år senare, efter sitt nederlag, där inte en gång hans reservation blev medtagen i den form han tänkt sig, en egen skrift om Debit och Kredit i Skogsindustrin.

Frans blev av utrikesminister Albert Ehrensvärd den 2 mars 1912 erbjuden att ingå i ett handelsråd på sju medlemmar och där representera trämasseindustrin. Ministern förväntade sig ett telegrafiskt ja, eftersom Frans var i Menton, men fick ett omedelbart nej med uppföljande brev från den 6 mars, två dagar innan beslutet skulle tas i konseljen. *"Fyra till sex sammanträden per år är för betungande. Uppdraget passar bättre för en yngre kraft."* Kanske kände sig Frans uppriktigt trött och modlös. Hans son Nils var döende, dottern Fanny väntade sitt första barn och Carl ägnade sig bara åt tennis. Systemsonen Arvid hade trassligt med Wallenbergarna och Sigfrid Rålamb köpte Ekolsunds slott med 3 000 ha denna vår tillsammans med sina svågrar Tamm.

Åter i Tyskland.

På sommaren 1911 åkte Lotty Bruzelius ut till sin dotter utan Alice Grimm. Ragna skrev sedan till sin mamma från Dresden den 3 sept och hoppades att återresan hade gått bra. De träffades i Berlin, där Ragna gärna hade stannat, men hon hade redan ett hyrt rum i Dresden, så hon återvände. Hon förde en ambulerande tillvaro. Senare beklagade Lotty att dottern på hösten rest iväg med bara sommarkläder och lämnat kappsäcken med vinterkläder, som modern hade försett henne med, kvar på sitt gamla rum.

I december reste Lotty ånyo till Berlin. Mauritz och Bertha ämnade för första gången fira julen hos sin äldsta dotter i Karlsborg. Margit var i pension i Paris och Karl studerade i England.

På juldagen fick Mauritz ett förtvivlat telegram från Lotty i Berlin. Nästa dag lämnade Mauritz Bertha och dottern Lotty med barnbarnen och for till Berlin. Mauritz' tålmod räckte inte denna gång, utan efter att ha sett Ragnas dåliga kondition, gav han henne ett ultimatum *"antingen åker du hem frivilligt eller också tar vi hem dig med våld."* Lotty och Mauritz låste in Ragna på hennes rum, medan de gick för att förbereda hemresan. Men Ragna övertalade sin hyresvärdinna att mot framtida stor belöning släppa ut henne.

Hon försvann i januarinatten utan ytterkläder. Ingen visste vart hon tog vägen. Äntligen hade Ragna lyckats. Hon kunde säkert föreställa sig sin mammas förtvivlan och morbroderns chock över misslyckandet. Detta var inte Mauritz van vid, han som brukade ha så god hand med kvinnliga patienter och var så uppskattad av många. Efter ett par dagars sökande måste de återvända till Stockholm utan att veta var Ragna befann sig. Hon hade uppsökt ett sanatorium, där dr Haenel tog emot henne. Där vårdades hon till den sista februari och måste till sist ha gett sig tillkänna, för att kunna betala räkningen.

Bertha skrev ingenting om detta drama till Margit i Paris. Hon planerade att resa till henne på våren precis som hon gjort, när äldsta dottern var där våren 1904. Hon reste med Mauritz den 16 mars via Berlin, men stannade bara mellan två tåg och träffade Else von Zieten utan att ta någon kontakt med Ragna.

Salins hann efter ett par dagar i Paris fara över och hälsa på Karl i London, innan Mauritz reste vidare till Cap Martin och Bertha inrättade sig för en månad i Paris. Anna Salin hade varit där lika länge som Margit. Nu var hon stöd och sällskap åt Bertha, som ville så mycket, men vars krafter inte alltid räckte till.

Bertha hemkom den 25 april, två veckor före Frans och Eva, som hade sökt upp Ragna i Tyskland på hemvägen. Frans hade träffat Ragna, som sagt att hon övervägde att flytta sin förmögenhet till Tyskland. Antagligen trängde Frans henne så hårt om ansvar och skyldigheter mot familjen och bolaget, ja t o m mot fäderneslandet, så att hon provocerades att säga detta. Ragna ägde över 800 000 kr i reverser utställda av Mo och Domsjö med borgen av Frans och Seth. I orätta händer kunde dessa reverser äventyra hela Mo och Domsjö AB. Nu blev det omgående sammanträde hos Lotty, som Frans följde upp med brev två dagar senare. Nu var det allvar.

Samtidigt ägde de olympiska tävlingarna i tennis rum i Stockholm. Bertha skrev till Margit i Paris: *"Tennisen har nu gått av stapeln. Settervall & Carl K. redde sig förvånansvärt bra. De slog två engelsmän och kommo på det viset till finalen. Igår blevo de slagna av två fransmän, men det var ju självklart. Emellertid höllo de emot så, att i ett set spelades 26 game, innan fransmännen vunno detta set. Då stod det 14-12. Svenskarna får andra pris i double och det är ståtligt. Der få engelsmännen blott tredje pris. M.(orbror) Frans var mycket stursk"*

Frans brytning med Bertha.

Den 7 juni kom Frans på förmiddagen till Bertha, medan Mauritz var i Ulricehamn. Det blev "gruff" och Frans alluderade senare till detta som en brytning med Bertha.

Men innan han gick upp till Bertha hade han skickat några rader till Mauritz den 6 juni med 500 kr i styrelsearvode. Där står *"hjärtligaste tack för allt du varit för oss sista året så väl som alla andra. Du kan ej tro huru lugn jag känner mig då jag vet att du står bakom kulisserna eller rättare är regissieuren som styr det hela."* Bertha har med blyerts skrivit på brevet: *"Sparat för ironiens skull."* Vad brytningen mellan syskonen handlade om framkommer i ett senare brev från Frans.

Försök till omyndighetsförklaring av Ragna.

I juli ägde merparten av de olympiska spelen rum. Lotty och Bertha tittade på ett par gånger eskorterade av Mauritz, innan han for med Lotty till Berlin den 16 juli. I Dresden vidtalade Lotty Bruzelius doktor de Souza att vaka över Ragna samt att då och då besöka henne.

Från honom erhöll Lotty under augusti meddelande att Ragna otvivelaktigt var sinnessjuk, att hennes värdinna funnit hennes beteende så egendomligt, att hon inte vågade behålla henne längre kvar hos sig samt att det var nödvändigt att någon tog vård om Ragna. För att stärka sin sak hade dr de Souza även inhämtat ett utlåtande från dr Bode, som Ragna hade konsulterat för öronlidande, vars orsak läkaren inte hade kunnat konstatera. Lotty och Mauritz befann sig lägligt i Pontresina i schweiziska alperna. De reste till Ragna för att övertyga henne om att hon behövde vård och att Lotty höll på att förvärva en naturskön gård på landet, Vadstorp i Sörmland, där hon skulle kunna vistas under första tiden sedan hon kommit hem. Ingenting av detta förmådde Ragna att ändra ståndpunkt. Hon valde hellre att bli intagen på mentalsjukhus i Dresden. Detta sedan mamma Lotty vänt sig till sanitätspolisen i staden och fått deras utlåtande att fröken Bruzelius inte i nuvarande tillstånd kunde vistas där utan tillsyn.

Formellt skedde intagningen på Heil und Pflegeanstalt med hjälp av dr de Souzas och dr Bodes intyg från den 30 aug. Ragna hävdade senare genom sitt juridiska ombud att dessa intyg var oriktiga, eftersom ingen av läkarna hade haft tillfälle att undersöka henne de senaste fem månaderna. Själv tog Ragna genom sitt ombud fram ett intyg från läkaren, dr Haenel, på sanatoriet, där hon hade vistats i åtta veckor. Detta intyg fastslår att Ragna var frisk den 28 feb 1912. Ragna hävdade att det var hennes mamma, som skulle ha beställt underlag för att tvinga hem henne. Hon togs in den 31 aug på sjukhuset, som leddes av Geheimrådet dr Ganser. Därefter reste Lotty och Mauritz ännu en gång detta år utan ha fått med sig Ragna hem. Köpet av Vadstorp genomfördes i alla fall första veckan i september i Mauritz Salins namn, men senare tog Lotty ut lagfart i sitt eget namn. Detta var samma gård, som Michael von Haartman köpte 1905 och som hans dotter Issa sålde 1907.

Dr Ganser kunde inte hålla Ragna under observation i mer än två månader. Han utfärdade ett intyg den 5 nov, som underlag för en ansökan om omyndighetsförklaring av Ragna. Den 14 nov inledde Lotty Bruzelius processen med att begära en tysk tillsvidareförmyndare. Dr Hally tillsattes och detta delgavs Ragna på den dag, då hon blev 23 år.

Lotty Bruzelius gjorde här ett stort misstag. Dagen därpå skrev dr Hally och begärde att få hela Ragnas förmögenhet transfererad till Tyskland, där den skulle ställas under hans förvaltning. Detta hade Lotty och hennes rådgivare inte väntat sig utan istället åstadkommit vad de minst önskade.

Brevet var ställt till Herr Protokollsekreterare Smith, Ragnas kusin. Han måste resa ner till Dresden för att göra en överenskommelse med dr Hally om förmögenheten med hänsyn till den planerade omyndighetsprocessen i Sverige. Gustaf Smith lyckades inte med sitt uppdrag, vilket han skrev på ett vykort till sin son Gösta den 8 dec. *"Men jag njöt två kvällar på operan."*

Hans dotter Jane 18 år, Ragnas lekkamrat på Högudden hade den 1 dec förlovat sig med Sven Klemming, nybliven ingenjör. Med dessa och andra familjenyheter sökte han upp Ragna, som då om inte förr fick reda på att hennes mamma planerade att omyndigförklara henne i Sverige och därmed söka få hem henne. Ragna hade genom delgivningen om dr Hally fått kontakt med svenska konsulatet och Åke Viktor Belfrage. Med hans hjälp utsågs vice häradshövding Victor Moll från Stockholm till Ragnas juridiska ombud i Sverige. När detta skedde hade mamma Lotty redan dragit tillbaka sin ansökan om omyndighetsförklaring i bägge länderna.

Sedan Gustaf Smith kommit hem med oförrättat ärende hade Lotty arbetat med inlagor till den rättsliga prövningen. Hon hade på Mauritz' inrådan engagerat professor

Bror Gadelius, nära vän och ingift släkting till Seth. Han var landets främsta specialist på själens sjukdomar. Han granskade de tre tyska intygen från hösten och for ner med en kollega till Ragna, som inte lät sig undersökas. Slutsatsen i deras skrivelse från den 22 dec 1912 innehåller flera brasklappar och lyder:

”På grund af de sålunda inhämtade upplysningarne och under förutsättning, att de äro med värligheten öfverensstämmande, en omständighet, som vi ej hafva någon rimlig anledning att betvivla, alldenstund Geheimrådet dr S Ganser är en allmänt ansedd och inom vetenskapliga kretsar känd och erkänd auktoritet inom det psykiatriska området, få vi till sist det utlåtandet afgiva, att fröken Ragna Bruzelius lider av sinnessjukdom och att fröken Bruzelius på grund häraf är oförmögen att själv förvalta sitt gods och omhänderhafva sina ekonomiska angelägenheter, vilket allt härmed af oss på heder och samvete intygas

Bror Gadelius Henry Marcus
Överläkare, Professor Docent i psykiatri”

Lotty själv arbetade fram två inlagor, som dagtecknades den 23 och 24 dec. Den senare var skriven för hand. En viss lättnad var det för Lotty att Frans och Eva hade rest till Egypten. Frans hade bråkat på syskonen hela hösten med krav på Lotty om del av arvet och om Lottys sätt att sköta Ragnas förmögenhet. Till och med Mauritz och Bertha stod nu i skottlinjen och måste välja sida.

Bråket mellan syskonen fortsätter från Ceylon och i Sverige.

På resan installerade Frans sin fru Eva på Hotel Savoy i Assuan och fortsatte själv till Ceylon, där de tidigare varit på sin bröllopsresa. I sin ensamhet skrev Frans en ny reservation i Norrlandsfrågan, som han var mycket stolt över och senare med egna medel lät trycka. Han ältade även alla sina inbillade oförrätter, som utmynnade i ett brev till Bertha den 2 jan 1913 från Colombo. Brevet sammanfattar väl hans förebråelser mot halvsyskonen.

”Då Din moder låg på sitt yttersta kallade hon mig från Härnösand till Stockholm och jag vågade hoppas att hon skulle säga mig ett försonande ord därför att hon mot min vilja sändt mig till Upsala och i synnerhet att hon hindrat mig att lemna det - hvilket nästan bragte mig på fall - sedan jag insett att jag ej passade till läkare, men i stället affordrade hon mig ett löfte att göra Seth till karl. Löftet afgafs.

Af de bröllopsgåfvor, som min far gaf min mor eger jag, hennes enda lefvande barn, ej det minsta; men betecknande för den hänsyn som tagits till mig.

Vid vår fars bortgång 1872 tillfrågades jag af svågrar och bröder, om jag ville sköta Mo och Domsjö; först 1884 och efter eget ingripande kom jag till magten.

Rätteligen skulle en del af de Domsjöaktier Lotty nu eger - hälften af de Helena egde - tillfallit mig; Ragnars förord var näpperligen lagligt tillkommet, som det var, långt efter äktenskapets ingående. Jag opponerade mig ej, men Lotty fann det för gott att drifva mig ut ur den våning jag hyrt. Mitt offer var ej stort, men det hade aldrig fallit mig in att handla så mot någon av Eder.

Seth har försyndat sig mot mig otaliga gånger, men Mauritz har - jag förmodar på Din tillskyndan - förmått mig äfven nu ge vika.

*Af min brytning med Dig (juni) har jag tvingats att söka klargöra mitt konto med syskonen. Har Du några poster på motsatta sidan, så tag fram dem.
Din broder Frans.”*

Detta brev fick Bertha samtidigt som hon skulle stödja Lotty efter den inställda rättsprocessen samt dela oron över att Ragna nu åter var utan tillsyn. Frans bar genom sin bristande medkänsla och sitt eget maktbegär att säkerställa en position för den oprövade sonen Carl, en del av skulden för att Ragna gick under. Frans pressade alla sina syskon med olika medel för att de skulle sälja delar av sina aktier i Mo och Domsjö till honom. Han drog sig inte för att söka upp Ragna i Tyskland under dessa

känsliga omständigheter och sedan komma hem och förebrå Lotty för misskötsel. Mycket av de sena och ogenomtänkta handlingar, som Lotty företog sig hösten 1912, hade sin grund i den press, som Frans utsatte henne för. Nu gick Lotty ur askan i elden genom att förhastat begära en tysk förmyndare för dottern, vilket innebar just det minst önskade: Att förmögenheten inkl Mo och Domsjö reverserna skulle försvinna till Tyskland.

Julen 1912 blev familjen kvar i stan på Klara Södra Kyrkogatan, för Mauritz behövde hjälpa Lotty. Men efter julottan reste de ut till Görväln utan Lotty. Alla tänkbara inlagor var inlämnade och dessutom skickade till dr Hally. Han korresponderade under tiden med Victor Moll om fördelning dem emellan av fullmakten för Ragna.

Men i mellandagarna insåg Lotty antagligen med hjälp av auditör Ludvig Hasselgren, som kopplats in efter Gustaf Smiths resa i december, att den svenska omyndighetsprocessen skulle ta lång tid och att dr Hallys begäran om transferering av Ragnas förmögenhet inte längre kunde negligeras. Dessa pengar, som Ragna inte velat röra för egen del, kom nu henne till hjälp. Mamma Lotty valde att den 2 jan 1913 avbryta processen i Stockholm.

Särskilt var det den ökände Victor Molls krumbukter, som hotade att dra ut på processen i Stockholm. Skriftväxlingen med honom som ombud fortsatte in i mars på grund av att Ragna ville att hennes mamma fullständigt skulle ta tillbaka uttalandet om att hon var sinnessjuk. Det gjorde mamma Lotty till sist i mitten på mars genom att lägga ner all talan. Hon lämnade en fullmakt in blanco för innehavaren att företräda henne i rätten. Moll hade som befarat tänjt på alla juridiska och känslomässiga frågor i oändlighet. Lotty var trött och besegrad.

Under tiden funderade Bertha på hur hon skulle besvara Frans brev. Hon valde att skriva till Eva, som hon alltid hade haft ett bra förhållande till, väl vetande vilka svårigheter Eva mötte som maka till Frans.

"Kära Eva! Stockholm 20 jan 1913

Här följer en afskrift af ett brev från Frans, som jag idag erhållit. Jag svarar honom ej. Min uppfattning är, att då jag ej kan säga honom, att jag anser mig ha orätt, så tjänar det ingenting till hvad jag än må skrifva.

Vill du säga honom nedanstående är jag glad, vill du det ej, får det bero.

Hvad min mor angår behöfver jag ej försvara henne. Hennes minne försvarar sig själf. Jag vet att Frans förr talat gott om henne. Ang. Lotty och Seth får Frans vända sig direkt till dem med sina anmärkningar.

Det återstår således att Frans säger att han ej har några minnen efter sin mor.

Innan jag går vidare, vill jag påminna att vid mammas död var jag 15, Seth 17 och Lotty 19 år och att vi tre intet hade att göra med kvarlåtenskapen. Har Frans något att anmärka bör han således vända sitt klander mot Fanny och jag antar äfven Helena. Jag vet ingenting mera än att jag ej hade någon talan.

Jag har i min ego ett diamantkors, som varit Moster Fannys, och av Eder Fanny har jag både genom Lotty och Karl erhållit påstötningar, att det ej är rätt, att jag har det. Korset lämnades vid mammas död åt Helena. Hon lade det åsido och sade: Detta kors skall Bertha ha, ty hon har blivit orättvist behandlad vid denna delning. Vid Helenas död har jag således ej erhållit det efter mamma och ej heller ej godtyckligt efter Helena utan af Helena.

Jag är för upprörd att nu skrifva om några vardagliga saker el. om huru vi ha det, utan jag säger blott adjö.

Din tillgifna Bertha"

På ytterligare ett brevpapper. *"Vid närmare eftersinnande afskickar jag ej brevet utan det får invänta din hitkomst till Stockholm.
Din tillg. Bertha"*

Om inte förr så träffades de den 16 aug, då Bertha vistades på Drafle och med dottern Margit gjorde visit på Sanna.

Både Seth och Bertha tyckte, att Frans med åren hade tendens att minnas det som passade honom både när det gällde händelser och uppgörelser.

Frans hade börjat i Uppsala 1866 och var där på sin tionde terminen, när fadern oväntat dog. Det är inte orimligt att Charlotte framfört JC:s önskan, inte sin egen, att Frans efter så lång tid borde ta examen. Men Frans var ju myndig sedan flera år och kunde ha gjort som han ville. Dessutom blev inte arvskiftet klart förrän Frans gjort elva terminer och han klarade sin med kand examen året därpå. Vad som nästan bragte Frans på fall var hans utlåningsverksamhet i Uppsala till kamrater, som inte kunde betala. Att förebrå mamma Charlotte för egna dumheter måste ha sårat Bertha djupt, men Mauritz rådde henne att avfärda det på det sätt som hon gjorde. Han hade ju själv haft en älskad moster som styvmor att vara tacksam mot.

Samma kväll, som Bertha fick brevet, gick hon över till sin syster Lotty. De enades om att Frans fick framföra sina krav på arvet efter Helena direkt till Lotty. Men även här hade Frans fel i sak. Helena och Ragnar gjorde upp sitt inbördes testamente tre veckor efter sitt bröllop, antagligen när de kom hem efter bröllopsresan till släktingarna i Skåne och besök på Gyllerup, som Ragnar ägde en femtedel av. Helena hade, precis som Fanny året innan, fått 10 000 riksdaler till bosättning och hemgift. Ragnar ägde genom arv redan mycket mer och tjänade dessutom bra med pengar från flera uppdrag. Det var säkert med tanke på Helenas ställning i händelse av hans död, som Ragnar ville göra ett testamente för att hon skulle sitta i orubbat bo.

Bertha kunde på detta sätt koncentrera sitt svar till att förklara, hur diamantkorset kommit i hennes ägo. Moster Fanny bar det, när hon avporträtterades av Maria Röhl i Stockholm 1844. Det är en pendang till ett porträtt av JC och båda tavlorna ärvdes av Fanny. Bertha hade rätt. Frans skulle ha vänt sig till Fanny för att återfå porträttet av sin mor.

Egyptenresan.

Lotty och Bertha tillbringade mycket tid tillsammans under 1913. De åt middag hos varandra, spelade bridge och gick på teatern. Det var få i den övriga familjen, som visste om Ragnas obstruktion. Alice Grimm fick vara sällskap till Margit. De promenerade tillsammans och gick på bio på kvällarna. Alice kom också ut utan professorskan till Görväln, där det alltid behövdes en extra hand med Lotty Friis växande barnskara och småkemporna (Erik och Ragnar), som blivit halvstora. Det var tydligen inte tal om att Alice Grimm skulle sluta sin anställning, trots att Ragna inte längre behövde en guvernante.

Nu när det inte fanns mer att göra åt Ragnas situation upptäckte Bertha, hur mycket Gustaf Dyrssen kom över från Öråker för att hälsa på Margit. I juli, när Margit skulle hem och packa om mellan vävkursen och en fotvandring i Värmland med några kamrater, skrev mamma Bertha till henne att inte låta Gustaf Dyrssen komma över till Görväln, när föräldrarna var bortresta. *"det är ej trefligt och ju ganska onödigt."* Margit lydde men träffade honom troligen i Stockholm i stället. Förlovning låg i luften.

Alice Grimm var på Vadstorp med professorskan, som börjat traditionen att fira midsommar och födelsedag där i lugn avskildhet.

På hösten blev det bestämt att Mauritz skulle fara med Margit till Egypten och göra sällskap med sin svägerska Lotty och fräulein Grimm. Det skiljde 16 år mellan Alice och Margit, men de var redan goda vänner. Alice Grimm med sitt glada humör och sina små anspråk hade hela livet en förmåga att få unga människor att känna sig

uppskattade i hennes sällskap.

Den 2 dec for de fyra resenärerna iväg via Berlin, varifrån Lotty gjorde en resa till Dresden och Mauritz två, medan Margit gick på alla tänkbara museer åtföljd av Alice. Först den 17 dec for de till Trieste för att ta båten över till Kairo, där de firade jul på hotellet, som höll med julgran.

Lotty var dålig men repade sig till Mauritz födelsedag den 5 jan. Man skrev nu 1914. Den 10 jan reste sällskapet vidare söderut via Luxor och kom efter en vecka till Assuan. Alla fyra gjorde där utflykter till många sevärdheter med hjälp av åsnor. Margit och Mauritz red även hästar. Dessemellan seglade de med svenska vänner, gick på hästkapplöpningar, spelade tennis, croquet och kort under två månader. Både Lotty och Mauritz var tidvis krassliga men kom igen på utflykter och motion. I Kairo stannade de på återvägen i ytterligare två månader, innan de kom hem i slutet på maj.

Den långa Egyptenresa har gett upphov till en del spekulationer om den relation som Mauritz hade till sin svägerska. Det är klart att Mauritz Salin som läkare och som tidigare förmyndare för Ragna kom Lotty närmare än vad deras släktrrelation normalt skulle motivera. Mauritz hade genom sitt yrke lärt sig lyssna till kvinnor och se deras behov. Han blev därför en angenäm medresenär med professors pondus och därtill med sin egen naturliga älskvärdhet. Jag kan inte se några tecken till att Lottys och Mauritz förhållande någonsin blev annat än den närhet, som växte fram på grund av oron för Ragnas öde. Bägge fick med åldern allt fler krämpor som motiverade att de långa tider vistades i varmare klimat. Att resa gemensamt underlättade färdernas svårigheter och gjorde att livet på hotell kunde levas nästan som hemma med måltider tillsammans och med ett parti kort på kvällarna.

Min mamma Margit sa alltid att hon fick fara till Egypten för att hon ansågs för ung för att förlova sig med Gustaf Dyrssen. Hon fyllde 19 år medan de var i Kairo. Men ett lika tungt vägande skäl var att hennes far, 63 år, behövde en vinter i varmt klimat. Han var en intresserad turist och ville se Egypten, medan han orkade. Svågern Frans hade varit där två gånger. Mauritz ville dessutom ägna tid åt Margit, precis som han tidigare varit en vinter i Italien med sin äldsta dotter.

Lotty Bruzelius å sin sida behövde skingra sina tankar och vad passade då bättre än Egypten, som maken Ragnar så varmt rekommenderat. Alice Grimm följde med både som hjälp till Lotty och som sällskap till Margit, som var lika ivrig som sin far att få se och uppleva nya länder.

Bertha var oerhört generös som tog på sig att stanna hemma och ta hand om gård och familj. Men hon ville nog hålla ett öga på sonen Karl, som börjat arbeta för Frans på sommaren 1912 och nu skickades till olika platser i Norrland. Seth med sina pojkar var också regelbundna gäster på Görväln. Erik konfirmerades i Klara kyrka under våren. Kusinerna Lotty och Carl, gifta på var sitt håll, började ha middagar och barnkalas hos varandra.

Karl Salin kallades in till officerstjänst i juli. Det var en het och torr sommar med bränder i närliggande ekonomibyggnader både på Ekolsund och Lennartsnäs mitt emot Görväln. På det förra stället ledde Sigfrid Rålamb släckningsarbetet i två dygn. Karl däremot deltog i arbetet vid den stora branden på Tyresö.

Vid krigsutbrottet den 5 aug blev han stationerad i Vaxholm. Även faster Maja Salin vid telegrafan mobiliserades. Lotty Bruzelius tycks denna tid ha vistats på Vadstorp utan att kunna göra annat för Ragna än att hysa oro. I slutet av september kom Lotty tillbaka till Stockholm, då livet normaliserades. Sedan man i Sverige insett, att landet inte omedelbart skulle dras med i kriget, fick de mobiliserade i stor utsträckning återvända till sina ordinarie arbeten och Karl lämnade Vaxholm. Lotty återgick till att som tidigare umgås med Bertha och hennes ungdomar och gå på teatern med efterföljande supéer. Jul- och nyårshelgerna tillbringade Lotty numera på Vadstorp med nya traditioner, som inte påminde om Ragna. Gården hade inte rinnande vatten på vintern, så hushållsarbetet blev mycket tungt, när vatten måste bäras från brunnen.

Allt sköttes med hjälp av arrendator Anderssons fru och många döttrar.

Även sin 60 årsdag firade Lotty på Vadstorp. Därefter for hon med familjen Salin till Umeå, där Seth och Karl mötte, för att visa det av

Mo och Domsjö inköpta sågverket i Sandvik och sedan fara upp till Robertsfors. På nerresan till Örnsköldsvik var det bara Margit, som vågade åka med brodern Karl i hans nya bil. De andra tog tåget. Hela sällskapet återsamlades och intog middag hos disponent Lundqvist på Domsjökullens herrgård. Man skålade för Sandviksköpet och för Karl som blivit ledamot av dess styrelse.

Ragna fast för andra gången.

Från Örnsköldsvik fortsatte släktresan till Drafle, där Lotty fick telegram från dr Ganser i Dresden. Mauritz och Lotty reste omedelbart till Tyskland och stannade där i nära två veckor. Ragna hade tagits av sanitätspolisen och den 28 juli förts till det mentalsjukhus, där hon tidigare vårdats. Efter moderns besök hos henne, skickade Ragna redan i augusti en förfrågan till Victor Moll, huruvida en ansökan om omyndighetsförklaring av henne var inlämnad i Sverige. Moll tog då reda på att så inte var fallet, men nöjde sig inte med detta, utan började baserat på sin tre år gamla fullmakt agera som Ragnas ombud. Den 17 aug skrev Ragna till dr Hally, som ställde en yngre kollega till förfogande som ombud i Tyskland.

Därför avvaktade Lotty, så att dr Ganser fick flera månader på sig att observera Ragna. I december gav han liksom professor Gadelius och docent Markus raka besked att de alla tre ansåg, att Ragna var sinnessjuk. De svenska läkarna besökte och observerade Ragna i tre dagar och förklarade samtidigt för henne, varför de var där. I det nya intyget från dec 1915 finns inga brasklappar och professor Gadelius beskrev tydlig det eländiga, smutsiga, för att inte säga träckiga tillstånd, som Ragna befann sig i, när hon hämtades av polisen till sjukhuset. Lotty inlämnade dessa intyg med en ny anhållan att få dottern omyndigförklarad i Sverige. Hon skrev uppriktigt att sedan Ragnas frisläppts den 1 mars 1913, hade hon inte försökt påverka dottern i någon riktning. Denna andra gång var Ragna så sjuk, att dr Ganser inte hade några svårigheter att hålla henne kvar. I Stockholm skulle hennes ärende tas upp den 18 jan 1916 för att avgöras den 25 jan. Vid detta senare tillfälle dök Victor Moll upp utan ny fullmakt från Ragna. Han begärde ändå å hennes vägnar att hon skulle delges alla inlagor. Beslutet i ärendet senarelades till den 1 feb. Både auditör Hasselgren och professor Gadelius kom med skarpa inlagor, som påpekade att delgivning till den sjuka bara skulle uppröra och skada henne. Den sinnessjukdom, som hon led av, gjorde henne, trots hennes formella logik och redighet, oförmögen att handha pengar eller ansvara för sin egen hälsa.

Det enda nya var att läkarna tryckte på att Ragnas sjukdom var ärftlig och att sinnessjukdom fanns i familjen, vilket professorskan Bruzelius bekräftade.

Den 1 feb 1916 omyndighetsförklarades Ragna Henny Bruzelius.

Auditör Ludvig Hasselgren och riksantikvarie Bernhard Salin förordnades som förmyndare. Så hade även den andre av Mauritz bröder kommit Lotty till hjälp. Rättens utslag var inte någon seger utan smärtan och sorgen övergick bara i en mer dold fas för mamma Lotty. Hasselgrens korta och insiktsfulla inlägg för att avfärda Victor Molls alla förhållningar hade framgång och förkortade processen, som 1913 hade hållit på att knäcka Lotty och Mauritz. En vecka efter rättens utslag reste de åter två till Tyskland och stannade en månad för att hinna ordna alla formella papper. Det var mitt under brinnande krig, men man kunde färdas relativt säkert i mellersta Tyskland, så länge landet hade krigslycka och kriget fördes på öst- och västfronterna.

Av räkenskaperna framgår att de båda förmyndarna också måste resa till Dresden och signera dokument 1916. Sedan betalades sjukhuskostnaderna löpande i en alltmer inflaterad D-mark.

Ragna flyttades omedelbart till det kända sinnessjukhuset i Pirna söder om Dresden,

som var inrymt i Schloss Sonnenstein med utsikt över Elbe och omgivet av lummiga skogar. Den 25 oktober 1916 remitterades

25 000 D-mark, motsvarande 15 500 kr, till direktionen för Landesanstalt Sonnenstein. Förmyndarräkenskaperna visar de följande åren att Ragnas förmögenhet ökade från 1,8 mkr till 2,4 mkr genom konservativa placeringar och oförändrade utgifter i svenska kronor till sjukhuset.

1920 gjordes en forskningsdonation på 20 000 kr, för att Ragna, som utlänning skulle få vara kvar på sjukhuset i Tyskland, när alla platser efter krigsslutet behövdes. Ragna blev något bättre och kunde med sköterska lämna sjukhuset och fara på kurort ett par veckor under sommaren 1921. En försiktig optimism infann sig. Lotty och Mauritz fick 1922 stå i föreståndarens fönster och se henne promenera i parken. Men Ragna själv visste inte ens om att de var där. Tyvärr fick Ragna året därpå ett återfall. Hon ville byta sjukhus. Professor Gadelius samtalade med henne och gav henne förslag på alternativa anstalter i Tyskland och i Danmark. Hon uttalade starkt att hon ville dö i Tyskland och förmådde inte komma till något beslut. I stället slutade hon äta, tvångsmatades och dog av tuberculos den 6 okt 1924, en dryg månad innan hon skulle ha fyllt 35 år. Lotty for med auditör Hasselgren ner för att jordfästa och kremera Ragna. Seth hade erbjudit sig att följa med Lotty, men hon avböjde. Mauritz var inte tillräckligt kry för att ge sig ut och resa. Inom släkten var det bara Karl Salin, som hade kunnat följa med Lotty, men han var upptagen med årets virkesauktioner i Norrland, som ägde rum på hösten. Seth ordnade i alla fall en krans med tre stora vita krysantemer till Ragnas jordfästning från sig själv och pojkarna, hennes kusiner.

Sedan återkom Lotty med Ragnas aska i en kruka, som gravsattes i Kempe-Bruzeliussgraven utan att någon släkt var närvarande. Ragna fick en egen liten sten vid sidan av huvudstenen med bara tilltalsnamn och födelse- och dödsdatum.

Den 8 dec påbörjades Ragnas bouppteckningen och den 23 dec var den klar. Ragna hade aldrig skrivit något testamente och därför var modern den enda arvingen. Genom en arvsdelning avstod Lotty 750 000 kr motsvarande 30 % av boets behållning till sju släktingar. Sex av dessa var kusinbarn eller kusinbarnbarn till Ragna på Bruzeliussidan och den sista var Lottys eget gudbarn sjuksköterskan Lotty Franzén. Mer än hälften, 400 000 kr, av beloppet, som Lotty Bruzelius avstod ifrån, gick till Gustaf Smiths tre vuxna barn. De var flera år yngre än Ragna, men de hade lekt tillsammans på Högudden och pojkarna hade rest med henne i Tyskland under Alice Grimms beskydd.

Huvuddelen av de utskiftade medlen bestod av delar från två reverser utställda av Mo och Domsjö AB. Det var dessa reverser, som Frans Kempe fruktade skulle hamna i tyska händer vid Ragnas första omyndighetsprocess. Nu lät Lotty dela upp reverserna och sprida dem i poster på 100 000 kr över hela landet. Resten av förmögenheten behöll hon.

Den svåra konsten att föra arvet vidare.

Den 12 mars 1916, strax efter sin 69 årsdag, infann sig Frans Kempe hos sin syster Bertha och bråkade om att hennes son Karl Salin inte lydde givna order i sitt arbete på skogen i norr. Det var oklart, om det gällde att han inte hörsammade order eller kontraorder, vilket kom fram i en senare diskussion om dikning eller inte dikning.

Bertha vände sig med sina problem till sin syster Lotty. Dagen därpå kom brodern Seth på middag hos Salins med förvaltare Grapengiesser från Robertsfors. Karl Salin var också i Stockholm dessa dagar. Syskonen Kempe blev allvarligt oroade över den åldrande brodern Frans kapacitet att leda Mo och Domsjö. Seth hade redan i månadskiftet februari/mars mottagit två brev från honom och skrivit ett svarsbrev.

Frans krävde att få dela en post på 9 aktier i Mo och Domsjö, som Seth hade förvärvat av brorsdottern Alice Schwartz, född Kempe. *"Egentligen"*, skrev Frans, *"bryr jag mig inte om att förvärva fler aktier, men för Carls och bolagets skull är det viktigt. Carls utnämning måste påskyndas."* Seth svarade, att han inte var skyldig Frans något och aktierna tänkte han behålla. Om brorsonen Carl Kempe hade Seth tidigare i telefon

uttryckt sig väl. En sammanfattning av detta samtal med Frans hade Seth skrivit ner, men efter broderns brev fick sammanfattningen hamna i papperskorgen. Frans måste ha sista ordet och skrev därefter ett brev med en rad halvmålt påståenden, men slutar *"Saken har varit före. Du må köpa."* som om brevväxlingen hade varit ett protokoll från ett styrelsesammanträde.

Även syster Fanny Hernmarck fick besök av halvbrodern Frans, som framförde att han skulle behöva stöd av Fannys Mo och Domsjö aktier på vårens bolagstämma. Han uttryckte, att det började klarna för honom, att hans son Carls ställning måste säkerställas. Fanny ägde ju tillsammans med sina barn 36 aktier. Fanny förklarade, att hon inte hade den ringaste anledning att vara tillmötesgående mot Frans son. Denne var enligt hennes uppfattning både dryg och övermodig. Frans hotade med att bolaget skulle gå över styr, om det inte blev som han ville och alla syskonen skulle bli fattiga. Men Fanny svarade stolt, att nog skulle hon klara att bli fattig.

I Fannys anteckningar finns ingen antydning om att hon önskade att hennes son Arvid skulle komma i fråga för VD posten. Arvid höll då på att köpa godset Hässelbyholm och bistod samtidigt sin vän Verner von Heidenstam i hans äktenskapliga tvister, som upplevdes som en stor skandal.

Vid den formella bolagsstämman på sommaren framförde Seth vänligt att det var dags för Frans att avgå. Seth hade innan dess i juni råkat ut för en svår magförgiftning med tillstötande lunginflammation.

Samtidigt drabbades Karl Salin av akut blindtarmsinflammation och opererades i Örnsköldsvik den 27 juni. Mamma Bertha for naturligtvis upp åtföljd av pappa Mauritz. Han förhörde sig om de medicinska förhållandena, blev nöjd och stannade bara ett par dygn.

Efter tio dagar kunde mor och son resa ner till Stockholm. Frans hade inte en gång frågat efter Karl, när han besökte Örnsköldsvik. Bertha skyndade nu till brodern Seth, som kunde gå ett par steg emot henne. Först den 19 juli var Seth stark nog att fara ut till Görväln och inte förrän den 2 aug kunde han och sonen Ragnar resa till Drafle. Innan han vände norrut drabbades svågern Mauritz av en elakartad urinvägsinfektion, som varade hela augusti. Det var en lång sommar med sjuklingar och konvalescenser för Bertha. Flera gånger åkte hon in till Stockholm och åt lunch med systemen Lotty för att med oro diskutera både familjen och bolaget.

Oro i Örnsköldsvik

Under Seths, Mauritz' och Karl Salins sjukfrånvaro hade Frans på sommaren desavouerat disponent Lundqvist inför hans underlydande och låtit honom säga upp sig utan vidare hörande med övriga styrelseledamöter. Lundqvist hade arbetat många år i bolaget och syskonen såg senare till att Frans gav honom en ordentlig pension. Karl Salin kom ner i september och berättade detta. Bertha skrev ett brev till Seth, vars koncept innehöll flera alternativa skrivningar. Hon ville inte störa Seth under hans jakt i september, som han så väl behövde. För Mauritz ville hon inte visa brevet, eftersom han bara invände att Frans som chef skötte personaltillsättningar och avskedanden.

Bertha vädjade till sin bror Seth att förstå, hur svårt det var för Karl att inte få försvara sig, när morbror Frans kom med felaktigt klander, som han fångat upp skvallervägen. *"Frans agerar som en despot, se bara på fallet Lundqvist."* Situationen var klassisk och Seth kände nog igen den av egen erfarenhet. Frans reagerade ofta hastigt på missuppfattade grunder och hade sedan svårt att med respekten i behåll erkänna detta särskilt för yngre släktingar. Seth kom till Görväln den 23 sept och tog del av Berthas brev. Tio år senare i samtal med sina söner konstaterade Seth, att Karl Salin kunde räkna dubbla förberedelseår i bolaget, eftersom han gjort dem under farbror Frans.

I oktober tackade Bertha i brev till Seth för hvarna från Drafle, som hon delade med systemen Lotty. Bertha var fortfarande orolig för att sonen Karl skulle ge upp. *"Han hade ju ingen familj som Carl Kempe och Moje Carlgren att tänka på utan han kunde bryta*

upp och söka sig annan ställning."

På bolagstämman i oktober bad Seth åter vänligt Frans att avgå. Mauritz stötte på senare och Seth skrev ett brev till Frans om samma sak i november. Mauritz och Seth invigde nog inte Bertha i alla Frans bud och motbud, som de måste analysera och svara på för att Frans skulle dra sig tillbaka.

Planen var att sonen Carl skulle efterträda fadern. Styrelsen skulle utökas och Frans föreslog att följande manliga släktingar skulle ingå, nämligen Erland Kempe, Sigfrid Rålbamb och Arvid Hernmarck. Förslaget om utökning av styrelsen kom inte från Frans och inte heller från Mauritz eller Seth utan från de övriga stora aktieägarna, som ville ha insyn. Slutligen skulle Karl Salin bli chef för Sandviks såg, som nyligen inköpts. Det var den punkt, som Frans hade svårast att gå med på. Först den 7 dec antecknade Bertha *"det ljusnar för Sandvik"* och den 18 dec skrevs ett kontrakt om Sandvik. Det gick alltså så långt att det behövdes kontrakt mellan syskonen och syskonbarnen. Lotty Bruzelius hade under nov-dec haft möten och överläggningar med Seth, Bertha och Mauritz minst var tredje dag.

På bolagstämman den 21 dec 1916 avgick äntligen Frans efter att ha hållit ett långt tal, som visade att han stannat i executiv ställning alldeles för länge. Han anklagade Seth för bristande förtroende, eftersom Seth hade anmärkt att byggstarten för sulfatfabriken i Husum skett utan att de övriga styrelseledamöterna hade informerats.

Frans framhöll också i sitt tal både stort och smått, som han ansåg sig ha uträttat. Han jämförde sin gärning med sin fars och sin farbrors, men kunde heller inte hålla inne med hur många som efterfrågat den broschyr om Skogsindustrins debit och kredit, som han skrivit i sin ensamhet på Ceylon, *"emedan hans natur tvingat honom därtill"*.

Han slutade med att redogöra för alla de krav, som han ställde på en duglig chef och blev till sist så förförd av sina egna ord att han framförde att bolaget var till för fäderneslandets bästa. Att sonen Carl inte alls motsvarade hans högt ställda krav glömdes i hastigheten bort, men det måste ha varit pinsamt för åhörarna.

Mauritz Salin svarade omsorgsfullt och tackade med påpekandet att Frans ju skulle vara kvar som ordförande och fortsätta att berika företaget med sina erfarenheter.

Seth tog till orda om vårens anmärkning. Som styrelseledamot i Mo och Domsjö AB hade han ansvar även för dess dotterbolag. Därför borde han fått information om att sulfatbygget skulle sättas igång. Men hade Seth vetat att Frans skulle ta så illa vid sig, så skulle han ha väntat med frågan till bolagstämman.

Frans höll fast vid sin ståndpunkt att han informerade, när han fann för gott, men tackade Seth för de vänliga orden. Mauritz hade fullmakt för Lotty Bruzelius aktier, men någon omröstning behövde inte ske.

På kvällen gick Bertha och Mauritz till Lotty för att systrarna gemensamt skulle få höra om vad som skett på bolagstämman.

Detta år hade Lotty middag hemma på juldagen såsom på Ragnars tid och Bertha hade ordnat middag för Lotty, Seth och Salinarna på annandagen. Man hoppades på ett nytt lugnare år både i världen och i familjen.

Även på nyåret var Lotty på middag hos Bertha på Klara Södra och då bestämdes att Bertha och Mauritz skulle flytta till Kungsträdgårdsgatan 22. Mauritz var 66 år och hade pensionerats året innan under stor uppvaktning. Nu kunde han ägna sig åt sina privata patienter och behövde mindre utrymmen för sin praktik. Bertha och Mauritz tittade på den lediga våningen en vecka efter Frans 70 årsdag, vilken tydligen inte firades, då han var bortrest.

Kriget på kontinenten började kantra till Tysklands nackdel. Men Ragna satt säker utanför Dresden. Sedelpressarna finansierade kriget och inflationen i Tyskland

räknades per dag och inte per månad.

Lotty Bruzelius for med familjen Salin till Drafle för att fira Seths 60-årsdag i början på sommaren. "Glad och lycklig dag," skrev Bertha. Två dagar därefter på sin egen födelsedag rymde Bertha på morgonen till skogs, somnade och vållande mycken oro, innan hon dök upp kl 13. Seth lät hugga in hennes namn på stenen, där hon hade suttit.

Seth hade genom flera affärer stärkt och konsoliderat sin finansiella ställning. Han hade 1914 via Dal köpt ¼ av Sävenäs vid Skellefteå. Dal såldes med stor vinst 1916 sedan det tömts på allt utom Sävenäs aktierna. Vid sextio år ville Seth ha kontroll över sina tillgångar, som till en del bestod i de ärvda Mo och Domsjö aktierna och försäkra sig om, att de i framtiden kunde ge en stabil och växande utdelning.

För att öka det egna kapitalet och sänka bolagsskatten i Mo och Domsjö förbereddes och gjordes 1917 en stor internförsäljning. Aktierna i Gideå/Husum med bokvärde på 5 mkr såldes till Domsjö Sulfit AB för

20 mkr och Mo och Domsjö kunde göra två fondemissioner.

Seth arbetade också för att Domsjö Sulfit AB skulle bli ett helägt dotterbolag och fusioneras med Mo och Domsjö AB. Genom fusionen skulle Domsjö Sulfit AB:s stora internskuld kunna elimineras. Av de 500 sulfit-aktierna var 199 stycken utestående främst hos familjen med övervikt för Frans. Men den fusionen lyckades Seth inte genomföra förrän två år senare.

I april 1917 hade Carl Kempe med sin fars hjälp köpt Ekolsund slott och stora gods. Den förre delägaren Sigfrid Rålamb hade råkat i ekonomiska svårigheter, sedan hans förslag, att där stycka och avyttra tomter, visat sig vara en felspekulation. Det hade funnits planer på att flytta över skolverksamheten från Lundsberg till Ekolsund. Frans i egenskap av delägare, vilket han var en kort tid, avböjde detta förslag i juni med hänsyn till det pågående kriget och de osäkra tiderna.

Under året fick Seth rapporter om att förvaltarna på skogen och på bruken började fatta egna beslut i en rad frågor och att de i värsta fall inte vågade fatta några beslut alls. Bristen på övergripande samordning kostade bolaget pengar, särskilt i form av ränta på kapital bundet i lager.

Under världskrigets senare år, drev också bristen på varor och material upp priserna och särskilt Husumbygget spräckte kraftigt alla kalkyler.

Under Carl Kempes första år som chef 1917 såg Seth, hur Frans fortsatte särskilt i skogs- och personalfrågor att fatta beslut och lägga sig i, medan sonen Carl ägnade sig åt sällskapsliv i Stockholm och på Ekolsund.

Titelfrågan

I skuggan av världskriget blev Carl inkallad till militärtjänstgöring i sex veckor på sommaren. Frans skrev ett underdånigt brev till statsrådet och chefen för Landtförsvarsdepartementet Åkerman och anhöll om att sonen, reservlöjtnanten, skulle slippa tjänstgöringen för han behövdes på plats, annars skulle fabrikena kanske stanna. Carl Kempe fick uppskov och Åkerman svarade spydigt "men jag anser mig samtidigt böra upplysa om, att jag icke är sinnad att tillstyrka något vidare uppskov, då jag hyser den bestämda övertygelsen att vederbörande bolag icke saknar möjlighet, att om åtgärder vidtagas i god tid, undvara underlöjtnant Kempe under några veckor. Innan Carl Kempe blev direktör titulerades han löjtnant, trots att han aldrig nådde den graden i motsats till Karl Salin, som dock aldrig skröt med sin militära grad, eftersom han hade examen från Uppsala.

Vem skall vi vända oss till?

Seths 60 årsdag må ha varit "glad och lycklig", men därefter fortsattes de oroliga diskussionerna. Hela sällskapet utom Kasper Salin och Vicke Andrén for med båt till Sandvik för att se verksamheten där. Seth fortsatte med sina nästa vuxna söner till

Robertsfors för att få ytterligare informationer av Grapengiesser om förhållandena på virkes- och avsalumarknaden. Lotty, Mauritz och Bertha stannade i Umeå och såg på Karls nya hem och besökte en rad kusiner. Nu kunde Karl, som huvudsakligen arbetade i Norrland, berätta om alla bekymmer i Mo och Domsjöns organisation, där man inte visst vem man skulle vända sig till. Den nye eller den gamle chefen, Carl eller Frans.

Kontakterna mellan Lotty Bruzelius och Salins fortsatte även under resten av sommaren. Salins nya våning i Lottys hus renoverades. När Karl Salin kom ner till Stockholm i augusti fick han åka ut till Ekolsund för att få möjlighet att träffa sin chef Carl Kempe.

I september reste Mauritz som vanligt till Seth på Hemsön för jakt och styrelsesammanträden. När Salins flyttning närmade sig tillbringade Mauritz en vecka på Vadstorp, medan Bertha ordnade flyttningen, som tog mer än en vecka. Men så hade hon bott på samma ställe i över 30 år och bara hyrt ytterligare ett våningsplan, när familjen växte.

Nu bodde Lotty, Seth och Bertha i samma hus och behövde inte en gång ta på sig ytterkläder för att hälsa på varandra. Detta måste ha förstärkt Frans känsla av utanförskap, han som bott i Lottys hus i mer än tjugo år och blivit uppsagd.

Bertha kunde nu enkelt äta middag hos Seth, när han hade förvaltare Grapengiesser eller disponent Lundquist på besök. Syskonen spelade bridge minst en gång i veckan hos varandra. De gick med varandra och sina barn på bio och teater. Behovet att prata och dryfta nyheter, ofta oroande, tycks ha varit stort. Samvaron var ingen idyll. Utvecklingen i Mo och Domsjö med skulder, som växte till aldrig tidigare upplevda nivåer, måste åtgärdas. Familjen kunde inte och ville inte finansiera skuldökningen som förr utan bolaget kom alltmer i händerna på bankerna.

Seth var dock fokuserad på att först och främst göra Sulfitbolaget till ett 100% ägt dotterbolag till Mo och Domsjö AB. I december 1917 tog bolagstämman beslut att för 35 000 kr per aktie inköpa utestående aktier i Domsjö Sulfit AB. Hela 1918 förhalade Frans fusionen, som ägde rum först efter beslut vid sammanträde i januari 1919. Då var Seth inte närvarande. Ett av skälen var nog att han protesterade mot att Carl Kempe kunde fördubbla sin lön, eftersom han under detta år var chef för två bolag, innan dessa fusionerades. Sedan låg hans lön naturligtvis kvar på den högre nivån. Dessutom tvingades Sandvik såg att överföra sin vinst som räntefritt lån till Mo och Domsjö, och detta skrevs in i bolagstämmoprotokollet.

Seth hade också andra akuta problem. Efter Erland Kempes bortgång i april 1917, hade Seth förlorat en styrelsekollega, som han hade haft förtroende för. Erland var son till Seths halvbror Bernhard med vilken han hade haft många framgångsrika affärer. Bernhard hade varit den som tidigare dämpade Frans i hans alltför riskfyllda planer för det gemensamt ägda bolaget liksom Seth senare fått göra.

Erland ägde efter sin far en del Robertsforsaktier, som nu övergått till hans frånskilda hustru Marie och deras dotter Vera. Marie Kempe ville få ut mesta möjliga för aktierna och erbjöd dem både till Frans och Seth. Frans bröt brödernas överenskommelse från 1909, nämligen att hålla sig utanför varandras bolag, och bjöd på aktierna. Kanske var detta Frans svar på Seths försök att införliva Domsjö Sulfit AB i Mo och Domsjö AB. Inte förrän den 6 april 1918 lyckades Seth till ett högt pris förvärva alla Erlands efterlämnade aktier i Robertsfors, genom en kupp som Karl Salin genomförde. Efter detta var Marie och Vera Kempe inte välkomna till Drafle. Men Seth fortsatte att umgås i stort samförstånd med Anna Hwass, Erlands syster. Wilhelm Kempes svärson, hofrättsrådet Thor Strömman, efterträdde Erland i styrelsen. Det började bli ont om manliga lämpliga ättlingar för rekrytering till styrelsen, och kvinnorna, som ofta hade stora aktieinnehav, kom inte i fråga.

Seth måste nu i början på 1918 ta itu med att planera åtgärder för att förbättra Mo och Domsjöns försämrade balansräkning. Trävarorna såldes hyggligt, men

pappersmassan gick trögt.

Under åren 1917 och 1918 hade två fondemissioner genomförts och aktiekapitalet hade ökat från 1,8 mkr till 19,9 mkr. Men redan under våren 1918 diskuterade Seth med sina helsysstrar ett upplägg, där alla aktieägare skulle sälja 1/3 del av sina Mo och Domsjö aktier till ett svenskt konsortium. Aktieägarna skulle förbinda sig att på tre år sätta in halva likviden hos bolaget för att stärka dess balansräkning. Det tog fram till 1919, innan Seth formellt lade fram förslaget för Frans.

Troligen önskade syskonbarnen, som började komma i medelåldern, få ut likvida medel till sina investeringar i gods och gårdar. De kände inte samma lojalitet mot bolaget, utan kunde nog tänkas att sälja sina aktier i trängda situationer. De ville inte såsom Lotty, Anna Hwass och Henriette Kempe med långa lån finansiera ett bolags utveckling, som de inte hade inflytande över.

Mo och Domsjös utdelning höjdes 1918 till följd av uppskrivningen av det egna kapitalet och den tredubblades 1919 och trots lågkonjunktur låg utdelningen 1920 på 50% högre nivå än 1918.

Frans funderade på att sänka aktiens nominella värde från 5 000 kr till 100 kr för att öka möjligheten för mindre köp och försäljningar, men det förslaget vann inget gehör.

Seth insåg, att oberoende av aktieägarkonstellationer, så måste Mo och Domsjö AB få en organisationsstruktur, som entydigare och mer kontrollerbart visade var ansvar och därmed befogenheter låg. Både Carl Kempe och Karl Salin måste få klart ansvar och skyddas i sina arbetsuppgifter från inblandning av i första hand styrelsens ordförande Frans och i andra hand hans svärson Mauritz (Moje) Carlgren, som oberoende av konjunkturen nitiskt höll fast vid sina skogsvårdsprogram. Dessa kostade mycket pengar och skulle ge avkastning först på lång sikt i bästa fall. Frans ville inte diskutera varken inbromsning av utgifter för bygget i Husum eller av skogsvårdskostnaderna samt allra minst tillsättningen av en skogschef för samordning mellan förvaltarna och bruken.

Dessutom opererades Eva Kempe och måste tillsammans med Frans och hans oroliga mage vara på vilohem under långa perioder. Även Bertha förberedde sig för en stor lungoperation genom att tillsammans med Lotty och Mauritz tillbringa sex veckor på sommaren 1918 i Danmark på kurort. Spanska sjukan hade börjat härja och Bertha skrev att folk runt omkring dem på hotellet blev sjuka. Med bad och omskötsel, vila och avskildhet så klarade de sig tills vidare. De reste hem via Skåne och besökte än en gång det gamla Widmarkska huset i Landskrona.

På bolagstämman i augusti retade det säkert Frans att den unge Karl Salin fick företräda inte bara sin familjs utan också Lotty Bruzelius' aktier.

Seth axlar bördan.

Världskriget ebbade ut med fredsuppgörelser under nov 1918, vilket medförde lättnad och frihet i Västeuropa. Men den ryska revolutionen pågick i ytterligare ett par år. Krigskonjunkturens upplösning innebar stora omställningar för svensk ekonomi och handel.

Mo och Domsjö AB:s skulder bara växte. Seth försökte tala med Frans om inbromsning av investeringar och alternativa handlingsplaner för att inte bolaget skulle komma i ett läge, där bankarna kunde få inflytande på dess utveckling.

Frans ville inte höra på Seths förslag och tålde varken inblandning eller kritik. För att visa sitt allvar i den efter 1917 utökade styrelsen och få sina förslag intagna i protokollet begärde Seth på styrelsen den 18 mars 1919, att ett nytt styrelsesammanträde skulle hållas med hans synpunkter på dagordningen. Mötet hölls den 26 mars. Seth läste då upp sina betänkligheter och lade dem till protokollet. För en gångs skull blev Frans sin bror svaret skyldig och meddelade att han vid ett senare tillfälle skulle bemöta Seths inlägga som något förkortat löd:

"Vid ett föregående sammanträde har jag framhållit vissa mina betänkligheter beträffande skötseln af bolagets angelägenheter.

Dervid påpekade jag först det förhållande, att en dualism gör sig gällande i afseende på ledningen.

Ehuru Frans för mer än två år tillbaka afgått från chefskapet ingriper han icke desto mindre allt fortfarande i de löpande ärendenas behandling.

Hafva vi utsett en chef, bör denna också anses sitta inne med sådana förutsättningar, att han ensam få handlägga dessa löpande ärenden.

Om alla viktiga frågor, som sig bör, hänskjutas till styrelsen, får Frans der tillfälle att i dessa säga sitt ord.

Jag har vidare ansett att en skogschef vore nödvändig för den rätta förvaltningen af bolagets vidsträckta skogsmarker. Härtill har Frans genmält att för närvarande en sådan nödvändighet ej förelåge dels på grund af skogsförvaltarnes duglighet, dels på grund af hans egen ingående kännedom om skogarne i fråga.

Det ligger dock i sakens natur och behöfver ej vidare utvecklas att, i afseende på ett så vidlyftigt och värdefullt förvaltningsobjekt som skogarne, kontroll ovillkorligen är påkallad, och än mindre behöfva skäl anföras för att Frans ej är i stånd att utöfva en sådan kontroll.

Vid ofvan nämnda styrelsesammanträde har jag vidare betonat hurusom det af Frans utan någons hörande igångsatta sulfatfabriksbygget kommit att draga ett par millioner kronor utöfver beräknade kostnader och hurusom detta företag för närvarande ej kan påräknas lemna någon vinst men deremot är ytterst betungande för bolagets ekonomi.

I en tid då flera af landets sulfatfabriker stänga sina portar på grund af svårigheten att afyttra den tillverkade produkten har bolagets nya fabrik igångsatts. Enligt min uppfattning kunde genom ett uppskjutande af igångsättningen en afsevärd lättnad i bolagets utgifter hafva ernåtts.

Om jag vetat att rätt bedöma bolagets ekonomiska ställning är densamma ganska bekymmersam. Bolagets skulder, häri inräknade dotterbolagens, öfverskredo den 1 jan d. å. trettio millioner. Häraf torde sulfatfabriken med lager af råvaror dragit mer än tio millioner.

Trots bolagets så ansefliga tillgångar föreligger en allvarlig fara derutinnan att bolaget numera måste anses vara beroende af bankerna. Jag är icke ensam om denna uppfattning, ty jag fick häromdagen en antydning i den riktning från en utomstående.

Jag kan tyvärr ej se huru vi genom årets rörelse skola kunna nedbringa dessa bankkulder. Snarare är det möjligt att dessa komma att än vidare ökas. Frans synes äfven befara detta. Under sådana vanskliga förhållanden måste vi vara betänkta på att pröfva hvilka åtgärder som kunna vidtagas på det att vi må komma ut ur det iråkade läget.

Frans har härvidlag framkastat tanken på en realisation af en del af bolagets fastigheter nemligen Sandviks egendomar.

Huru motbjudande det än kännes att bolaget afhänder sig en del af sina viktigaste naturtillgångar för att betäcka sulfatfabriksbygget är det likvisst möjligt att vi måste böja oss för nödvändigheten af en sådan realisation. Men detta kan af skatteskal ej ske för hösten 1920.

Frans har nämnt ett salupris af 17 millioner kronor för Sandvik.

För min del räknar jag med ett värde af 12 millioner; och äro vi med den ringa

kännedom vi besitta om, hur framtiden gestaltar sig, vissa om att hösten 1920 kunna sälja Sandvik till ens detta pris? Jag skulle vilja fråga. Huru skola vi råda bot för den dåliga ekonomin om försäljningen då icke kan äga rum.

I min ovisshet härom har jag för ett par veckor tillbaka förelagt Frans ett annat förslag af innehåll

att aktieägarna söka sälja en tredjedel af sina aktier pro rata parte, närmare bestämdt 120 stycken till ett ifrågasatt (= tillfrågat) svenskt konsortium,

att aktieägarna af köpeskillingen insätta hälften hos bolaget på tre år

att Carl Kempe och Karl Salin garanteras för tio år, den förre chefsplatsen för Mo och Domsjö med dotterbolag och den sednare skogschefsplatsen för sagda bolags skogar.

Detta mitt förslag utesluter icke att om så skulle påfordras Sandvik nästa år säljes, men inrymmer möjligheten att vi kunna undvika en sådan nödfallsåtgärd.

Frans har emellertid förkastat detta mitt förslag, hvarigenom dock styrka utåt och inåt skulle hafva vunnits; och detta förkastande har skett, oaktadt, som jag tror, hans son skänkt förslaget sitt gillande. Jag anser att Frans ådragit sig ett stort ansvar, då han medelst sitt afslag ställt sig hindrande för enighet inom bolaget."

När Seth skrev detta var han inte i sin fulla kraft, och tio dagar senare fick han operera blindtarmen, vilket för en äldre man då betydde veckor på sjukhus. Hans förslag hade dock diskuterats under ett år och han ville få det sagt, innan han opererades.

Medan Seth låg på sjukhuset drabbade "spanska sjukan" hela Berthas och Mauritz` hushåll. Alla blev allvarligt sjuka, men bara den försvagade Bertha avled. Det var den 15 april, som hon gick bort utan att ha tagit farväl av brodern Seth eller av den älskade sonen Karl, som arbetade i Norrland.

Först i slutet av maj kallade Frans till styrelsemöte för att besvara Seths inlaga. Frans tillbakavisade allt och tog dessutom heder och ära av Karl Salin, som han inte ansåg dög till skogschef. Detta gjorde han med fadern och den nyblivne änkemannen Mauritz närvarande. Frans motförslag var som tidigare att sälja Sandvik, vilket var Karls ansvarsområde.

Frans anslutade med: "Genom en försäljning af Sandvik vinna vi ej blott att våra lösa skulder bli inlösta utan äfven att Mo och Domsjö kan fördubbla sina utdelningar. Att Sandvik kan säljas lider intet tvifvel liksom ej heller att priset blir godt eftersom trävarupriserna komma att bli utmärkta flera år framåt. Det enda som kunde förhindra oss att sälja Sandvik vore en allmän socialisering af skogarna, men då är ju allt slut.

Huruvida det är möjligt eller ej att i år få inkomster och utgifter att gå ihop vet ingen. Träpriserna äro synnerligen goda, massan är svårsåld. Fingo vi sälja hvad vi deraf ha att sälja skulle det utan tvifvel gå.

Skillnaden mellan Seth och mig synes mig vara denna.

Seth intresserar sig ganska lite för Mo och Domsjö som sådant, men desto mer för vissa aktieägares bästa - under det att jag, utgående ifrån att bolagets bästa också är samtliga aktieägares bästa, uteslutande tänker på Mo och Domsjö.

Att den af Seth mot mig började striden är nedsättande synes mig uppenbart liksom att ställningen ej förbättras genom att den på detta vis bevaras för framtiden. Skulle det ej vara klokare om striden aflåstes åtminstone till dess att Mo och Domsjö dragits ur den försumpning, hvari den nu försatts?"

På bolagstämman två dagar senare begärde Seth att både hans och Frans styrelseinlagor skulle föreläggas bolagstämman. Även vid denna stämma röstade Karl Salin för Lotty Bruzelius` aktier. Mauritz Salin hade anmält att han ville lämna

styrelsen och förslaget var att han skulle efterträdas av sin son Karl, vilket också skedde. Säkert kändes denna förändring som en maning eller t o m som en utmaning mot Frans sätt att inte dra sig tillbaka från den dagliga verksamheten i bolaget. Det kan var en förklaring till varför han gick till överdrift och kritiserade Karl utan urskiljning, trots att det var vännen Mauritz` sista sammanträde.

Både Seth och Mauritz hade säkert lovat Bertha under hennes sista tid att stödja Karl mot Frans. Mauritz gjorde det genom att låta honom ta sin plats i styrelsen och Seth genom att ta öppen strid med Frans. Häftiga meningsutbyten hade ägt rum tidigare mellan bröderna, men nu förde Seth upp dessa på ett formellt plan, något som aldrig hänt förut. Inte nog med detta, Seth såg till att bolagstämman, den större familjekretsen, officiellt fick del av till styrelsen ställda inlagor, genom att begära att dessa skulle uppläsas och föras till protokollet. Fler än Seth och Mauritz kunde nu ta del av att Karl Salin under sina förberedande fem år i bolaget skaffat sig både kontakter och nya ideér, innan han blev chef för Sandvik. Han hade förbättrat sågens resultat. Bruttovinstmässigt började han tävla med de övriga sågarna i bolaget och överträffade i första hand sågen i Domsjö 1919, men även sågen i Norrbyskär 1920. Det var klart att Frans inte kunde se detta som skicklighet utan att Karl förbättrade resultatet genom att avverka det bästa timret. Utmaningen fanns där och även Carl Kempe förstod nu hur man genom skogsuttag anpassade till konjunkturen kunde säkra bolagets vinster, även om det innebar att han tvingades köra över svågern Carlgrens skogsvårdsplanering. För Seth var denna resultatförbättring en efterlängtd väg för Mo och Domsjö att så fort som möjligt betala av på sina skulder. Vad hjälpte reserver i växande skog om hela bolaget gick familjen ur händerna?

De unga aktieägarna tiger inte still.

Vid bolagstämma i juni 1919 framkom också en annan meningskiljaktighet. Den nye revisorn kapten Torsten Friis lämnade följande kommentar i revisionsberättelsen för 1918: *" Efter tagen del af de direkta kostnaderna som drabba bolaget genom förflyttning af hufvudkontoret under sommarmånaderna till Hernösand och med hänsyn till att fördelar skulle vinnas genom att året om ligga närmare centrum för befraktningarna och försäljningarna, hemställes att styrelsen måtte få i uppdrag att härom verkställa utredning."*

Förslaget röstades ner. Omröstning på en stämma hade inte ägt rum tidigare. Förslag lades helt enkelt inte fram, om huvudägarna var oense. Detta var nog också Mauritz Salins åsikt. Han var närvarande på stämman men avstod från att rösta. Mauritz visste vad kontorsverksamheten på sommaren betydde för den åldrande Frans. Men Seth ville spara på alla kostnader i detta svåra ekonomiska läge. Carl Kempe, som skulle ha haft mest att vinna på att få behålla verksamheten ostörd i Stockholm, valde den fege vägen och röstade med fadern. I den yngre familjekretsen, dit Torsten Friis hörde, hade sedan länge misstankar funnits, att Frans vid flyttningen till Hernösand lät betala inte bara kontorets flyttning utan även sina egna och sonen Carls kostnader. Utgifterna gick på löpande räkning och vem kunde säga emot chefen vid senare fördelning. Hur som helst var kontorsflyttningen en dyr affär.

Inte minst detta måste ha upprört Lotty Bruzelius. Med hennes starka känsla för rättvis fördelning i alla skiften ville hon genom Karl Salin, som röstade för förslaget, ha en utredning. Med avslaget kom ju saken att framstå som om det fanns något att dölja och hennes stöd för Karl närmast förstärktes.

I styrelsen stod nu till synes Seth ensam i sitt stöd för Karl. Detta stöd vilade inte bara på löftet till den bortgångna Bertha. Seth var den ende affärsmannen i styrelsen med samma långa erfarenhet som Frans och han såg hur familjebolaget höll på att gå förlorat. Krisen blev djup och avslöjade steg för steg Frans övertro eller direkta önsketänkande.

Lotty stod orubblig vid Seth sida. Hon hade ju redan 15 år tidigare tagit avstånd från Frans och umgicks inte med hans familj. På julaftonen, ett av dessa svåra år, lät hon på gammaldags sätt med hjälp av ett stadsbud slänga in en julklapp till Seth. Det var en

tavla med orrar i snö av Liljefors utan avsändare. Normalt bestod julklapparna av böcker och handsydd dukar.

Den förmögenhet, som Ragnar Bruzelius lämnat efter sig vid sidan av Mo och Domsjö aktierna, gjorde att hans maka inte behövde frukta något för egen del, men hon upprördes av Frans hänsynslösa tillvägagångssätt och blindhet för sonen Carls tillkortakommanden.

Splittring och försämrade affärer.

De åldrande syskonen sökte nu kraft och avskildhet på olika lantställen i stället för att som tidigare komma samman och gemensamt lösa svårigheter och bekymmer. Seth hade jaktstugan i Visjön och jaktegendomen Ängatorp i södra Småland. Drafle var honom kärast, men där kunde han stöta på Frans och hans växande familj.

Mauritz for till Lotty på Vadstorp, där han vistades veckovis. Vardagslivet där var enkelt och bekvämt. Han behövde inte gå i trappor och hade lätt att komma ut i parken.

Tiden efter världskriget var svår för Tyskland och Lotty gjorde många extra utbetalningar för Ragna på sjukhuset. Kring detta hade Mauritz mycket att diskutera och ordna för Lotty.

Seth återvann sina krafter efter blindtarmsoperationen men drabbades även av att den nära vännen Kasper Salin gick bort under sommaren. Seth fortsatte att umgås med Vicke Andrén, men inte på samma vis. Trion hade splittrats.

Mo och Domsjö's ekonomiska situation blev allt sämre. Professor Thorsten Gårdlund skriver i sin bok om bolaget, att avskrivningsnivån efter krigslutet var alldeles för låg i förhållande till de ökande investeringarna i maskiner och inventarier. Rå- och färdigvarulagren hade dessutom stigit med i genomsnitt 150%. Med tanke på att priserna fram till 1921 skulle halveras var det tydligt att Mo och Domsjö i likhet med flertalet andra företag tillämpade en oförsiktig lagervärdering. Aktieägarna krävde fortsatt höga utdelningar och de nya familjerepresentanterna i bolagets styrelse lät sig förledas av Frans förhoppningar om bättre tider till att förorda höjningar. Resultatet 1919 låg på 1916 års nivå medan skulderna hade ökat från 18 mkr till 32 mkr. Räntorna uppgick till 2 mkr, dvs 30 kr per enhet tillverkade stds eller ton.

Trots detta delade bolaget på 1919 års resultat ut 132 % (=2,4 mkr) räknat på aktiekapitalet justerat för de två senaste fondemissionerna, som egentligen inte tillfört några nya värden, och för 1920 års resultat 66 % (=1,2 mkr) på samma kapital.

Bolaget räddades framför allt genom att arbetarnas löner från hösten 1921 till 1923 sänktes i omgångar med nästan 50 % och tjänstemännens med 30% efter att verksamheten stått stilla i flera omgångar under våren och sommaruppehållet förlängts till mer än tio veckor. Först 1922 sänktes utdelningen för 1921 med 30 % för att året därpå inställas helt från Mo och Domsjö men kompensades med 1% till aktieägarna från det helägda Gideå/ Husum AB.

Familjen von Hallwyl klarade inte den djupa ekonomiska krisen utan Wilhelmina fick under 1920 talet bittert uppleva, hur familjen successivt förlorade kontrollen över hennes fars verk Ljusne-Woxna.

Bakgrunden till 1920 års avtal.

Men innan dess gick Seth med i första hand stöd av Lotty och Mauritz igenom många strider och vann sakta aktieägaremajoritetens förtroende.

Det som hände 1919 och i början av 1920 var ett stort gräl, där Frans på alla sätt via Mo och Domsjö försökte detaljstyra Karl Salin i Sandvik genom att redan i maj lägga fram resultatkrav för Sandvik jämfört med Mo och Domsjö sågar med sex kalkyler som underlag. Dessa bearbetades och besvarades av Seth på sammanträde i okt med slutorden: *"Då Sandvik lämnat Kronor 931.164:86 borde Domsjö (såg) under*

jämförliga förhållande ha lämnat Kronor 1.758.867:- men har lämnat Kronor 1.332.050:-

Nu dundrade Seth som Zeus, vilket också var hans pseudonym i den innersta familjekretsen. Alla berörda insåg, att Frans kalkyler var styrda av hans eget önsketänkande och ej av omsorg för bolagets bästa.

Tvisten bilades till sist med ett avtal av den 19 feb 1920, som skulle gälla fram till 1925. I detta avtal skiljde man ut verksamheten i Sandvik med Karl Salin som disponent med en lön som bara var en tredjedel av Carl Kempes som disponent för Mo och Domsjö. Men de närmaste åren kom Carl dock att få göra skäl för den lönen.

Priset som familjen Salin fick betala var att rösträtterna för alla familjens aktier överfördes på Carl Kempe under avtalsperioden.

Naturligtvis var det Mauritz, som åter hade medlat och visat att han inte lät någon prestige gå före det han ville uppnå. Seth och Karl lämnade styrelsen i Mo och Domsjö och Erik Kempe valdes in i stället vid bolagstämman på våren, där Lotty Bruzelius oförändrat lät Karl rösta för sina aktier.

Upplösningen av 1920 års avtal.

Detta absurda avtal stod sig formellt i två år och i praktiken mycket kortare. Frans krafter mattades och han for utomlands från okt 1920 till maj 1921. Under tiden vågade sonen Carl åter samarbeta med kusinen Karl och med sin farbror Seth, som satt ordförande på bolagstämman i nov. Samarbetet understöddes av Frans svåger, juristen i bolaget Ernst Treffenberg, som var den som tillåtits formulera avtalet mellan parterna tidigare på året. Han insåg allt klarare att Seth hade rätt. Frans måste lämna skötseln av bolaget för att detta inte skulle skadas.

Carl behövde också all hjälp med att upptaga stora obligationslån och klara löneförhandlingar på de olika verken. Husum till exempel drabbades av en långvarig och infekterad strejk. Dessutom bröt den gemensamma svenska försäljningsorganisationen för sågade varor och massa samman. Carl ägnade mycken möda till att rekonstruera den, men måste till slut delegera mera ansvar till den unge försäljningschefen Ragnar Lagergren.

I det första protokollet sedan Frans rest, dvs det från bolagstämman den 2 nov, benämndes Carl inte längre löjtnant utan verkställande direktör. Detta fortsatte under våren, då man den sista månaden, innan Frans återkom, höll fyra styrelsesammanträden, ett i veckan. Obligationslånet på 10 mkr med Handelsbanken slutförhandlades, men Carl uppsköt den slutliga påskriften, tills Frans kom hem. Sammanträdet var utsatt till den 3 maj, men Frans kunde inte vänta utan man samlades dagen innan. Obligationslånevillkoren, som var hårda, klubbades utan ändring och "löjtnant" Kempe avvek därefter från sammanträdet. Frans fortsatte med att yrka på en utredning för att försälja Sandvik i strid med rådande avtal. Thor Strömman och Erik Kempe reserverade sig och Ernst Treffenberg ansåg att hans roll i avtalet hindrade honom att vara med om den föreslagna utredningen.

Man kan förstå vilken omgång, som Carl hade fått vid faderns hemkomst. Han hade ömkligt reducerats till löjtnant. Även i styrelseprotokollet från 21 maj var han löjtnant. Det var dock bara ett formellt sammanträde för att fastställa att alla aktieägare hade accepterat sin del av bundna aktier dvs aktier, som inte fick övergå i utländska händer. Därefter kom en överraskning. Ordföranden och inte VD lade fram en kassakalkyl (=budget), som tillbakavisades genom att styrelsen i det rådande läget inte ville fatta något beslut angående driften för återstoden av året.

Två dagar senare skrev Frans följande i brev till Seth: *"Jag måste varmt tacka Dig för Din sakrika och rättvisa kritik öfver min sons förvaltning för 1920. Den har varit utomordentligt nyttig för honom. Jag vågar därför hoppas att Du fortsätter med densamma allrahelst fara onekligen föreligger om jag är slut."*

Denna kritik kunde inte ha framförts i styrelsen, eftersom Seth hade avgått ur den. Samtalen mellan bröderna hade återupptagits, när Frans insåg att Seths tidigare oro var berättigad och att läget var svårare än vad Carl ensam kunde klara. Intet ont ord sades längre om Karl Salins arbete. Frans krafter både fysiskt och psykiskt var i starkt avtagande.

Vid nästa styrelsesammanträde mer än två månader senare var det rättning i leden. Alla styrelsemedlemmar fick titeln herr i stället för som tidigare doktor eller jägmästare, medan det var verkställande direktören, som redogjorde eller meddelade, och styrelsen beslöt och uppdrog.

I september hade man övergått till förkortningen V.d. och i november hade hela styrelsen återfått sina titlar. Förändringen var det yttre tecknet på att juristerna Strömman och Treffenberg stramade upp styrelsearbetet och följde Seths linje *"hava vi nu utsett en chef, så bör denne också anses sitta inne med sådana förutsättningar att han ensam få handlägga löpande ärenden."*

Det kan noteras att efter den 2 maj 1921 var Arvid Hernmarck inte med på sammanträdena. Seth fick rapporter om utvecklingen av sin son Erik, som däremot regelbundet deltog.

Arvid Hernmarck tvingades sälja sitt gods Hässelbyholm under våren 1923 och följande år upplöstes hans äktenskap och sönerna flyttade till farmor Fanny.

När 1921 gick mot sitt slut, hade driften vid sågarna och massabruken legat nere mellan fyra och fem månader. Alla driftställen accepterade de kraftiga lönereduceringarna, som något kompensades av att de flesta varor föll i pris, då allmän deflation rådde. Men det måste ha varit påfrestande för Frans att se de nya fabrikerna stå still och bara dra räntor, medan hans trogna personal led nöd genom minskade eller rent av inställda lönebetalningar. Många mindre solida företag gick omkull och fabriker stängdes för gott. Mo och Domsjö AB överlevde genom en hård neddragning av alla kostnader men priset var erfarenheter som varken personal, ledning eller aktieägare någonsin skulle glömma.

Frans ger med sig och Seth återinträder i styrelsen.

På det första halvåret 1922 hölls bara ett styrelsesammanträde i februari, då man konstaterade fjolårets förlust på nära 2,5 mkr och ökade skuldsaldo på 37 mkr samt att lönereduktionerna fortsatte att gälla. Vid bolagstämman i maj hade Frans gett med sig. Han avgick ur styrelsen, som åter reducerades till tre personer, nämligen Herr Seth Kempe, Löjtnant Carl Kempe och advokaten Ernst Treffenberg med två suppleanter Karl Salin och Mauritz Carlgren, som hade närvarorätt vid sammanträdena.

Frans yttrade sig inte till protokollet denna gång, men Seth Kempe 65 år anförde: *"Under hand har jag redan mottagit en anmodan att inträda i styrelsen. Efter mycken tvekan har jag förklarat mig villig härtill."*

Min tvekan har föranledts af att bolagets ställning synes mig bekymmer- sam. Att bolaget under 1921 lidit stor förlust och att detsamma torde bli fallet i år fäster jag mig mindre vid. Värre är att vi dragas med så stora skulder – 37 millioner – och att dessa skulder så vidt jag kan se komma att än ytterligare ökas till årets slut.Om jag nu emellertid åtager mig att ingå i styrelsen är det icke i förhoppning om att jag själv direkt kan uträtta något väsentligt för bolaget. Det är fastmer i tanke att jag skall kunna i någon mån stödja, ena och mana de unga krafterna till sträng sparsamhet, till ett outtröttligt arbete och till en aldrig svikande omsorg om det stora verk Frans skapat"

Seth accepterade ordförandeposten på ett helt annat sätt än Frans hade gjort för nära sex år sedan. Konjunkturen och förhållandena var mycket annorlunda, men brödernas anföranden avslöjade ändå deras personligheter. Frans hade varit yvig och

självförhållande, medan Seth, som hade analyserat läget, koncentrerade sig på det som var oundgängligt nödvändigt. Han hade sin plan klar sedan flera år och stod fast vid den i motsats till Frans, som lätt bytte åsikt från det ena sammanträdet till det andra i den mån han överhuvudtaget ansåg sig behöva sammankalla sådana. Seth visste, att han var dödlig och att en människas krafter inte räckte till allt. Den unga generationen måste ges en chans att prövas på ett kontrollerbart och hederligt sätt. Seth var sträng mot sig själv och andra, men så hade han också arbetat med affärer och företag, där han inte alltid varit dominerande och ensam kunnat bestämma som Frans i Mo och Domsjö. Nu hade Seth lovat sin del av familjen att som ordförande hålla samman bolaget i en tio års period. Slutet på Seths anförande var något förvånande med tanke på de föregående meningsskiljaktigheterna. Man kunde ana, att Mauritz Salin ännu en gång påmint Seth om familje-gemenskapens betydelse. Trots att sprickan aldrig skulle helas, så kunde dock göras mindre synlig genom ett vänligt ord.

Under denna oroliga tid flyttade Frans` dotter Fanny Carlgren ner med sin familj från Norrland till Djursholm utanför Stockholm för att vara närmare händelsernas centrum och bevaka sin mans skogsvårdschefens intressen.

När Seth blivit ordförande hölls på sommaren en rad styrelsemöten på Härnösandskontoret under strama former, men beslutet om utdelning för 1921 sköts upp i det längsta och beslutades till sist på grund av att tidigare års intjänade medel skulle beskattas, om de inte delades ut.

Striden tar på krafterna.

Mauritz Salin och Lotty Bruzelius vistades långa tider på Vadstorp eller på Högudden under sommaren. De måste korrespondera i flera frågor rörande Ragnas försämrade hälsa med sjukhuset i Pirna.

Mauritz for som vanligt upp till septemberjakten hos Seth på Hemsön. Men inom en vecka antecknade hans dotter Margit att hennes moster Lotty på Högudden hade fått blodkräkningar. Kanske var det inte första gången under sommaren. Två dagar senare fick Mauritz en lindrig hjärnblödning på Hemsön. Margit, som åkt ut och in till Högudden varje dag informerade också sin moster, innan hon reste upp till sin far på Hemsön. När hon kom fram, var han mycket bättre men måste vila ut ordentligt. Lotty Bruzelius opererades däremot för magsår och hennes hälsa var vacklande under flera månader. Först i november kunde hon åter vara uppe hela dagar.

Carl och Karl samarbetar.

Då hade Karl Salin tillsatts som skogschef och var i full gång med att bilda tumning- och flottningsföreningar i de områden från vilka Mo och Domsjö tog sin skogsråvara. Han var fortsatt disponent för Sandvik med bas och bostad i Umeå. Avtalet från den 19 feb 1920, som visserligen en gång anmälts i styrelsen, upplöstes utan notering om detta på något av de många styrelsesammanträdena. Seth ansåg, att det det var en skam att det någonsin hade behövt komma till stånd. Men en konsekvens av avtalets upplösning kunde man se i protokollet från den 21 dec. Ett nytt avtal hade tydligen ingåtts i början på 1922, där Karl Salins lön skulle vara 60 % av Carl Kempes. Denna fråga hade inte tagits upp i styrelsen förrän bolagstämman delegerat lönerregleringen för Karl Salin till Vd. Seth bordlade frågan för ytterligare en överläggning med Frans och efter ett kort samtal kunde Karl Salins lön fastläggas till 60 % av Carl Kempes i Sandviks AB styrelseprotokoll, daterat samma tid och samma plats som Mo och Domsjöns protokoll.

Detta år tillbringade Lotty julen på Kungsträdgårdsgatan och deltog i flera familjemiddagar, innan hon for till Vadstorp över nyåret.

Seth Kempes medlarroll.

Under 1923 delegerades mer ansvar för skogskontorens ekonomi till skogschefen Karl Salin, medan Carl Kempe ägnade sig åt att resa ut i Europa för att sälja trävaror och massa och köpa hem kinesiskt porslin till sin privatsamling. I februari brann den stora sågen på Norrbyskär och denna katastrof ledde till en skärpning av försäkringskyddet

för alla sågar och fabriker gällande brand, avbrott och olycksfall. Policybesluten togs i styrelsen. De ökade kostnaderna för återuppbyggnaden av sågen tvingade till sparsamhet, som gjorde att bl a skogsvårdschefen Carlgren fick revidera sina planer. Han lyckades inte utan måste på sommaren begära förstärkning av sin budget. Här framskyntade i styrelseprotokollen den pågående konflikten mellan svågarna Carl Kempe och Mauritz Carlgren, som skulle fortgå tills den sistnämnde mycket bitter avgick i förtid 1945. Det var bekvämt för Vd att låta skogschefen Karl Salin i första hand få ta striden om en mer flexibel skogsvård. Karl gjordes återigen till syndabock hos familjen Carlgren. Detta kunde han i sin krafts dagar tåla med stöd och uppmuntran av Seth, Lotty och sin pappa Mauritz. Hur väl insatt Seth var och vilken medlarroll han upprätthöll framgår av Frans brev till Seth den 27 jan 1924:

"Innan Carl reste berättade han mig om styrelsesammanträdet i torsdags. Och jag pumpade Moje Carlgren mera därom igår. Jag häpnade öfver det utomordentliga intresse Du visar Mo & Domsjö samt det stora, genomgående grundliga arbete Du nerlägger derpå. Jag kan knappast göra klart för Dig huru glad jag är deröfver. Men Mo & Domsjö är mig innerligt kärt. Det är nu mer än 100 år sedan det kom i släktens ägo.....Jag inbillar mig att släktens anseende beror deraf; ingen släkt har i alla fall ett större jordområde än vi och om 100 år bör detta område vara i allra bästa skick: Vissa skogar töra vara ett exempel och en föresyn för alla andra skogar i Norrland.

Men en sak till! Du är den bästa läromästare Carl någonsin kunnat få. Numera når jag Dig inte ens till knäna. Härför vill jag tacka Dig af hela mitt hjärta."

Det var en av sjukdom försvagad gammal man som skrev detta, när han inte längre despotiskt kunde bilägga konflikterna mellan den slarvige sonen och den av honom själv upplärde svärsonen. Seth var kostnadsmedveten, men också skogsvårdkunnig och ägnade tid till att sätta sig in i Carlgrens förslag och få en konstruktiv dialog med honom.

Yttre hot om statlig expropriering av jordbruksmark ledde till inventering av sådan mark, motsvarande 8 500 ha till ett värde av 1,8 mkr. Hotet verkställdes aldrig, men Jägmästare Carlgren fick därigenom arbeta med andra uppgifter än bara skogsvård. Under de kommande åren tog Vd flera gånger upp frågan om produktionsinskränkningar vid bruken för att hålla priserna uppe, vilket Seth inte ville gå med på.

Efter Frans´ död släppte sonen Carl loss.

Frans dog 1924 och sedan arvet efter honom hade skiftats med uppdelning av hans aktier på barnen, blev Karl Salin den som röstade för flest aktier på bolagstämmorna genom Lotty Bruzelius` fullmakt.

Mo och Domsjös styrelse utökades genom att suppleanterna blev ordinarie 1926. Ersättare blev i stället Erik Kempe och Sigfrid Rålamb, som endast var med vid ordinarie ledamots förfall. Styrelseplatsen blidkade kanske Mauritz Carlgren för han gick med på att revidera dikningsprogrammet och bara satsa på rimligt lönsamma projekt dvs grundare diken och helst i kustlandet. Hans och Ernst Treffenbergs löner höjdes till 35 000 kr vardera, medan Carl Kempes lön fortfarande kunde pendla mellan 100 000 - 150 000 kr beroende på hur försäljningen gick.

På sommaren 1928 hölls styrelsesammanträdena i Stockholm och på Drafle. Mauritz Carlgren var inte närvarande vid något av dem och familjen Carlgren hade inte heller varit representerad vid bolagstämman i april. Denna bolagstämma justerade ner Carl Kempes lön till 90 000 - 140 000 kr eftersom han föutom sin lön hade styrelsearvode och representationsbidrag på 10 000 kr. Fanny Carlgren, som levde ett borgerligt familjeliv i Djursholm, fick klara sig med sin makes lön på 35 000 kr.

Brodern Carl kunde trots hög lön, arvoden och representationsanslag inte klara sin privatekonomi. Ekolsund med hus och park slukade pengar och hushållet i stor Strandvägsvåning med fem uppväxande barn och ständiga middagsbjudningar tärde på ekonomin. Till detta kom Carls samlarintresse. Hans intresse hade gått från

frimärken till ädelstenar och nu samlade han monokromt kinesiskt porslin inte bara enstaka objekt utan ibland köpte han hela samlingar. Hustrun Helfrids stora ärvda förmögenhet användes upp. Carl måste till slut sälja skogen runt Ekolsund med bibehållande av jaktarrendet och låna pengar av sin mamma Eva för att inte gå i konkurs. Men fasaden måste hållas uppe och hans bekantskapskrets bestod av kungligheter, bank- och företagsvärldens toppar blandade med skådespelare och konstnärer. Karl Salin drogs med i denna virvel av nöjen och nya bekantskaper, när han kom ner från Norrland.

För egen del hade Karl byggt om ett torp till en mindre villa på södra delen av Görväln för fester med sitt umgänge. Erik Kempe och hans nygifta fru föredrog att bo hos Carl Kempe på hans sommarställe Granudden, när de var på Hemsön, innan de fick sitt eget hus färdigt på Drafles ägor. Seth var inte nöjd med detta förhållande men fann sig diplomatiskt, eftersom Erik i alla fall vistades på den kära ön och man kunde mötas till skogspromenader och båtfärder.

De unga tar över.

På en av sina utlandsresor blev Carl Kempe övertygad om att Insulate board processen skulle kunna använda träfiberrester från sågarna som råvara. Ing Olsson och Karl Salin skickades 1929 ut till USA. Wallboardbolaget bildades följande år med Karl Salin som chef.

Då hade Seth Kempe redan bestämt sig att avgå på bolagstämman, efter att ha axlat ansvaret som ordförande i åtta år. Han tyckte nog att de unga krafterna balanserade varandra. Till ny ordförande valdes Ernst Treffenberg. Han var en erfaren man, som väl kände till systersonen Carls begåvning men också hans brister. Mauritz Carlgren deltog allt mindre i styrelsesammanträdena, upptagen som han nu var av att bemöta de anmärkningar, som Mo och Domsjö AB mottagit från skogsvårdstyrelsen angående flera stora planteringar, som gjorts på bolagets marker under de senaste fem åren.

Nya kontakter bland släkt och vänner.

Liksom alla andra var Lotty Bruzelius skakad över vad lågkonjunkturen efter krigsåren hade medfört i form av industrinläggningar, sänkta löner, strejker och stor nöd.

För egen del hade haft hon den oavbrutna oron för dottern Ragna och dessutom själv drabbats av ohälsa. Hennes syster Bertha och Henrika Widmark var borta liksom Kasper Salin. Han som två gånger hade hjälpt henne med hennes stora livsprojekt, att förverkliga husdonationerna i Stockholm.

Samtidigt började en ny våg av syskon- och kusinbarn att gifta sig och bilda familj. Först ut var Tonia Kempe från Ryssland, som efter revolutionen tillsammans med sin tyska mor lyckats lämna sitt land till priset av att största delen av familjens förmögenhet förlorades. Tonia gifte sig i Sverige med en holländsk oljeingenjör, som hon gjort bekantskap med i Ryssland. Fästmannen hade inte vågat fria, medan Tonia ännu varit en rik rysk arvtagerska. Nu i förskingringen stod bröllopet i Djursholm. Sverige blev mera av hemland för Tonia än moderns sönderslagna Tyskland. Den svenska delen av slakten ställde upp och ordnade bröllopet. Tonia höll sedan troget kontakt med sina jämnåriga släktingar i Sverige, vare sig hon bodde i Tyskland, på Java eller till sist i Holland. Ett annat ryskt kusinbarn passerade också Stockholm 1919, nämligen Rafael von Haartmans enda dotter Martha. Hon var 35 år och hade med sig sina två tonårsbarn. De hade rest från Krim till Europa för att via Norge och Sverige nå Finland, där Marthas bröder bodde. Hon skrev senare i sina memoarer, att hon inte vågade söka upp sina släktingar i Stockholm, därför att hon inte talade svenska och de ju inte förstod ryska eller finska. Kanske hade hon bara bråttom för vid senare besök i Stockholm umgicks hon med sina kusiner Elisabeth Rålbamb och Fanny Tondén.

Att få nyheter om den finska slakten och påminnas om gamla tiders besök hos dem, kan ha varit orsaken till att Lotty allt oftare bad Fanny Tondén komma på besök. Fanny hade fem små flickor och hennes man var bankanställd med begränsade inkomster.

Tidigare hade den förmögna Maria Ekman tagit hand om Fanny och hennes mor Henny född Grafström, när de kom till Sverige från Finland. Innan Fanny gifte sig hade hon också ofta varit ute hos sin gudmor Bertha Salin på Görväln.

Nu var både Maria Ekman och Bertha Salin borta. Fannys kusin Elisabeth Rålamb bodde mest på Granhammar utanför Kungsängen. Det blev naturligt för Lotty ta över och hjälpa familjen Tondén bl a med att få en bostad i ett nybyggt hus, Karlavägen 1. Tidigare hade Gustaf Smith köpt ett hus på Östermalmsgatan mitt emot Engelbretkskyrkan. Men Lotty gick inte ofta på besök till familjerna på det nybyggda övre Östermalm utan Gustaf, som sedan länge skötte Lottys bankaffärer, och Fanny, som höll reda på den finska släkten, fick komma till henne. Någon gång bjöd hon dem med makar på teater med supé, eftersom hon själv var mycket road att komma ut på detta sätt.

Ebba Rudbeck och hennes döttrar hörde också till Lottys nära umgänge. Familjen Rudbeck besökte både Görväln och Vadstorp med Lotty Bruzelius. Margit Salin var god vän med alla döttrarna, även om de var mycket äldre än hon. Mera jämförig med Margit var Gustav Smiths dotter Jane, som bodde i Ludvika. Hon fick sex barn under den här tiden, som alla föddes hos föräldrarna på Östermalmsgatan. Där och på Högudden bodde Jane med barnen under långa tider.

Lotty Bruzelius var omgiven av fem familjer, av vilka alla var hennes släktingar utom Rudbecks. Det karaktäristiska var att sällskapslivet skulle ske på Lottys villkor och att det var oftast hon som bjöd. Umgänget skulle vara lättsamt, roande, bekvämt och gärna med en diskret knytning till den stora världen.

Seth Kempe fortsatte att vara syster Lottys "hofleverantör" av harar från Drafle, ripor från fjället och favoriterna morkullor från Småland. Han påminde också sina söner, Erik och Ragnar, om att titta in till faster Lotty, äta middag hos henne, spela bridge med henne och komma ihåg hennes bemarkelsedagar. Seth skrev många brev från sina olika skogs- och jaktfastigheter, där han allt oftare sökte frid från bolagsbekymren. När han var i Stockholm, gick han själv dagligen och utbytte informationer med Lotty och åt ofta middag hos henne, följt av några partier bridge. När Seths söner var ute och reste påminde han dem att skicka brevkort till faster Lotty, särskilt från utlandet. Hon samlade frimärken och tyckte sig ha en dyrbar samling.

Lotty deltar inte mera i familjebröllop.

I november 1923 skulle Erik Kempe lägga fram sin doktorsavhandling i nationalekonomi. Det skulle ske i Uppsala. Seth for upp med sin yngre son Ragnar och systerdottern Margit. Lotty Bruzelius, Mauritz och Karl Salin ville överraska och anlände tillsammans med ett annat tåg.

Sjutton år tidigare hade samma grupp åkt upp till Uppsala att för närvara vid Ragnas och Karls konfirmation. Vemod och ungdomsminnen från Uppsala blandades med glädjen vid den lyckade disputationen. Dessutom kryddades tillställningen av Eriks hastiga förlovning med Naima Wahren. Bakgrunden var att deras förlovningsannons hade stått i tidningen en vecka innan, insatt av okänd person. Erik, som råkade vara i Norrköping hos familjen Wahren, fick oplanerat eklatera sin förlovning med Naima dagen därpå. Naimas far var VD för AB Holmens Bruk.

Förlovningen slutade i bröllop på våren i Norrköping. Men Lotty Bruzelius orkade denna gång inte fara med och möta Eriks nya familj, trots att Mauritz och Seth ställde upp.

Året därpå var det Henny Strömmans tur att gifta sig med hofrättsrådet Christer Mörner och i mars 1927 gifte sig Ragnar Kempe med Ingeborg Blattmann, systerdotter till Carl Kempes fru Helfrid. Inte vid något av dessa bröllop ville Lotty deltaga, inte ens på Ragnars och Ingeborgs, trots att bröllopsmiddagen avåts hemma hos Seth, i våningen över hennes egen. Lotty föredrog att gå på teatern, där Seth fick hämta henne, sedan brudparet rest och de övriga gästerna försvunnit på nachspiel. Men stiliga lysningspresenter i silver gav Lotty sina syskonbarn. Ragnar och hans unga brud for till Sicilien, och när de återvände hade Seth i sällskap med en yngre läkare åkt på

vattenkur i Vichy.

Därför ordnade Seth den 30 maj en fest för hela släkten på Operakällaren till Ragnar och Ingeborgs ära. Karl Salins valde att medföra ett damsällskap, som överraskade släkten. Det var den sex år äldre mycket uppburna skådespelerskan Märtha Halldén. Innan kvällen var över hade hon charmat dem alla och de äldre herrarna visade henne all uppmärksamhet. Pappa Mauritz var dock inte med för han hade svårt att gå. På hösten avled han.

Året därpå 1928 gifte sig Karl med Märtha i Paris. Så var bara systemen Margit ännu ogift och började betrakta sig som "gamjanta", även om kavaljerna inte fattades.

Nya uppgifter för Lotty och Seth

Lotty och Seth blev ensamma kvar på Kungsträdgårdsgatan 22. Seth efterträdde Mauritz som Lottys rådgivare, vilket var naturligt och innebar minst förändring för Lotty. Det fanns ingen annan som kände till och delade hennes bakgrund så väl som Seth. De hade visat varandra stor hänsyn och lojalitet genom livet och bodde sedan länge i samma hus.

Seths pojkar hade klarat sina utbildningar med glans och gift sig vid mycket yngre åren än den tidigare manliga släktgenerationen. Ragna var död och det var längesedan man talat öppet om henne.

Seth försökte intressera Lotty för Norrland och för fadern JC:s verk och familjens härkomst. De skedde bl a genom resor till Wikners Fantskog och Söråker. Transporterna från Hemsön underlättades med bil. Syskonen enades om att köpa tillbaka barndomshemmet Söråker för att där 1932 kunna etablera en trädgårdsskola.

Uppdrag släktbok.

Erik Kempe fick ett uppdrag och anslag 1926 av syskonen Lotty och Seth samt Eva Kempe att förnya den enkla släktbok över Kempefamiljen, som Wilhelmina von Hallwyl 1875 uppdragit åt Bernhard Schlegel att upprätta. Boken hade länge behövt både uppdateras och kompletteras. Det fanns inte många från syskonens generation kvar. Behovet ökade att på ett mer vetenskapligt sätt belysa det borgerliga stamträdet i Pommern och ge en klar bild av vad som blivit av de många ättlingarna i Sverige, Tyskland, Ryssland och Finland, innan gissningarna och skrönorna blev för många. Jämnåriga släktingar kunde vara kusiner men även syskonbarn eller kusinbarn. Generationerna gick i varandra och syskon hade gift sig med svågrar och svägerskor.

Erik gick grundligt tillväga och anlidade Sixten Humble för att göra efterforskningar i Tyskland och Ryssland, medan Erik själv ansvarade för att uppgifterna för släktingarna i Sverige och Finland blev korrekta. Inte förrän 1937 kom boken i tryck, mycket beroende på att svaren från utlandet tog tid att kontrollera.

Nya donationer nu i Norrland.

Efter Ragnas arvskifte började Lotty dela ut pengar till många behövande. En av dem som samlade medel till behövande var Julia Svedelius, gift med Carl Svedelius, tidigare lärare för kronprinsessan Victorias söner. Ragnar Bruzelius hade säkert varit bekant med honom under slutet av 1800-talet. Carl Svedelius blev i början av seklet rektor för Tekniska skolan i Luleå. Julia Svedelius fann vägen till Lottys hjärta och börs. Genom sina goda kontakter med kungahuset kunde Julia Svedelius informera om nöden i Lappmarken och under kriget skänkte drottning Victoria medel till ett helt ålderdomshem i Karesuando.

Lotty Bruzelius lät sig inspireras och mellan åren 1926 till 1931 inrättades sex arbetstugor genom hennes donationer i Hedenäset, Karungi, Pålhem, Svanstein, Ullatti och Vojakkala. Dessa arbetstugor var skolhem för samiska nomadbarn, där de fick lära sig läsa, skriva, räkna och slöjda. Skolorna, som Lotty Bruzelius satsade drygt en halv million kronor på, drev i genomsnitt verksamhet i 25 år. Landhövding Ragnar Lassinantti betonade ofta på 1970-talet den sociala uppgiften för arbetsstugorna. "De gav barnen mat och kläder, som hemmen inte hade råd att skaffa, förutom

skolundervisningen."

Verksamheten upphörde, när den ersattes med allmän enhets- och grundskola på 1950-talet. Byggnaderna såldes och pengarna ingår nu anonymt i arbetsstugefonden i Norrbotten, som delar ut medel till behövande med landshövdingen och biskopen som huvudmän.

Intresset för Lappmarken hade alltid funnits i Lottys familj ända sedan morfaderns, Frans Michael Franzén, tid som biskop över hela det nordligaste Sverige. Margit och Karl Salin gjorde med vänner vid denna tid flera resor delvis till fots i gränslanden mellan Norge, Sverige och Finland. Margit tog emot hela skolklasser av samebarn med lärare på Görvålén och höll sedan kontakt med lärarna för ytterligare hjälp.

Kyrkan i Morjärv.

Det märkligaste under denna tid var nog att Lotty Bruzelius 1927 donerade 48 000 kronor till en hel kyrka i Morjärv, Töre församling.

Hon utsåg Torben Grut att rita kyrkan. Denne arkitekt hade anlitats av drottning Victoria för att rita Solliden på Öland och han hade också skapat Stockholm Stadium 1912.

Vem som skänkt medlen till kyrkobygget i Morjärv fick inte offentliggöras. Trots detta tog Lotty och senare Seth aktiv del i hur belysning och uppvärmning skulle planeras bland annat med hänsyn till ett fullgott försäkringsskydd. Kyrkan överlämnades i form av en stiftelse. Pengar avsattes även för kommande underhåll, men dessa var så placerade av de ansvariga företrädarna för samhället, att de försvann i Kreugerkraschen. Kyrkan övergick först 1950 från stiftelsen till Töre församling.

Många har ställt frågan vad motivet kunde ha varit att på egen hand anonymt beställa en hel kyrka. Storleken var väl tilltagen för att kyrkan skulle rymma 480 personer och den låg långt från donators hemtrakter.

Initiativet och önskan om en ny kyrka kom ursprungligen från församlingen. I dessa trakter hade Seth köpt och drivit ett sågverk med Ragnar Bruzelius som medfinansiär och styrelseledamot. När Seth sålde Töre AB gjorde han en stor vinst, som naturligtvis också berikade familjen Bruzelius. Kyrkobygget kan ses som ett uttryck för Lotty Bruzelius tacksamhet mot folket, som hjälpt till att skapa dessa värden.

Landskapet, där kyrkan ligger präglas av närheten till Kalixälvens nedre lopp. Kustlandet är flackt och påminner om kusten på den finska sidan. Landhöjningen har förändrat kustlinjen under de 75 år som gått, sedan kyrkan uppfördes, men ljuset och landskapet är fortfarande förtrollande.

Märtha Järnfelt-Carlsson skriver att Torben Gruts kyrka i Morjärv kan jämföras med Alvar Aaltos i Muurame, nära Jyväskylä i Finland, ritad 1926 och färdig 1929. Den unge Aalto var inspirerad av svenskt 20-tal och exteriörerna pekar i båda fallen på att en ny och abstraktare arkitektur var på väg utan framhävande av vare sig materialkaraktär eller nationella former. Traditionsanknytningen var förenklad klassicism på väg mot funktionalism. Altartavlan målades av konstnärinnan Gerda Höglund.

Men det kan finnas flera förklaringar till kyrkobygget i Morjärv. I början av 1926 fick Ellen von Platen en förfrågan om finansiell hjälp för en kyrka i Funäsdalen, Härjedalen, från sin systerdotter Aili Järnefors, kyrkoherdefru på platsen. Aili var också barnbarn till Finlands ärkebiskop Torsten Renvall.

Moster Ellen satte igång sina vänner i Stockholm och inom ett år insamlades 53 000 kr genom kollekt och privata bidrag stora som små. Fru Julia Svedelius kom en dag upp med det största bidraget, en check på 10 000 kr från en anonym givare. Mycket pekar på att det var Lotty Bruzelius, som fru Svedelius hade övertalat. Men så var initiativtagaren Ellen von Platen inte obekant för Lotty. Ellen hade varit klasskamrat

med Lottys släktingar Ester Kempe och Clara Grafström i Lyceum. Rosina Lavonius, kusin till Lotty, bodde som änka i von Platens hus på Sturegatan 32 under 1880-talet, sedan hon flyttat till Sverige för att vara närmare sin dotter Maria Ekman. Tante Rosina var en av mamma Charlottes ungdomsvänner, så Lotty Bruzelius hade säkert varit på visit i von Platens hus. Men det är ändå märkligt, att Lotty helt själv ville bekosta ytterligare en kyrka.

Kanske hade brodern Seth påpekat, att om Lotty kunde dela ut så stora summor, så skulle det vara bättre att kyrkor byggdes i den del av Norrland, där Kemparna verkade. På våren 1927 skrev Seth till sonen Ragnar att han fått 10 000 kr från faster Lotty. *"Jag funderar på att starta en scoutförening i Umeå för pengarna."*

Nu ville Lotty ensam bestämma vem som skulle rita kyrkan och vem som skulle måla altartavlan. Allting gick mycket hastigt och utan minsta offentlighet. Torben Grut fick arbeta ostört. Kgl Maj:ts godkännande inhämtades först, när kyrkan var klar för annars hade den inte fått tas i bruk.

Den åldrande Lotty

Lotty Bruzelius var inte särskilt praktisk, när det gällde åtgärder utanför det egna hushållet, där hon hade god och trogen hjälp. Hon lät underhålla men knappast modernisera sina tre fastigheter. Detta framkom i en brevväxling mellan Ragnar Kempe och hans far Seth 1932. Ragnar klagade över att Anna (Nanna) Lundberger, Seths svägerska, som också hyrde på Kungträdgårdsgatan 22 inte under sommaren fått sina kakelugnar genomgångna och renoverade, som hon blivit lovad. *"Ska verkligen moster Nanna behöva frysa och bli sjuk en vinter till, för att faster Lotty inte ordnar med verkmästare Belin?"*

Problemet löste Seth genom att hitta en modernare bostad åt sin svägerska och därigenom undvika en diskussion om löftesbrott med sin syster.

Ragnars omsorg om moster Nanna hade tagit sig uttryck i att han själv lovat att bekosta nya kakelugnar. Sedan fick han skriva och be sin faster Lotty om ursäkt för inblandningen. Antagligen förlät hon honom, men detta fick henne dock att i sitt testamente skriva sommarstället Högudden, som tidigare var tänkt till Ragnar, på Fanny Tondén. Lotty tyckte nog att om Ragnar hade pengar att spendera på kakelugnar i ett hus, som han inte ägde, så behövde han inte Högudden, medan den drygt 50 åriga Fanny med småbarn under 10 år behövde en ståndsmässig sommarbostad. Lotty och Seth måste diskutera detta, för samma höst skänkte Lotty ett större belopp till Ragnars äldsta dotter Thyra, som användes till en livränta åt henne.

På vintrarna kunde Seth fortsätta att umgås med sin syster. På somrarna bjöd han upp moster Nanna för långa vistelser på Drafle.

Seth insåg att det var viktigt att inte begära för mycket av sin 75 åriga syster. I stället stannade han i hennes närhet för att underlätta hennes vardag och muntra upp henne, när oron växte för vad som skulle hända med förmögenheten efter henne. Redan 1916 hade Frans skrivit till Seth: *"Ju rikare bolaget blir desto svårare blir sammanhållningen. Feta fåglar väcker aptit."*

Det var många, som knackade på Lotty Bruzelius´ dörr, inte bara Julia Svedelius. Hur många fick Seth erfaras, när han tio år senare som boutredningsman förhandlade med alla som i testamentet och i tillägg fått legater.

Eftersom Lotty Bruzelius inte längre reste utomlands för nöjes skull efter första världskriget och bara sparsamt accepterade middagsbjudningar hos släkt och vänner, så var hennes främsta tillfredställelse att ta emot besökare i runda salongen på Kungträdgårdsgatan 22. Där satt hon i en av sofforna i hörnrummet under Ragnars porträtt med sin svarta handväska bredvid sig. Ur väskan kunde hon ta upp flera tusen kronor, om hon tyckte att besökarna hade skäligena behov och att ändamålet var gott. Samtidigt var hon inte slösaktig med utgifter för egen del.

I början av 1930 talet inträffade åter nödår med stor arbetslöshet, efter 1920 talets återhämtning och tillväxt i konjunkturen. Krisen kulminerade i Kreugerkraschen 1932 och följdes av många bolagsrekonstruktioner. Sigfrid Rålamb klarade inte ekonomin på sitt ärvda Granhammar utan fick sälja egendomen 1933.

Seth, som själv diskret hjälpte flera vänner, tyckte nog att Lottys verksamhet i stort var riktig, men att formerna var godtyckliga. Men Seth aktade sig för att med förebråelser eller ironi försöka trycka på Lotty sina åsikter såsom Frans hade gjort, trots att han mötte alltför ökända bidragssökare i trappuppgången till Kungsträdgårdsgaten 22.

Nytt testamente.

I stället uppmuntrade Seth Lotty att upprätta ett testamente. Det blev ett mycket mer omfattande dokument än det enkla, som hon upprättat med sin make Ragnar. Enligt det nya skulle Mo och Domsjö aktierna få lösas till bouppteckningsvärde av syskonbarnen Karl Salin, Erik och Ragnar Kempe i lika delar. Behållningen i boet, inklusive ej lösta Mo och Domsjö aktier, skulle sedan bilda förmögenheten i en stiftelse till fadern JC Kempes minne med ändamål att avkastningen skulle gå tillbaka till de bygder, där värdena en gång hade skapats. I testamentet, som slutligen blev klart 1933 poängterade Lotty att stiftelsebildningen skulle ske för att hålla samman hennes aktier: " Då det är min avsikt, att denna stiftelse må kunna, genom att äga och förvalta aktier i Mo och Domsjö AB, befördra detta bolags lugna fortbestånd och utveckling samt bidra till att sammanhålla aktieägareintresset i detta företag och sålunda åt familjen och släkten trygga inflytande över och ledningen av Mo och Domsjö verken i den anda och enligt de grundsatser, som det hittills uppehållits, förordnar jag härigenom angående de i min kvarlåtenskap ingående aktierna i Mo och Domsjö AB att, därest eller i den mån de i § 9 av detta testamente nämnda personer icke begagna sig av den dem medgivna lösningsrätt till aktierna i fråga, dessa aktier skola, såvitt i övrigt är möjligt, tillföras Stiftelsen Johan Carl Kempes minne och ingå i dess donationskapital."

Stiftelsebildningen

När Seth Kempe bestämde sig för att lämna styrelsen och ordförandeskapet i Mo och Domsjö AB, vände konjunkturen neråt och krisen i USA tog fart på hösten 1929. Av Mo och Domsjö's massaförsäljning exporterades omkring 50 % till Amerika. Masskontrakten gjordes upp årsvis, så det var först 1930, som bolagets försäljning påverkades kraftigt. Priset för pappersmassan sjönk med 30 % och den levererade kvantiteten med 20 %. Motsvarande sänkningar drabbade också de sågade varorna under 1930-31.

Mo och Domsjö's ekonomi blev ansträngd, men situationen var inte lika allvarlig som vid 20-talets början. Bara ett år, 1931, visade bolaget förlust och under hela femårsperioden redovisades i genomsnitt en årsvinst på

5 % för det egna kapitalet. Utdelningen kunde hållas uppe under hela perioden utom förluståret då den sänktes med drygt 30 %.

Medan lågkonjunkturen pågick oroade sig naturligtvis Lotty och Seth för utvecklingen och den ovissa framtiden. Båda syskonen vidkändes krämpor av flera slag. Redan 1926 hade Seth noterat i ett brev till sonen Ragnar att faster Lotty ånyo hade svimmat och avslutade: "Måtte vi få behålla henne länge till."

Under dessa förhållande skrev Lotty sitt testamente, som slutligen daterades i mars 1933. Då hade optimismen återvänt och exportindustrin gynnades inte bara av ökad efterfrågan utan även av den undervärderade svenska kronan.

I Mo och Domsjö fortsatte man att investera, vilket man även gjort under de gångna krisåren. Cellulosatillverkningen utvecklades med bl a blekningprocess vid Domsjö Sulfit, under det att trävarusidan stagnerade och Domsjö såg visade förlust 1935.

Investeringsprogrammet medförde en ökad skuldsättning från 39 mkr till 48 mkr, trots att man förde en konservativ utdelningspolitik och endast tog i anspråk 65 % av periodens disponibla vinstmedel mot tidigare 80 %.

Seth diskuterade med sönerna Erik och Ragnar, hur finansieringen för industriexpansionen skulle lösas. Erik som efterträtt fadern i Robertsfors 1928 och satt i Mo och Domsjö styrelse var väl medveten om att båda bolagens skogar var lågt bokförda. Dessa reserver kunde användas vid ny- och fondemissioner till att öka aktiekapitalet.

Redan 1929-30 hade bolaget kvittat interna dotterbolagsfordringar mot

10 mkr i B aktier hos moderbolaget. Dessa aktier delades inte ut till aktieägarna utan behölls i bolaget. Meningen var att de återigen skulle höja det egna kapitalet, som därmed skapa en gynnsammare skattemässig "inkomstprocent."

Nu yrkade styrelsen på att Mo och Domsjö skulle introduceras på börsen. Man använde t o m ett eventuellt socialiseringshot mot familjebolag som argument. Men viktigast var möjligheten att finansiera fortsatt industriutbyggnad genom nyemissioner över börsen och inte vara helt hänvisad till den långsamma och byråkratiska obligationsmarknaden.

De äldre släktmedlemmarna var tveksamma och oroade sig över hur familjen skulle kunna behålla kontrollen, så att inte bolaget köptes upp av utomstående. Aktierna hade redan lagts ut på många händer genom arv och skilsmässor. Familjelivet var heller inte särskilt lugnt och lyckligt hos släktens representanter i bolagsledningen.

Brutna familjeband.

Det var ingen hemlighet att det bråkades mycket i Carl Kempes familj.

Makarna grälade om ekonomi och sönernas yrkesval. Sommarlivet på Hemsön fylldes med skvaller, som spreds med det många gästerna.

Samtidigt förlorade Karl Salin sin hustru efter drygt tre års äktenskap, som präglats av långa sjukdomsperioder. Märtha Halldén-Salin reste redan 1929 på hösten söderut tillsammans med Helfrid Kempe och deras män passade på att uppvakta andra damer. Sedan isolerade sig Märtha alltmer, när hennes sjukdom inte längre kunde döljas.

Efter Märthas död sökte Karl snabbt finna en ny hustru. Denna frihet, att på allvar uppvakta kvinnor, kunde den gifte Carl Kempe officiellt inte dela. Till detta kom Carls ekonomiska ofrihet och allmänna rastlöshet, vilket ledde till en depression. Sjukdomar botades som tidigare med resor.

På en kryssning 1933 till Västindien mötte han Marianne Dickson, en gift tvåbarnsmor, som bara var något äldre än hans egen son. De dolde inte sitt kärleksförhållande och skandalen blev känd, även om det tog ett år, innan de fick igenom sina skilsmässor på ömse håll och kunde gifta sig i London dagen före julafton 1934.

Under tiden hade Karl Salin förälskat sig i den unga grevinnan Ulla Cronstedt och gift sig med henne. Hon kom nästan direkt från skolan. Vännerna och släkten trodde inte att hon skulle duga som maka till honom och som värdinna i hans hem. De fick rätt. Något stöd för Karl blev hon aldrig utan började snart resa ut i Europa med sina vänner, medan Karl i Norrland arbetade och deltog i jakter.

Det var uppenbart att Seth och Lotty inte var glada över att ledarna i företaget uppförde sig som tonåringar och inte brydde sig om vad folk tyckte om deras omdöme och moral. Ragnar Kempe var dessutom gift med Helfrids systerdotter, som höll av henne som en andra mor.

I brev till sonen Ragnar skrev Seth i aug 1933 : *"Det är inte utan att det varit besvärligt med Carls trassel - för att nu använda ett lindrigt uttryck. Den ena öfverläggningen efter den andra. Sednast var Eva (Kempe) här igår. Och med ett*

sammanträffande med Fanny (Carlgren), som denna begärt, blir det 10 seanser o jag kan försäkra dig att ingen varit kort.

Jag börjar tycka att det kan vara nog. Men jag får nog räkna med flera.. Karls (Salin) försök att jemka är enligt min tro dömt att misslyckas. Allt har nu avancerat för långt.

Beträffande skilsmessan återstår egentligen blott att tillvarataga sina ekonomiska intressen, o jag tror att Karl i den vägen gifvit beaktningsvärda uppslag.

Helfrids advokat har begärt sina upplysningar angående Carls ekonomiska ställning vid äktenskapets ingående mm, så att jag ej tror att den ekonomiska uppgörelsen mellan C o H kan ske i brådrasket.

Hur det skall gå med Carl vet jag ännu ej. Hans kvarblifvande på sin post som chef för bolaget blir ju beroende på hur han ordnar med sin ekonomi. Det kan ju hända att han håller sig på mattan under skilsmessotiden men när han en gång gifter sig fruktar jag att det ekonomiska programmet ej kan hållas. Vi få wait and see.

Karl och Ulla (Salin) bli gäster på Granudden på några dagar o under villkor att inga andra gäster finnas. Karl vill begagna tillfället att komma till tals med Carl i lugn och ro. Både Karl och Lasse Carlsson lära ha sagt att erbjudandet till Helfrid för barnen var för litet. Ernst (Treffenberg) synes vara förtörnad men han har enligt mitt förmenande orätt.

Lasse Carlsson tycker jag om. Han är en oförskräckt man o törs som sådan säga sin mening. Dernäst kommer väl Karl. Eller före honom Moje (Carlgren). Har denne kommit igång är han inte att leka med. Och han är igång. -"

Det var alltså inte bara närmaste släkten, som diskuterade skilsmässovillkoren utan också de högre tjänstemän i bolaget. Det är svårt att förstå att Carl Kempe ville utsätta sig för detta. Seth betraktade det hela med bekymmer, men lät löjet dölja både avsmak och förakt.

Brevet till femtioårsdagen.

Till Carl Kempes femtioårsdag den 8 december 1934 sände Seth sin brorson ett ampert brev, som säkert var rättvist, men som sårade djupt. Seth var en gammal man, som av brodern Frans för tio år sedan fått uppdraget att vara mentor för hans Carl. Nu hade Seth i grunden upprörts av Carls brist på pliktkänsla mot bolaget och hans hänsynslöshet mot Helfrid och de fem barnen. Seth förebrådde Carl för att han var ute och reste för mycket och när han var hemma, så var han inte på kontoret. I stället lät han tjänstemännen ta över och tog Ingenjör Adners stora herrgårdslignande tjänstebostad i Örnsköldsvik "Palais Adner" som exempel på att även dessa skodde sig på bolagets bekostnad.

Att Carl Kempe med havererad privatekonomi och försummelser i sitt arbetet för bolaget fick stanna kvar på chefsstolen, är egentligen en gåta. Redan i oktober 1933 skrev Seth att han skulle fara till Stockholm och hålla räfts med Mo och Domsjöes revisorer med anledning av att de inte anmärkt på Carls oredovisade uttag ur bolaget: *"Det blir en otreflig stund för dem men icke för mig. Det måste vara ordning äfven i ett familjebolag o det skall det också bli. Jag skall icke skräda orden och jag är glad att jag ännu har kraft härtill."*

Börsintroduktionen.

En börsintroduktion skulle innebära uppstramade regler för familjeföretaget. Osäkerheten om Carl, vid ett avskedande, skulle sälja ut sina aktier och kanske påverka sin mamma och sin syster att göra detsamma, bidrog till att han fick stanna. Pappa Frans hade sett klart, när han byggde upp en aktiebas, som försäkring för att sonen skulle få sitta kvar på chefstolen. Karl Salin försökte precis som sin far Mauritz att medla och framhävde Carls förtjänster, visserligen inte som make, men som förhandlare och företrädare för bolaget.

Till detta kom att Erik Kempe räknade kallt med att en börsintroduktion skulle få många i släkten att sälja sina aktier. Då gällde det att kunna köpa upp så mycket som möjligt och framför allt behålla Sethsidans aktier. De två verktygen var Stiftelsen J C Kempes minne samt AB Robertsfors. Det sistnämnda skulle utvecklas till ett förvaltningsbolag för att kunna köpa upp Mo och Domsjö aktier på marknaden.

Före börsintroduktionen 1936 delades aktiekapitalet upp i A (70 %) och B (30 %) aktier och det nominella värdet på aktien sänktes från 5 000 kr till 100 kr. Sedan passade man på att göra en nyemission i B-aktier till en överkurs på 150 % motsvarande 3 mkr. Dessa medel, som bolaget fick in, kunde användas till att minska skulderna. AB Robertsfors åtog sig att garantera en försäljning på öppna marknaden till en kurs av 180 à 185 %. Överskottet skulle sedan redovisas och fördelas på de gamla aktieägarna efter deras tidigare aktieinnehav. Behovet att få in mer pengar än vad utdelningarna gav, var stort hos många släktmedlemmar. Handeln med teckningsrätter gav möjlighet att erhålla kontanta medel utan att direkt sälja aktier.

Seth försiktighet och ovilja att ta ännu en strid kombinerades med Erik Kempes djärva plan att använda AB Robertsfors till något mer än bara skogsindustriföretag.

Erik och Ragnar med växande familjer insåg också, att de aldrig skulle kunna lösa ut Lotty Bruzelius` Mo och Domsjö aktier efter henne. Därför övertalade Seth sin syster att starta stiftelsen J C Kempes Minne inte med pengar som kapital utan med en del av hennes ärvda aktier som stiftelseförmögenhet. Introduktionen av Mo och Domsjö aktien på börsen och stiftelsens bildande gjordes parallellt och var delvis varandras förutsättningar.

Carl Kempe genomskådade detta och krävde att få vara med i stiftelsens styrelse. Men Lotty ville fortfarande inte ha med honom att göra och mindes Frans alla krav på del i de aktier, som Ragnar Bruzelius förvärvat genom sitt giftemål med Helena Kempe. Kompromissen blev att Carl Kempe skulle få bli suppleant i den andra stiftelsen, som enligt Lottys tillägg till testamentet 1936 skulle bildas efter hennes död till hennes bror Seths M Kempes Minne. Förmögenheten i denna stiftelse skulle utgöras av hennes resterande Mo och Domsjö aktier. Seth hoppades att ett tillmötesgående skulle jämna vägen för Erik att så småningom få efterträda Carl. Erik fick tålmodigt vänta på att detta skulle ske.

Under denna tid, då argument, hot och löften växlades, så beslöt Lotty själv att pröva, hur hennes stiftelse skulle fungera trots att hon var över 80 år. Vid starten utgjordes styrelsen av henne själv, Seth Kempe och Gustaf Smith med Karl Salin, Erik och Ragnar Kempe som suppleanter.

En annan del i hennes testamente, som lyftes bort mellan 1933 och 1936, var det tidigare citerade bisyftet om sammanhållning av Mo och Domsjö aktier för bevarande av familjeinflytande i bolaget. Gustaf Smith hade gjort efterforskningar och funnit att man med flera syften i en stiftelse inte kunde uppnå skattebefriad status.

De nygifta männen i Mo och Domsjö ledning ställde inte bara till bekymmer och oro utan medverkade till att introducera nya bekantskaper. För de äldre var det besvärligt att hålla reda på alla personer, som ingick i de ingiftas familjer eller som arbetade i bolaget.

Men hur skall det gå för lilla Margit?

Men den som drog fördel av allt det nya var Margit Salin. Hon hade efter faderns död börjat resa utomlands, ekonomiskt oberoende som hon var. Då hon vann vid roulettbordet, kunde hon förlänga resan utan att behöva fråga någon. I Spanien köpte hon antikviteter och lät skeppa hem dem precis som de manliga släktingarna brukade göra. Hennes resurser räckte inte till samma samlariver som Wilhelmina von Hallwyl hade utvecklat, men hon gick gärna i "bodarna" både hemma och utomlands.

När Margit var i Stockholm fortsatte hon att vara en uppmärksam systerdotter och

skjutsade i egen bil sin gamla moster och Alice Grimm till Vadstorp. Ett par gånger hamnade de i diket med det avskräckte inte moster Lotty.

Nu när Erik och Ragnar var upptagna av familjer följde Margit med sin morbror Seth till Ängatorp i Småland. Till hans förtjusning tillbringade hon en natt i kojan för att se orrspel och hon hörde också till hans stamgäster vid ripjakterna i Visjön. Det glesnade i leden bland Seth jaktkamrater och få av de unga var lika intresserade som Margit.

Tidigare om somrarna hade Margit gjort många cykel- och vandringsturer med sina systerdöttrar. Dessa gifte sig nu och inte en gång brodern Karl behövde henne längre som värdinna i Umeå.

Ännu en Rysslandsresa.

När Margit fick höra att hennes svägerska Ulla hade en god vän som behövde resällskap till Ryssland, så tvekade hon inte att följa med. Hennes far hade ju gjort en omtalad resa till Moskva med Isso som tolkhjälp 1905. Lotty Bruzelius var som alltid road att få höra om Ryssland, även om det knappast fanns några släktingar kvar. Men kommunistregimen och språket gjorde resan vanskelig. Till de bägge reslystna unga damernas sällskap slöts sig en major, Curt Kempff, som varit militärattaché i Riga och som läst ryska redan i kadettskolan på Karlberg. Resan skedde på hösten 1934 och blev lyckad. Majoren, som vuxit upp i Umeå och bl a känt Vera Kempe redan i tonåren, visade sig vara både historiskt och kulturellt intresserad. Sällskapet upptäckte, att de hade många gemensamma bekanta. Efter hemkonsten från denna ovanliga resa, som även innehållit mindre bekväma transporter och besvärligheter i ryska tullen, fortsatte resesällskapet att träffas först på tre man hand och senare på tu man hand.

I juni 1935 meddelade Margit att hon skulle gifta sig och det omgående redan i juli. Alla de närmaste blev helt överrumplade, med möjligt undantag för Lotty Bruzelius. Hon hade redan i mars "varslat." Till Margits 40 årsdag gav hon henne pengar som vanligt till inköp av någon silversak som födelsedagspresent. Men hon sade i hastigheten att det skulle vara en silverbröllopspresent, långt innan Margit bestämt sig för att ens gifta sig.

Seth skrev att han beundrade sin systerdotter och gav henne en ståtlig lysningspresent i form av en Liljeforstavla med hundar och en död räv. Den hade länge hängt hos honom och påmint om alla rävjakter på Görväln. Han hade ju själv gift sig vid fyllda 40 år. Nu förlorade han ännu en jaktkamrat. Samtidigt mindes han säkert Mauritz oro: *"Pengarna räcker nog min tid ut. Men hur skall det gå för lilla Margit?"*

Curt Kempff utnämndes till svensk militärattaché i Finland och flyttade med familjen till Helsingfors före andra världskriget. Lotty Bruzelius dog mitt under kriget den 11 jan 1941 med den trogna sällskapsdamen Alice Grimm vid sin sida.

Till boutredningsman för sterbhuset hade Lotty utsett sin bror Seth. Lösöret i hennes tre stora hem skulle Margit och hennes syster Lotty inte bara dela mellan sig sedan alla testamentets legater var utdelade utan de hade också direkt uppdrag att tillsammans med Alice se till att alla personliga papper förstördes. Då försvann svaren på många frågor, som jag önskat ställa.

Curt Kempff efterträdde sin nyss avlidne svåger Karl, som varit suppleant i Kempestiftelserna. Karl Salin hade varit allvarligt sjuk och Gustav Smith redan död vid Lotty Bruzelius bortgång. Enligt Lotty Bruzelius` testamente startade nu även stiftelsen Seth M Kempes Minne sin verksamhet.

Lotty

Genom sin fyra år yngre syster Berthas anteckningar framstår Lotty i ungdomen som en flicka mån om sitt anseende och sitt utseende. Lotty verkar nästan ha uppfattningen att hon var något av prinsessa och kallades också för detta. Vid faderns sågverk blev systrarna Kempe bemötta som "bruksprinsessor". Ortsbefolkningens nyfikenhet på dessa unga gäster med knytning till bruket, gjorde att ungdomarna från den mer anonyma huvudstaden bemöttes med ett intresse, som de inte var vana vid.

På somrarna mötte Lotty inte bara respekten, som tillkom dottern till den kände bruksägaren, utan hon uppskattades också såsom barnbarn till den berömde biskopen Franzén. I sällskapslivet i Härnösand var säkert unga väluppfostrade flickor populära, men Franzénarvet gjorde att flickorna närmast blev idoliserade. Hur medvetna de var om detta är svårt att säga, men de var noga med att inte bli uppvaktade för sina pengars skull.

Lotty var en försiktig ung dam, inte fullt lika vacker som sin två år äldre syster Elma, men minst lika stolt som sin äldsta syster Fanny. Lotty verkar inte ha fått det kraftiga mörka hår som systrarna hade. De kunde gör magnifika kamningar och håruppsättningar, vilka framgår av flera ungdomsfotografier. Lotty och brodern Seth hade faderns något ljusare och krusigare hår, som inte lika lätt lät sig tuktas till blanka kamningar. Men Lotty hade en fin hy, som hon vårdade sig om. Hon var inte lika sportig som Bertha och utsatte sig inte för väder och vind på samma sätt som hon. Inga kappkörningar i vagn eller välta ekipage nämns i samband med Lotty. Men under utlandsresorna deltog Lotty och Bertha tillsammans i utflykter till olika sevärdheter. Promenadernas ansträngningar minskades dock med droskor eller båttransporter.

Bertha älskade skogen, medan Lotty tycks ha fördragit den vårdade parken kring sommarställen och kurhotell. När Henrika Widmark, Bertha Salin och Isso Rååmb förestod storjordbruk, nöjde sig Lotty med ett par kor och höns till husbehov.

Det var karaktäristiskt för Lotty, att hon hade en bild av sig själv som en respektabel person i samhället, utan att hon grubblade på om hon uppnått detta på egna meriter eller som dotter respektive som maka till framgångsrika män. Hennes systrar Helena och Bertha funderade däremot ofta över livets plikter i förhållande till sina egna önskningar.

Sannolikt lärde Lotty sig vid faderns oväntade död vikten och värdet av att ha en förmögenhet samt insåg människors, även närståendes, respekt för pengar. I motsats till syster Bertha var Lotty varken road av eller skolad i skötseln och bokföringen av sina tillgångar. Hon verkar heller inte varit en husmor med ambitioner att excellera med märkvärdig mathållning. Hennes hem var borgerligt men inte fyllt med värdefulla samlingar av målningar eller möbler. Silvret och konsten i hemmet var mest patientpresenter. Lotty hade gärna ett broderi på gång, ibland hela klädseln till emmastolar. Men hon deltog inte i de övningar i träsnideri, som var på modet på 1880-talet. Många av släktens damer gjorde detta, men endast brorsdottern Anna Hwass fortsatte med det i professionell skala. Hon försåg släkten med snidade kistor i sjödränkt ek och eleganta stolar.

Lotty framträdde som konservativ och ståndsmedveten dam, inte särskilt energisk, och med behov att bli omhändertagen och road. Hon verkade ha haft ett gott minne och en stark känsla för rättvisa. Stöld eller bara detta att någon tillskansade sig det minsta av värde, som inte kunde anses vara deras, upprörde henne. Hennes omgivning och tjänstefolk anpassade sig och mötte henne med respekt och tacksamhet för hennes lugna och rättvisa ledarskap.

Antagligen hade dessa Lottys egenskaper utmejslats under det svåra arvsfallet efter fadern och under alla senare arvstvister, som kom henne nära. Hennes make Ragnar var också mycket försiktig med pengar och kan ha förstärkt Lotty i hennes iver att allt i alla sammanhang skulle gå rätt till. Dessutom ansåg Lotty att flickor var i behov av mer pengar än pojkar, vilka borde kunna försörja sig själva.

Lotty såg hur hennes äldre kvinnliga släktingar efter konfirmationen endast fick skolning genom att gå till handa i hushållet eller genom att nödtorftigt lära sig sy sina kläder, åtminstone fästa spetsar och band, innan de blev gifta. På nära håll såg Lotty hur systrarna Fanny och Elma, kusinerna Wilhelmina och Agnes samt brorsdottrarna Jenny och Alice gjorde just detta. Fyra av dem gifte sig med män, som redan förlorat en hustru i barnsäng eller i bröstlidande. Endast systemen Helena var äldre än 25 år, när hon gifte sig.

Flickor förväntades gifta sig och bli försörjda. Det ser vi klart i JC:s testamente och i resonemanget om Fannys hemgift, som ställs mot brödernas utbildningskostnader.

Idag är det svårt att förstå, hur unga flickor vågade gifta sig, när de visste att så många kvinnor i deras närmaste krets hade dött vid barnafödande. Borgliga familjer, som hade råd, ställde låga krav på sina döttrar och skämde hellre bort dem i medvetande om att deras levnad kunde bli kort.

Det var männen, som skulle synas utåt. Det var endast vid en mans arm som en kvinna kunde träda ut i det offentliga livet. Lotty gick alltså inte på bolagstämmorna i Mo och Domsjö AB, även om hon som en av de största aktieägarna ofta kontaktades både före och efter stämmorna. Hon lät sig företrädas genom ombud även vid sin mans bouppteckning.

Därför var det desto mer dramatiskt, att hon själv dagen före och på julafton 1912 skrev redogörelser över sin syn på dottern Ragnas utveckling och behov av vård inför första försöket att få henne omyndigförklarad.

Trots att Lotty var konservativ och mycket lite utåtriktad gick hennes första stora donation till att bygga hus för ensamstående förvärvsarbetande kvinnor. Hon hade kunnat ägna sig åt mera näraliggande behov som barnhem eller sjukhus, vård av gamla eller skolutbildning.

Ett annat särdrag för Lotty var att bland hennes kvinnliga vänner fanns få jämnåriga. Vännerna var antagligen mycket äldre som Henrika Widmark och Ebba Rudbeck eller mycket yngre som Julia Svedelius, Fanny Tondén, Issa Rålbamb och på senare år Alice Grimm.

Släktingarna Agnes von Horn och Alice Schwartz, som var födda samma år som hon, tycks Lotty ha umgåtts med bara på andras initiativ. Ingen av maken Ragnars kvinnliga släktingar blev förtrogen med henne.

Vilka förebilder kan Lotty ha haft? Hon höll säkert mycket av och försökte nog efterlikna sin vackra äldre syster Elma.

Elma gifte sig i Finland liksom kusinen Henny Grafström. Efter föräldrarnas död mötte Lotty moderns finska släktingar både i Stockholm, i Åbo, på Rivièran och i Italien. Lotty hade ytterligare anledningar att rikta sitt intresse österut. Vid faderns död levde två av hans bröder i St Petersburg. Sist men inte minst hade Lotty flera kusiner på modernet, som var verksamma i Finland och i St Petersburg. Flera innehade höga förtroendetjänster under Alexander II och hans son Alexander III och andra byggde upp storfurstendömet Finland och axlade höga poster.

Livet blev kanske inte som Lotty hade tänkt sig, även om hon levde bekvämt och aldrig behövde oroa sig för pengar, inte ens då Mo och Domsjö nästan gick familjen ur händerna 1921.

Det svenska samhället förändrades i snabb takt, men Lotty lät tiden stå still på Vadstorp, där hon vistades under allt längre perioder. Efter sin sjuttioårsdag deltog Lotty inte längre i bjudningar och fester utan tog mest emot visiter i hemmet. 1937 tilldelades hon Illis quorum 12:te storleken för "omfattande och gagnelig verksamhet". Utom brodern Seth var det bara Alice Grimm, som delade hennes innersta tankar de sista åren. Hennes oro för de allt svårare tiderna vid andra världskrigets utbrott togs sig uttryck i många icke formella tillägg till testamentet och kuvert med pengar för olika personer i kassaskåpet

Epilog

Spåren, som höll på att försvinna efter Lotty Kempe gift Bruzelius, visade sig i flera fall leda till klara källor med tydlig dramatik.

Där fanns inlagor till rätten, räkenskaper för omyndiga, styrelseprotokoll, tidigare okända stiftelsebildningar och dokumentation från skolor och sjukhus i utlandet.

Andra spår visade bara riktning och ett visst mönster. Med hjälp av en kombination av hågkomster och sagoaktiga skildringar om familjerna Franzén, Kempe, Bruzelius, von Haartman och Salin har jag sammanställt en bild av Lottys liv genom andra hälften av 1800-talet och in i nästa sekel fram till hennes död under andra världskriget. Sverige genomgick på alla plan en oerhörd förändring under denna period.

Förhoppningsvis måtte Lotty Bruzelius inte bli bedömd med vår tids mått utan mot de värderingar, som rådde, då hon växte upp. Dessa präglades fortfarande av tankar från Jane Austens och Zacharias Topelius` dagar och de beskrevs av Selma Lagerlöf och Henry James. På samma sätt påverkades jag av Rachel L Carson och Bob Dylan under min ungdomstid, som senare väl beskrevs av Kerstin Ekman och Per Wästberg. På hundra år har synen på kvinnans möjligheter och plats i samhället inte bara diskuterats utan verkligen börjat förändras.

Lotty Bruzelius utövade egentligen under sitt långa liv endast makt genom fullmakter och till sist genom att i testamente uttrycka sin vilja.

Hon gav tyvärr värdsamt Stockholms stad möjligheten att vid behov sälja de donerade bostadshusen, vilket de gjorde när kategoriboende blev politiskt inkorrekt. Arbetstugorna i Norrbotten försvann in i en anonym fond. Bara kyrkan i Morjärv står kvar liksom ryktet om "den okända," som inte ville ha tack.

Det stora undantaget finns dock i hennes sista testamente, där hon uttrycker sin vilja att bilda stiftelserna J C Kempes Minne och Seth M Kempes Minne med självständig förvaltning och egen oberoende styrelse. Historien om dessa stiftelsers policy, anslag och förmögenhetstillväxt överlämnar jag till någon annan att skriva.

Men inte en gång stiftelser med en självständig styrelse har kunnat undvika konflikter mellan Frans, Seths och Berthas ättlingar.

Frans Kempes dotterson Matts Carlgren blev under 1960 talet, efter visst motstånd från delar av släkten, först styrelseordförande i Mo och Domsjö AB (MoDo), sedan dess VD och till sist åter styrelseordförande. Han kom därigenom att i mer än 20 år dominera bolagets utveckling, vilket innebar en stark expansion i många sektorer till priset av ett högt risktagande. Aktiekursen åkte berg- och dalbana, vilket frestade många släktmedlemmar att sälja sina aktier i goda tider. Men de hade sällan råd att köpa tillbaka aktierna under lågkonjunktur. Kempestiftelserna kunde däremot år efter år köpa för den del av avkastningen, som enligt stadgarna skulle läggas till kapitalet. På 1980 talet återstod egentligen bara två stora innehav med släktaktier: Matts Carlgren, som själv och via sina bolag hade förvärvat aktier, och Kempestiftelserna, som köpte och lade aktier till kapitalet.

Matts Carlgren hade skaffat sig en rad bolag med verksamhet utanför MoDo. Auktionshus, fjällhotel, TV kanal och mekanisk tillverkningsindustri ingick i gruppen, där några företag gick bra, medan andra blödde. Tillsammans gav de inte det netto, som Matts Carlgren hade räknat med och som skulle bekosta hans fortsatta köp av MoDo- aktier. Därför belånade han sina tillgångar för att kunna fortsätta att köpa dessa aktier när tillfälle gavs och dessutom investera i sina övriga bolag.

I slutet av 1990 sade bankerna stopp och krävde likvidering av hans säkerheter. Lånen med förfallna räntor var så stora, att han måste sälja sin post med MoDo-aktier, vilket

på ett avgörande sätt rubbade ägarsitsen i det gamla familjebolaget.

Matts Carlgren förhandlade med finansmannen Fredrik Lundberg, som hade 25 % av rösterna i MoDo. De kom överens om ett högt pris för Matts Carlgrens aktiepost. Sedan vände sig Matts Carlgren samma dag till SCA och sålde sin post till dem för samma pris utan att meddela Kempestiftelserna, med vilka han hade ett hembudsavtal. I förhandlingen hade Matts Carlgren lovat SCA att han skulle förmå Kempestiftelserna, i vars styrelse han inte ingick, att sälja sina aktier till dem. Han skulle, om så blev nödvändigt, låta byta ut ordföranden, Carl Kempe. Därmed skulle SCA bli majoritetsägare och kunna styra MoDo mot sammanslagningar och försäljningar, som de önskade. SCA lovade t o m i TV att Matts Carlgren, trots att han var på ruinens brant, skulle få fortsätta som styrelseordförande i MoDo.

Men ordförande i Kempestiftelserna, som ingenting visste om de inofficiella delarna av uppgörelsen, sa nej. Men han ville inte bråka med sin syssling Matts Carlgren om hembudsavtalet, eftersom denne var i en så trängd situation.

Den 14 december 1990 enades representanterna för de tre största ägarna i MoDo, Fredrik Lundberg, Sverker Martin-Löf och Carl Kempe, vid ett möte i Norrköping om principerna för en ny styrelse utan att SCA:s löfte om ordförandepost för Matts Carlgren diskuterades. Till ny styrelseordförande skulle en betrodd person utifrån kallas. Carl Kempe fick senare skulden för att Matts Carlgren inte fick sin av SCA utlovade post.

Matts Carlgren övertalade tidigt på det nya året sitt kusinbarn Frans Kempe, som dessutom arbetade direkt för honom, att avstå från sin suppleantplats i Kempestiftelserna, så att Frans syster Viviann, ledamot i stiftelserna, kunde välja in Matts Carlgren som suppleant.

Tidigare hade suppleanterna i Stiftelserna valts in för att förbereda sig för att senare gå in som ordinarie ledamöter. Men den snart 74 årige Matts Carlgren ville som suppleant gå in och styra MoDo via Kempestiftelserna. Han invaldes efter långa diskussioner och agerade inte mycket på stiftelsernas sammanträden men desto mera utanför dessa. Carl Kempes yngre bror Anders, också ledamot i stiftelserna och läkare i Härnösand, förespeglades en styrelseplats i MoDo. De av regeringen tillsatta ledamöterna uppsöktes, men dem lyckades Matts Carlgren inte övertala om nyttan av ett ordförandebbyte. Kempestiftelserna införde i stället med ordförandens utslagsröst en 75 årsregel och Matts Carlgren fick lämna stiftelserna.

Nu blev ledningen i SCA frustrerad, när den dyra aktieposten i MoDo inte gav de samordningsvinster, som de förespeglat sin styrelse. MoDo-aktien sjönk som en sten på börserna och SCA försökte med optionsaffärer ta igen något av de förlorade värdena.

Fredrik Lundberg insåg, att det var dags för en nyemission i MoDo. Bo Rydin, som satt i MoDos styrelse kunde inte motsätta sig detta, trots att det skulle kosta SCA ytterligare pengar. Nu hängde det på Kempestiftelserna igen, för Fredrik Lundberg satte som villkor för att själv teckna att stiftelserna varken skulle sälja A-aktier eller teckningsrätter, så att SCA kunde komma över dem.

Den 12 okt 1993 tog Kempestiftelserna styrelse ett enhälligt beslut, efter hörande av revisorerna och hovrättsrådet Henning Isoz att inga hinder förelåg, att teckna fullt i nyemissionen och låna pengar om detta så erfordrades.

Då spelade SCA ut sitt sista kort. De frågade om Kempestiftelserna ville utnyttja sin förköpsrätt för MoDo A-aktierna, som hängt med sedan köpet från Matts Carlgren, när de nu enligt framförhandlat erbjudande från Fredrik Lundberg övervägde att byta sina A mot B-aktier i MoDo.

Söndagen den 17 okt beslöt Kempestiftelsernas styrelse med ordförandens utslagsröst att inte utnyttja sin förköpsrätt för SCA:s MoDo A-aktier.

Sammanträdet tog mer än fem timmar med Hans Dau via konferens- telefon från Umeå under så gott som hela tiden. Björn Carlsson från Nordbanken var vänlig och ställde upp på Viviann Kempes begäran och redogjorde för andra tänkbara svenska köpare av SCA:s post. Han konstaterade, att det knappast fanns några. Sverker Martin-Löf, åtföljd av Michael Bertorp anlände, officiellt oombedda, som av en slump på söndagseftermiddagen, men de släpptes inte in på sammanträdet av ordföranden.

Efter denna upplösning av maktkampen mellan Fredrik Lundberg och SCA, anlände Vivianne och Anders Kempe advokat och anmälde Kempestiftelserna till tillsynsmyndigheten för misskötsel.

Officiellt gällde frågan om stiftelserna gjort rätt, när de enhälligt beslutat om deltagande i nyemissionen och upptagande av lån, trots Henning Isoz`, den nya stiftelselagens författare, skriftliga inlägga om att det just i detta fall var rimligt för att försvara ursprungskapitalet.

Vivianne och Anders Kempe skrev i fortsättningen reservationer efter varje sammanträde, som var längre än själva protokollen. Ordföranden ägnade allt mer tid till att reda ut, på vilket sammanträde, som de olika reservationerna syftade.

I maj 1994 kom tillsynsmyndighetens svar. Alla beslut var korrekta utom lånebeslutet, som var tveksamt. Man gav dock stiftelsen längre tid att avveckla lånet, än vad stiftelserna själva planerat och långt mera tid än vad som i verkligheten behövdes. Stiftelsen hade i nyemissionen tecknat aktien till 120 kr och kursen på börsen låg nu på 280-300 kr.

Nu överklagar Viviann (VK) och Anders Kempe (AK) tillsynsmyndighetens beslut till kammarrätten, som inom en månad beslutar att inte pröva ärendet. VK och AK fortsätter till Regeringrätten och i september har den övriga styrelsen fått nog och entledigar dem.

Ett år senare meddelar regeringsrätten, att de inte ger prövningstillstånd för AK och VK:s klagan.

I december 1995 lämnar VK och AK åter in en skrivning till tillsyns-myndigheten med hjälp av ny advokat och ny medklagande, en destinatär, som inte fått ett sökt bidrag. Efter nio månader meddelar tillsynsmyndigheten att VKs och AKs klagan lämnas utan åtgärd. Även detta beslut överklagas och först 970613 lämnas besked att klagan lämnas utan åtgärd.

Vad tänkte donator Lotty Bruzelius i sin himmel om allt detta bråk ? Lottys storsyster Fanny karaktäriserade sin syster med orden:

"Kall, klok, rättrådig, men god."

I arvskiftet efter Lotty Bruzelius ärvde enligt testamentet Frans Kempes barn, Carl och Fanny, ingenting, medan alla helsyskonbarn erhöll 100 000 kr eller mer liksom en rad kusinbarn. Lotty lät flickorna ärva 50 % mer än pojkarna, för att dessa borde kunna försörja sig själva.

På hennes 150 årsdag var det således inte ordförande, Carl Kempe, utan hans utsedda efterträdare dottern Alice, som till mångas förvåning fick hålla hälsningsanförandet inför seminariet och tala om framtiden i Lotty Bruzelius anda.

Personregister

Bremer Carl Fredrik 1770- 1830, Fredrikas far
Fredrika 1802-1864, författare

Bruzelius Ragnar 1832-1902, medicine professor och livmedikus
Lotty 1855-1941, född Kempe, R:s maka
Ragna 1889-1924, dotter till R och L
Magnus, 1786-1855, R:s far, prost och docent i kemi
Wilhelmina 1805-1866, R:s mor född Johansson
Augusta; 1826-1908, R:s syster, gift Smith
Arvid 1838-1903, R:s bror, major
Anders Johan 1831-1905, R:s kusin, protokollsekreterare
Arvid Sture 1799-1865, R:s farbror, docent i obstetrik
Thure 1801-1876, R:s farbror, militär, lantbrukare

Carlgren Matts (1917-1999) son till Fanny och Mauritz Carlgren

Franzén Frans Michael 1772-1847, biskop i Härnösand
Sophie 1780-1829, FM:s andra fru född Wester
FM:s barn: Rosina 1800-1840, gift med CD von Haartman
Henny 1803-1833 gift med Anders Grafström
Helena 1813-1891, gift med Anders Grafström
Fanny 1820-1848, gift med JC Kempe
Charlotte, 1822-1874, gift med JC Kempe
Frans 1804-1861, major
Seth 1816-1897, grosshandlare
S:s son Frans Zacharias 1849-1925, godsägare

Grafström Anders 1790-1870, prost i Umeå
Henny 1803-1833, A:s första hustru född Franzén
Helena 1813-1891, A:s andra hustru född Franzén

A:s barn: Frithiof 1827-1883, gift med Heloise Hazelius 1836-1916
Sofia 1839-1874, gift men Arthur Hazelius 1833-1901
Henny 1849-1929, gift med Jerome von Haartman 1836-1890
Agnes 1855-1936, gift med Carl von Horn 1845-1920

Von Haartman Carl Daniel 1792-1877, läkare och generaldirektör
Rosina 1800-1839, CD:s hustru, född Franzén
Jerome 1836- 1890, CD:s son, ingenjör väg och vatten
Henny 1849-1929, J:s hustru, född Grafström
Fanny 1879-1958, J:s dotter, gift med Albert Tondén
Maria 1881- 1857, J:s dotter, gift med Emil Enhörning
Michael 1839-1907, CD:s son, forstmästare godsägare
Elma 1853-1904, M:s hustru, född Kempe
Elisabeth (Isso) 1876-1964, M:s dotter gift med Sigfrid Rålbamb
Carl Michael 1879-1890, M:s son

Rafael 1839-1902 CD:s son, major, verkligt statsråd
Alice 1862-1945, R:s hustru född Pinello
Martha 1885-1960, R:s dotter

Hernmarck Carl Gustaf 1830-1901 justieråd
Fanny 1850-1944, CG:s hustru född Kempe
Arvid 1876-1940, CG:s son sågverks- och godsägare
Rosa 1875- 1951, A:s hustru född Nisser
Gustaf 1774-1847, CG:s farfar lärftkramhandlare, Sthlm
Gustaf Daniel 1804-1899, CG:s far borgmästare i Riga
Natalie 1806-1877, CG:s mor född Poorten, Riga
Vendela 1846-1934, CG:s syster, gift Gschäder

Hierta Hedvig (Hedda) 1846-1922, statsfru, gift med Carl Munck
Anna 1848-1924, statsfru, gift Edelstam
Maria 1850-1925

Hwass Thorbjörn 1852-1927, docent i nervsjukdomar, gift med Anna Kempe

Kempe **Johan Christoffer Carl (JC)** 1799-1872, Sågverksägare

Catharina 1796-1838, JC:s första hustru född Wikner

Fransisca (Fanny) 1820-1847, JC:s andra hustru född Franzén

Charlotte 1822-1874, JC:s tredje hustru född Franzén

JC:s barn i tredje giftet:

Fanny 1850-1944, gift med C G Hernmarck

Barn: Elisabeth 1871-1847, gift med Elias Lagercrantz 1864-1915

Arvid 1876-1940, gift med Rosa Nisser 1875-1951

Elma 1853-1904, gift med Michael von Haartman

Barn: Elisabeth (Isso) 1876-1964, gift med Sigfrid Rålbamb 1864-1936

Carl Michael 1879-1890

Charlotte (Lotty) 1855-1941, gift med Ragnar Bruzelius

Barn : Ragna Bruzelius 1889-1924

Seth 1857-1946, gift med Thyra Lundberger 1871-1906

Barn: Erik 1898-1959, gift med Naima Wahren 1902-1993

Ragnar 1901-1979, gift med Ingeborg Blattmann 1906-1973

Bertha 1859-1919, gift med Mauritz Salin

Barn: Lotty 1887-1968, gift med Torsten Friis 1882-1967

Karl Salin 1890-1941, gift med Märtha Haldén 1884-1932

Margit 1895-1987, gift med Curt Kempff 1891-1970

Maria 1864-1865

JC:s barn i andra giftet:

Helena 1845-1879, gift med Ragnar Bruzelius

Frans 1847-1924 gift med Eva Treffenberg 1863-1954

Barn: Carl 1884-1967, gift med Helfrid Hammarberg 1885-1975

Fanny 1887-1973, gift med Mauritz (Moje) Carlgren 1883-1949

Nils 1890-1912

JC:s barn i första giftet:

Carl 1824-1862, gift med Henriette Diewel, se nedan

Barn: Alice 1855- 1943, gift med Christel Schwartz 1846-1915

Johanna (Nanna) 1827-1881

Bernhard 1830-1908, gift med Julie Fahlman 1836-1916

Barn: Erland 1859-1917, gift med Marie von der Werra 1862-1934

Anna 1861-1950, gift med Thorbjörn Hwass 1852-1927

Hjalmar 1863-1906

Clara 1832-1879, gift med Carl von Kahlden 1822-1894

Barn: Ellen 1860-1908

Wilhelm 1834-1890, gift med Henriette Diewel 1834-1911

Barn: Ester 1869-1953, gift med Thor Strömman 1865-1936

JC:s bröder:

Johan Bernhard 1801-1890, verksam i Ryssland

Ehrenfried 1805-1880, gift med Johanna Jenssen 1818-1872, Ryssland

Wilhelm Henrik 1807-1883, gift med Johanna Wallis 1818-1909

Barn: Wilhelmina 1844-1930, gift med Walter von Hallwyl 1839-1821

Elias 1811-1893, gift med Auguste Mohnike 1821-1876, Tyskland

Munthe Fredrik 1816-1877, far till Axel 1857-1949

Salin Mauritz 1851-1927, gift med Bertha Kempe

Mauritz syskon: Kasper 1858-1919

Maria 1858-1928

Bernhard 1861-1931, gift med Anna Drakenberg 1867-1954

Anna 1863-1939

Mauritz föräldrar: Carl Johan 1851-1927, gift med Jenny Wohlfart 1823-1854

Smith Gustaf 1817-1896, apotekare, gift med Augusta Bruzelius 1826-1908

Barn: Elvira 1856-1938, gift med Peter Sylvan 1848-1897

Gustaf (Gösta) 1861-1940, gift med Gertrud Ekelund 1863-1955

Oscar II 1829-1907, gift med Sophia 1836-1913

Barn: Gustaf 1858-1950, gift med Victoria 1862-1930

Oscar 1859-1953, gift med Ebba Munck 1858-1946

Carl 1861-1951, gift med Ingeborg

Eugen 1865-1947

Rudbeck Ebba 1849-1905, född Ulfsparré av Bronxvik

Barn: Ebba 1875-1952, gift med Hugo Elliot 1870-1935

Anna 1878-1949

Märtha 1882-1933

Svedbom Limnell Fredrika 1816-1892, född Forsberg

F:s make Per Svedbom 1813-1857

Widmark Henrika 1848-1920

H:s syskon: Wilhelm Widmark 1839-1904

Johan 1850-1909

Maria 1852-1927

Innehållsförteckning

I Inledning

II Härnösand och flytten därifrån (11 sid) Bild 1 sid två, bild 2 sid fyra, bild 3 sid fem, bild 4 sid sex, bild 5 sid åtta.

III Livet går vidare utan JC (13 sid) Bild 6 A sid tre, bild 6 B och 7 sid sex, bild 8 sid åtta, bild 9 sid nio, bild 10 sid tolv.

IV Lottys bröllop följs av Berthas. (9 sid) Bild 11 sid ett, bild 12 sid fyra, bild 13 sid sex, bild 14 sid åtta.

V Livet som gift. (7 sid) Bild 15 sid fyra, bild 16 A sid sex

VI Lotty får sitt barn. (13 sid) 16 B sid fem, bild 17 A sid sex, 18 sid tio.

VII Lotty, Ragnar och hennes bröder. (5 sid) Bild 17 B sid ett, bild 19 sid fyra

VIII Första donationen. (7 sid) Bild 20 sid fem.

IX Konfirmationen och Englandresan. (14 sid) Bild 21 sid ett, bild 22 sid två, bild 23 sid tre, bild 24 sid fem, bild 25 sid sju, bild 26 sid elva, bild 27 sid tretton.

X Det stora misslyckandet (15 sid) Bild 28 sid sex, bild 29 sid åtta, bild 30 sid tio.

XI Den svåra konsten att föra arvet vidare. (20 sid) Bild 31 A sid fem.

XII Nya kontakter bland släkt och vänner. (17 sid) Bild 31 B sid fem, bild 31 C sid 7, bild 32 sid 14, bild 33 sid 17.

XIII Epilog (4 sid)

XIV Personregister (3 sid)

Litteraturlista

Brev

Lotty Bruzelius
Ragnar Bruzelius Kgl Biblioteket, Bernadottearkivet
Ragna Bruzelius hos Christina Kihl
Helena Bruzelius
Alice Grimm
Bertha Salin
Mauritz Salin hos Christina Kihl
Carl Salin hos Christina Kihl
Bernhard Salin
CG Hernmarck Kgl Biblioteket
JC Kempe
Seth Kempe
Ragnar Kempe
Bernhard Kempe Mo och Domsjö arkiv
Wilhelm Kempe Mo och Domsjö arkiv
Frans Kempe Mo och Domsjö arkiv
Fanny Kempe/Carlgren på Varglund, Hemsön
Gustaf Smith
Henrika Widmark

Dikter

F M Franzén
Fritjof Grafström Samlade dikter
Thorbjörn Hwass Stämningar och minnen
Henrika Widmark Tillfällighets verser

Memoarer

Oscar II Mina memoarer
Melander Drottning Sophia, några minnesblad
Magnus Huss Skizzer och tidsbilder
CG Fleetwood Från studieår och diplomattjänst
Fritz von Dardel Dagboksanteckningar 1873-85, Minnen från senare år
Lotten Dahlgren Norrländska släktprofiler
Anna Maria Roos Ett gammalt familjearkiv
Malla Silfverstolpe Memoarer
Victoria Benedictsson, Utgivna dagböcker
Carl Laurin Minnen 1888-1918
Claes Lagergren Mitt livs minnen,
Carl Axel von Horn Herrarna på Möckelsnäs (Edvard von Horn)
Martha Mees von Haartman Vinddriven
Gurli Linder Stockholmsminnen
Ellen von Platen Ensam genom livet
Wilhelm Odelberg Lärdom för livet

Biografier

Britt Levin Hasselbackskungen (Wilhelm Davidsson)
Gunnar Unger Carl Kempe
Axel Hirsch Levande och bortgångna (Oscar Hirsch)
Per Wästberg Axel Hirsch
Åke von Matérn Ottos minnen (Frestadius)
Gustaf von Platen Bakom den gyllne fasaden (Gustaf och Victoria)
Stig Ramel Gustaf Mauritz Armfelt
Bengt Jangfelt En osalig ande (Axel Munthe)
Per I Gedin Litteraturens örtagårdsmästare (Bonnier)
Hans Henrik Brummer Prins Eugen Minnet av ett landskap

Lazarus, Lindahl Svenska millionärer Landsarkivet Uppsala

Årsanteckningar

Johanna Kempe hos Hallwylska museet
Wilhelmina von Hallwyl hos Hallwylska museet
Fanny Hernmarck Kgl Biblioteket
Jane Smith Dagbok 1907-08
Vera Kempe 1910-12

Almanackor

Bertha Salin 1890- 1919
Margit Salin 1910-
Eva Kempe f Treffenberg 1883-1900 på Varglund, Hemsön

Album

Foto Charlotte Kempe
 Bertha Salin
 Bernhard Kempe
 Alice Grimm
Interiörer från Kungsträdgårdsgatan 22 fotograferade 1941

Vykort Ragna Bruzelius

Våningsinteriörer Kungsträdgårdsg 22 Bruzelius, Kempe

Slätkalendrar

Ernst Schlegel Släkten Kempe
Humble-Kempe Släkten Kempe från Pommern
Erik Grafström F M Franzén (ättlingar)
Michael Hernmarck Hernmarck från Riga
A J Bruzelius Släkten Bruzelius
Walliskrönikan hos Nordiska museet
Monica Wohlfart En för tiden odelbar släkt
Kjerstin Sohlberg Breven från förr
G W Widmark Släkten W från Lövånger

Reseberättelser & övrigt

Anders Hernmarck F M Franzéns resedagbok 1795-96
Elias Kempe Tagebuch fur die Reise von Stralsund
Manne Hofrén Nordsv studier Elias Kempes Norrlandsresa
Bertha Kempe Italien 1876-77 hos Christina Kihl
 Norge aug 1880 hos Christina Kihl
Henny Franzén Åbo 1819 från Anna Maria Roos´ bok
Gustaf von Duben I Lappland 1868 Och 1871
Bernhard Salin Morfars saga hos Elma Holgersson

Ekonomisk historia

Nils Ahnlund Mo och Domsjöverken
Torsten Gårdlund Mo och Domsjö fram till 1940
 Alfa Laval 100 år del I
Per Holmström Bruksmakt och maktbruk
Torsten Andrén Från naturskog till kulturskog 1900-1979
NH Qvist Ådalen I & II
Petrus Lundberg Sandviks sågverk 1860-1950
Thorsten Fogelberg Sandö Glasbruk 1750- 1928
Hjalmar Nordén Skepp, Skeppare, Skeppsredare på 1800-talet i H-sand
Olle Gasslander Bank och industriellt genombrott
Ulf Olsson Att förvalta sitt pund
Nordstjernen Jubileumskrift 1921 lånad
Mo och Domsjö bolagsstämmo-och styrelseprotokoll

Wilhelm Kempes kassa och huvudböcker Hallwylska museet

Historia

Matti Klinge Finlands historia
Andreas Önnfors Sv Pommern Kulturmöten 1720-1815
Mettig Geschichte der Stadt Riga
Staffan Tjerneld Stockholms liv
Leo Tolstoj Krig och Fred
Henry James Alla verk

Publicerade avhandlingar och forskningsresultat.

Angela Rundquist Blått blod och liljevita händer.
Järnfelt-Carlsson Träkyrkor i Sverige
Landskap, jaktvillor och kurhotell
Nikander/Meinander Radelma ur Finska herrgårdar
Nils Forsgren Ständigt denne Andrén (Vicke)
Lidingö (Högudden)
Clarence Crafoord Införlivanden
Karin Österling Älskade Verner (von Heidenstam)
Ulrika Graninger Från osynlig till synligt (Curt Wallis)
Lena Wiseus Som berusad av din närhet. (Ellen von Hallwyl)
Ingrid Elam Min obetydliga beundran (Martina von Scherin)
Karin Johannisson Den mörka kontinenten
Nils Slunga Utbildning lönar sig
Arbetstugor i norra Sverige
Norrbottnens arbetstugor 1940-41
Ernst Westerlund Enköpingsdoktorn

Rättshandlingar

Testamenten, bouppteckningar och ev arvskiften för

- Helena, Ragnar, Ragna och Lotty Bruzelius
- Alice Grimm
- J C , Charlotte, Seth, Bernhard och Erland Kempe
- Kasper, Bertha och Mauritz Salin
- Magnus, Wilhelmina och Arvid Bruzelius
- Gustaf och Augusta Smith
- F M Franzén

Förmyndaräräkenskaper för

- Bertha Kempe
- Ragna Bruzelius 1902-1909, 1916-1922

Rättegångshandlingar för Ragna B:s omyndighetsförklaring

- 1912-13
- 1915-16

Sjukhusdokumentation från Schloss Sonnenstein
Fastighets handlingar Gyllerup på Gyllerup